

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
у вигляді наукової доповіді
(захист наукових досягнень,
опублікованих у вигляді
монографії)

ІВАНЕНКО ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 94(4)(327:001)(477)“18/19”

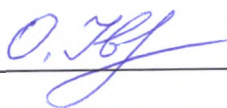
НАУКОВА ДОПОВІДЬ

**ІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ НАУКОВО-ОСВІТНІХ
ОСЕРЕДКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Подані до захисту наукові положення докторської дисертації у вигляді наукової доповіді (захист наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії) є результатами моїх власних досліджень, і всі використані ідеї, наукові результати, цитати супроводжуються посиланнями на їхніх авторів та відповідні джерела

О.А. Іваненко

Київ - 2025

АНОТАЦІЯ

Іваненко О.А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця у вигляді наукової доповіді (захист наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії – Іваненко О.А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.).

Дисертація у вигляді наукової доповіді (захист наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії – Іваненко О.А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.) на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Інститут історії України Національної академії наук України, Київ, 2025.

Наукова актуальність дослідження визначається насамперед тим, що воно сприяє поглибленню осмислення історичної ролі України в загальноєвропейському науково-освітньому просторі, з'ясуванню масштабів і особливостей міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України, відтворенню узагальнюючої картини культурно-освітнього життя етнічних громад на українських теренах, розкриттю його особливостей у контексті соціокультурної історії Центрально-Східної Європи упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Розвиток міжкультурного діалогу на теренах Європи наклав відбиток на громадську думку, суспільно-політичні процеси всередині країн і водночас

здійснив вплив на характер міждержавних відносин. Упродовж ХІХ – початку ХХ ст. у культурних надрах Заходу під впливом соціальної динаміки, економічних чинників, матеріально-технічних запитів відбулася епохальна за своїм змістом і масштабами активізація наукових досліджень. Бурхливий науково-технічний прогрес, нові відкриття у сфері природничих наук вплинули на широкий спектр соціогуманітарних дисциплін, актуалізували інтеграційні тенденції та міждисциплінарні підходи в європейській науковій думці і зрештою віддзеркалилися в суспільно-політичному житті, мистецтві, трансформаціях соціальної свідомості в контексті окреслення майбутніх перспектив європейської цивілізації.

У дисертації на тлі розвитку міжнародних відносин у Європі розв’язано проблему інтеграції регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору другої половини ХІХ – початку ХХ ст. крізь призму Київського навчального округу, що відіграв унікальну роль у процесах рецепції культурних феноменів європейської цивілізації на теренах Наддніпрянської України. Великий обсяг конкретно-історичних матеріалів та здійснені висновки сприятимуть розширенню проблематики і вдосконаленню науково-теоретичних засад сучасних досліджень історії міжнародних відносин, міжкультурних комунікацій, ролі України у всесвітньо-історичних процесах.

Всебічне дослідження історичного процесу на українських землях неможливо повноцінно реалізувати без залучення всесвітньо-історичного, насамперед європейського, контексту, висвітлення місця й ролі України в європейському культурно-цивілізаційному просторі, комплексного аналізу етнонаціонального виміру історії України, зокрема соціально-демографічного, духовного життя різних етнічних громад, їхньої трансформації під впливом офіційної державної політики та загальноєвропейських модернізаційних тенденцій.

Історіософською основою дослідження стали концептуальні підходи В. Вернадського щодо значення наукового прогресу, розвитку засобів комунікації і міжнародних наукових відносин для формування передумов переходу біосфери в ноосферу; ідеї К. Ясперса стосовно екзистенційної комунікації як ключової категорії цілісного всесвітньо-історичного процесу, зумовленого соціокультурними чинниками; теорія інтелектуальних мереж Р. Коллінза, згідно з якою історія науки створюється системами внутрішньої і зовнішньої комунікації, що формують мислителів і наукові спільноти на тлі процесів соціальної взаємодії. Теоретико-методологічні засади дисертації визначаються науковим доробком фундаторів наукової школи української історичної європеїстики – Ф. Шевченка, П. Соханя, С. Віднянського, які зробили вагомий внесок у розвиток концептуальної бази досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, комплексне вивчення місця й ролі України в міжнародних відносинах, всебічне студіювання широкого спектру взаємозв'язків України з країнами світу, передусім Європи.

Дослідження ґрунтується на засадах наукової об'єктивності, принципі історизму, підході до історії як цілісного процесу, що визначається комплексом причинно-наслідкових зв'язків, взаємодією мікро- і макропроцесів, суб'єктивного та об'єктивного начал. Історія культури інтерпретується як результат багат шарових процесів міжособистісних комунікацій на тлі соціального макроконтексту.

Проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження, охарактеризовано методологію дослідження в контексті розв'язання визначеної наукової проблеми. Окреслено провідні тенденції міжнародних відносин у Європі від «Весни народів» 1848-1849 рр. до початку Першої світової війни та висвітлено їхній вплив на суспільно-політичне життя Наддніпрянської України (насамперед на прикладі Київської, Подільської і Волинської губерній). Розкрито специфіку розвитку співпраці Харківського, Київського, Новоросійського університетів із європейськими науково-

освітніми центрами другої половини XIX ст., і зокрема періоду модернізаційних суспільно-політичних реформ 60-70-х рр. XIX ст. Відтворено внесок університетів Наддніпрянської України в розвиток науково-освітніх відносин у Європі початку XX ст. на тлі науково-технічного прогресу й поглиблення інтеграційних процесів у європейському інтелектуальному просторі. Здійснено осмислення міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. і водночас розкрито регіональну специфіку розвитку міжнародних науково-освітніх зв'язків на теренах Київського навчального округу, центром якого був Університет Св. Володимира

Висвітлено особливості громадсько-культурної та просвітницької діяльності польської громади на теренах Київського навчального округу в умовах репресивної національної політики Російської імперії. З'ясовано значення освітньої діяльності євреїв як інструменту збереження іудейських релігійних традицій, моделей культурно-побутового життя євреїв і водночас – комунікації з оточуючим християнським соціальним середовищем. Розкрито специфіку просвітницької діяльності як чинника національно-культурного життя грецької, чеської і німецької меншин. З'ясовано особливості адаптації етнічних громад (польської, єврейської, грецької, чеської, німецької) до багат шарового соціокультурного середовища Російської імперії, їхньої взаємодії із державними органами влади, місце та роль етнічних меншин у розвитку міжкультурного діалогу на українських землях у межах Київського навчального округу.

Наукова новизна дисертації обумовлена тим, що в ній вперше здійснено комплексне синтетичне дослідження ролі Наддніпрянської України в європейських науково-освітніх відносинах другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму аналізу широкого корпусу джерел з історії Київського навчального округу; запроваджено до наукового обігу значний комплекс неопублікованих історичних джерел, вивчення яких сприяє поглибленню

науково-теоретичного осмислення значення міжнародного діалогу на українських землях, і насамперед – ролі культурно-освітніх і наукових закладів як центрів міжкультурної комунікації; порівняльний аналіз великого корпусу історичних джерел, що проливають світло на місце й роль Наддніпрянської України в широкому контексті загальноєвропейського інтелектуального простору другої половини XIX – початку XX ст., дозволив відійти від абсолютизації контексту «великодержавного російського культурного простору»; на основі запровадження до наукового обігу вагомого пласту фактологічних матеріалів авторкою здійснено узагальнююче дослідження широкого спектру міжнародної співпраці, як у сфері природничих, так і гуманітарних наук, університетів Наддніпрянської України – Харківського, Новоросійського та насамперед – Київського (Св. Володимира) як центру Київського навчального округу; на базі комплексного дослідження розпорошених у численних архівних фондах історичних джерел відтворено узагальнюючу картину культурно-освітнього життя етнічних меншин (як чинника міжкультурного діалогу на теренах Київського навчального округу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.), що водночас сприяє поглибленню концептуального осягнення специфіки протистояння процесів асиміляції і збереження самобутніх історико-культурних традицій. Уточнено й доповнено особливості державної політики Російської імперії стосовно етнічних меншин на теренах Київського навчального округу; інформацію щодо змісту освіти навчальних закладів, заснованих представниками етнічних меншин; роль релігійного чинника в культурно-освітньому житті етнічних меншин. Набули подальшого розвитку науково-теоретичні засади досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, насамперед – європейської історії і міжнародних відносин; концептуальне осягнення ключових процесів міжнародних відносин у Європі другої половини XIX – початку XX ст. і їхнього відображення на українських землях; з'ясування місця й ролі України в

розвитку університетів як соціокультурних підвалин європейської цивілізації; дослідження ролі етнічних меншин у соціокультурних процесах на українських землях.

Історичні факти та явища історії науково-освітніх комунікацій на теренах Київського навчального округу досліджуються як складова системних процесів у Наддніпрянській Україні та водночас – ширшого контексту європейського інтелектуального простору й міжнародних відносин у Європі середини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: Європа, Наддніпрянська Україна, Російська імперія, Київський навчальний округ, європейський інтелектуальний простір, міжкультурні комунікації, міжнародні відносини, наука, освіта.

ABSTRACT

Ivanenko O.A. Integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space (second half of the nineteenth – early twentieth centuries). Qualifying research paper in the form of a scientific report (defence of scientific achievements published in the form of a monograph – *Ivanenko O.A.* Integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space (second half of the nineteenth – early twentieth centuries): monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024. 555 p.).

Dissertation in the form of a scientific report (defence of scientific achievements published in the form of a monograph – *Ivanenko O.A.* Integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space (second half of the nineteenth – early twentieth centuries): monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024. 555 p.) for the Doctor of Historical Sciences degree in the speciality 07.00.02 – World History. – Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2025.

The scholarly relevance of this study is determined primarily by the fact that it contributes to deepening the understanding of Ukraine's historical role in the pan-European scientific and educational space, clarifying the scope and peculiarities of international cooperation of the universities of Dnipro Ukraine, recreating a generalised picture of the cultural and educational life of ethnic communities in Ukraine, and revealing its peculiarities in the context of the socio-cultural history of Central and Eastern Europe in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The development of intercultural dialogue in Europe had an impact on public opinion and socio-political processes within countries, and at the same time

influenced the nature of interstate relations. During the nineteenth and early twentieth centuries, the intellectual space of the West experienced an epoch-making rise in scientific research in terms of its content and scale under the influence of social dynamics, economic factors, and material and technical demands. Rapid scientific and technological development, new discoveries in the natural sciences influenced a wide range of socio-humanitarian disciplines, actualised integration trends and interdisciplinary approaches in European scientific thought, and eventually were reflected in socio-political life, art, and transformations of social consciousness in the context of outlining the future prospects of European civilisation.

Against the background of the development of international relations in Europe, the dissertation examines the problem of integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries through the prism of the Kyiv educational district, which played a unique role in the processes of reception of cultural phenomena of European civilisation in the territory of Dnipro Ukraine. The large volume of factual materials and the conclusions will contribute to expanding the issues and improving the scientific and theoretical foundations of modern research on the history of international relations, intercultural communications, and Ukraine's role in world historical processes.

A comprehensive study of the historical process on the Ukrainian lands cannot be fully realised without the involvement of the world historical, primarily European, context, coverage of Ukraine's place and role in the European cultural and civilisational space, a comprehensive analysis of the ethno-national dimension of Ukraine's history, including the socio-demographic and spiritual life of various ethnic communities, their transformation under the influence of official state policy and pan-European modernisation trends.

The historiosophical basis of the study is the conceptual approaches of V. Vernadsky on the importance of scientific progress, the development of

communication and international scientific relations for the formation of the prerequisites for the transition of the biosphere to the noosphere; the ideas of K. Jaspers on existential communication as a key category of a holistic world-historical process caused by socio-cultural factors; the theory of intellectual networks by R. Collins, according to which the history of science is created by systems of internal and external communication that shape thinkers and scientific communities against the background of social interaction. The theoretical and methodological foundations of the dissertation are determined by the scientific achievements of the founders of “the Historical European Studies” Ukrainian academic school – F. Shevchenko, P. Sokhan’, S. Vidnyanskyj, who made a significant contribution to the development of the conceptual framework for research on the history of Ukraine in the context of the world historical process, a comprehensive study of the place and role of Ukraine in international relations, and the research of a wide range of interrelations between Ukraine and countries of the world, especially Europe.

The study is based on the principles of scientific objectivity, the principle of historicism, and an approach to history as a holistic process determined by a set of cause-and-effect relationships, the interaction of micro- and macro-processes, and the subjective and objective aspects. The history of culture is interpreted as the result of multilayered processes of interpersonal communication against the background of the social macro context.

The dissertation analyses the historiography and source base of the study, describes the research methodology in the context of solving the determined scientific problem. The author studies the leading trends in international relations in Europe from the “Spring of Nations” of 1848-1849 to the beginning of the First World War and highlights their impact on the socio-political life of Dnipro Ukraine (primarily on the example of Kyiv, Podillia and Volyn provinces). The specifics of the development of cooperation between Kharkiv, Kyiv, Novorossiia universities and European scientific and educational centres in the second half of the nineteenth

century, and in particular during the period of modernising socio-political reforms of the 60s and 70s of the nineteenth century, are investigated. The contribution of the universities of Dnipro Ukraine to the development of scientific and educational relations in Europe in the early twentieth century against the background of scientific and technological progress and deepening integration processes in the European intellectual space is researched. The dissertation exposes an understanding of international cooperation of the universities of Dnipro Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries and at the same time reveals the regional specifics of the development of international scientific and educational relations in the Kyiv educational district, the centre of which was St. Volodymyr's University.

It highlights the specifics of the socio-cultural and educational activities of the Polish community in the Kyiv educational district in the conditions of the repressive national policy of the Russian Empire. The dissertation examines the significance of Jewish educational activity as a tool for preserving Jewish religious traditions, models of Jewish cultural and everyday life, and at the same time for communicating with the surrounding Christian social environment. The features of educational activities as a factor in the national and cultural development of Greek, Czech and German communities are studied. The dissertation highlights the peculiarities of adaptation of ethnic communities (Polish, Jewish, Greek, Czech, German) to the socio-cultural environment of the Russian Empire, their interaction with state authorities, and the place and role of ethnic minorities in the development of intercultural dialogue on Ukrainian lands within the Kyiv educational district.

The scientific novelty of the dissertation is due to the fact that it is the first to carry out a comprehensive synthetic study of the role of Dnipro Ukraine in European scientific and educational relations in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries through the prism of analysing a wide range of sources on the history of the Kyiv educational district; a significant set of

unpublished historical sources was introduced into scientific circulation, the study of which contributes to deepening the scientific and theoretical understanding of the importance of international dialogue on Ukrainian lands, and, above all, the role of cultural, educational and scientific institutions as centres of intercultural communication; a comparative analysis of a large corpus of historical sources shedding light on the place and role of Dnipro Ukraine in the broader context of the pan-European intellectual space of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries allowed us to move away from absolutising the context of the “great-power Russian cultural space”; based on the introduction of a significant layer of factual materials into scientific circulation, the author has carried out a generalised study of a wide range of international cooperation, both in the field of natural and human sciences, between the universities of Dnipro Ukraine – Kharkiv, Novorossiia and, above all, Kyiv (St. Volodymyr) University as the centre of the Kyiv educational district; in general, on the basis of a comprehensive study of historical sources, the author presents a generalised image of the cultural and educational life of ethnic minorities (as a factor of intercultural dialogue in the Kyiv educational district in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries), which at the same time contributes to deepening the conceptual understanding of the confrontation between the processes of assimilation and preservation of original historical and cultural traditions. The paper clarifies and supplements the peculiarities of the state policy of the Russian Empire towards ethnic minorities in the Kyiv educational district; information on the content of education of schools founded by representatives of ethnic minorities; the role of the religious factor in the cultural and educational life of ethnic minorities. The dissertation further develops the scientific and theoretical foundations of research on the history of Ukraine in the context of the world historical process, especially European history and international relations; conceptual understanding of the key processes of international relations in Europe in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries and their reflection on Ukrainian lands; clarification

of the place and role of Ukraine in the development of universities as the socio-cultural foundations of European civilisation; study of the role of ethnic minorities in socio-cultural processes in Ukrainian lands.

The historical facts and phenomena of scientific and educational communications in the Kyiv educational district are studied as part of systemic processes in Dnipro Ukraine and, at the same time, in the broader context of the European intellectual space and international relations in Europe in the mid-nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords: Europe, Dnipro Ukraine, Russian Empire, Kyiv educational district, European intellectual space, intercultural communications, international relations, science, education.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Іваненко О. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.
2. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 375 с.

Рецензії:

- Ціватий В. Рецензія на монографію: Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 375 с. *Зовнішні справи*. 2014. №1. С.58-59.
- Бевзюк Є. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 375 с. *Україна — Європа — Світ*. 2017. Вип.19. С.427-429.
- 3. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.

Рецензії:

- Палієнко М. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2022. №3. С.224-227.
- Gajdoš M. Ivanenko, O.A. The educational life of ethnic minorities in Dnipro Ukraine: by example of the Kyiv school district between the mid-19th century and early 20th century. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2021, 280 p., ISBN 978-966-02-9507-0. *Človek a spoločnosť*.

Розділи в колективній монографії

4. Віднянський С., Іваненко О. Українсько-слов'янські зв'язки в контексті культурно-цивілізаційного розвитку слов'янських народів другої половини XIX – початку XX ст. *Україна в історії Європи XIX – початку XX ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С.84-135.
5. Іваненко О. Наддніпрянська Україна в європейському культурно-освітньому та науковому просторі другої половини XIX – початку XX ст. *Україна в історії Європи XIX – початку XX ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С.181-228.

Рецензії:

- Бевзюк Є. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с. *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 238-245.
- Качараба С.П., Сіромський Р.Б. Європейський народ, забутий в історії (Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Проблеми всесвітньої історії*. № 2(11). 2020. С.201-207.
- Боровець І., Копилов С. Україна – складова європейського цивілізаційного простору (рецензія на монографію: Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2020. Вип. 29. С. 316-332.
- Гудзь В., Ситник О. Рецензія на книгу «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія» за ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського (К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Україна дипломатична*. 2020. Вип. XXI. С. 866-870.
- Машевський О. Україна в європейських історичних процесах. Рецензія на монографію: Україна в історії Європи XIX – початку XXI століття. Історичні нариси /під ред. С.В. Віднянського. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2020. №2(145). С. 85-86.
- Копилов С., Боровець І. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України

- С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. 2020. Вип. 8. С. 236-251.
- Paladi R. Ukrajna Europa történetében: egy ukrán tarsmonografia ismertetése. *KLIO. Történelmi szemlezo folyoirat*. 2021/1. Debrecen. 72-85 old.
 - Paladi R. Ukrajna Europa történetében: egy frissen kiadott ukrán tarsmonografia ismertetése. *UJKOR.HU. A velünk élő történelem*. 2014 – 2020.

Збірник документів і матеріалів

6. Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга половина XIX – початок XX ст.). Збірник документів і матеріалів. С.В. Віднянський (відп. ред.), О.А. Іваненко (упорядник). Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 430 с.

Рецензія:

- Черевко О. Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга половина XIX – початок XX ст.): Збірник документів і матеріалів. *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 194-198.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України

7. Іваненко О. Співробітництво Університету Св. Володимира з науково-освітніми центрами Франції в галузі гуманітарних наук (друга пол. XIX – поч. XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2007. Вип.16. С.121-129.
8. Іваненко О. Українсько-французькі взаємини у сфері науки та освіти другої половини XIX – початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2008. №4. С.148-161.
9. Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип.19. С.33-46.
10. Іваненко О. Міжнародні зв'язки Університету Св. Володимира (60-ті рр. XIX ст.). *Український історичний журнал*. 2011. №1. С.52-70.
11. Іваненко О. Закордонні відрядження вчених Університету Св. Володимира у 1890-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип.4. С.161-163.

- 12.Іваненко О. Університет Св. Володимира у міжнародних наукових зв'язках (70-80-ті роки XIX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2011. Вип.20. С.164-182.
- 13.Іваненко О. Міжнародна співпраця вчених Університету Св. Володимира (1900-1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. №4. С.74-92.
- 14.Іваненко О. Міжнародні зв'язки Харківського університету на початку XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип.21. С.127-144.
- 15.Іваненко О. Зв'язки вчених Новоросійського університету із зарубіжними науковими центрами (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2013. №4. С.112-135.
- 16.Іваненко О. Культурно-освітня діяльність чеської громади в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип.22. С.31-51.
- 17.Іваненко О. Культурно-освітній розвиток греків на теренах Київського навчального округу (XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип.23. С.50-66.
- 18.Іваненко О. Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2014. №4. С.109-127.
- 19.Іваненко О. Просвітницька діяльність поляків у Київській губернії на початку XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип.25. С.166-185.
- 20.Іваненко О. Культурно-освітнє життя євреїв на теренах Київської губернії у 1860-х – 1870-х рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2017. Вип.26. С.225-247. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2017.26.225>
- 21.Іваненко О. Єврейське шкільництво на теренах Київського навчального округу (80-90-ті рр. XIX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2018. Вип.27. С.186-208. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2018.27.186>
- 22.Іваненко О. Роль міжнародних зв'язків університетів у становленні академічної науки в Україні на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2018. №6. С.33-52. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2018.06.033> **Web of Science**.
- 23.Іваненко О. Єврейська громада та розвиток освіти в Київському навчальному окрузі на початку XX ст. *Міжнародні наукові зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С.45-89. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2019.28.045>
- 24.Іваненко О. Історіографія проблеми освітньої діяльності євреїв у Наддніпрянській Україні (XIX – початок XX ст.). *Міжнародні*

- зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2020. Вип.29. С.248-272. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.273>
- 25.Ivanenko O. Public Resistance in the National Liberation Movement of Poles in Right-Bank Ukraine in the First Half of the 1860s (From the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. Вип.30. С.389-404. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.389>
- 26.Ivanenko O. Public Life of Poles Through the Prism of Surveillance by Repressive Structures of the South-Western Region of the Russian Empire on the Eve of the First World War. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. Вип.31. С.95-111. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.095>
- 27.Ivanenko O. The Role of Universities in Modernisation Processes against the Background of Attemptations of Social and Political Transformations in the Russian Empire (60s–70s of the XIX Century). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип.32. С.106-123. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.106>
- 28.Іваненко О. Вияви антиурядових настроїв на теренах Київського військового, Подільського й Волинського генерал-губернаторства в період Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр. *Східний світ*. 2023. №4. С.19-29. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.04.019> **Scopus, Web of Science.**
- 29.Іваненко О. «Весна народів» 1848-1849 рр. і її відображення в документальній спадщині Наддніпрянської України (за архівними матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024, № 1 (32). С.136-154. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.32.135> **Scopus, Web of Science.**
- 30.Іваненко О. Відгомін Рісорджименто на теренах Південно-Західного краю упродовж 1860-х рр. у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. Вип.33. С.109-125. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.109>
- 31.Іваненко О. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. у громадському житті на теренах Київського генерал-губернаторства. *Український історичний журнал*. 2024. №6. С.81-98. **Web of Science.**

Статті в наукових періодичних виданнях держав ЄС

- 32.Іваненко О. Из историята на украинско-българските връзки в областта на науката и образованието (втората половина на XIX – началото на XX в.). *Списание на Българската академия на науките / Journal of the Bulgarian Academy of Sciences*. София, 2010. Кн.5. С.33-37.

33. Іваненко О. Something from the History of Ukrainian-Czech-Slovak Educational and Scientific Relations in the latter half of the 19th century. *Človek a spoločnosť / Individual and Society*. 2016. Vol.19. No.1. URL: <https://individualandsociety.org/journal/2016/1>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

34. Іваненко О. Участь учених-природознавців Харківського університету в міжнародних наукових форумах на початку ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2010. Вип.20. С.25-28.
35. Іваненко О. Харківський університет у міжслов'янських наукових зв'язках другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Слов'янознавство ХХІ століття: тенденції інтеграції і диференціації. Тези міжнародної наукової конференції (Київ, 24-26 травня 2011)*. Київ, 2011. С.60-62.
36. Іваненко О. Міжслов'янська співпраця в історії Новоросійського університету (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку: Тези міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури; 23-24 травня 2013*. Київ, 2013. С.76-78.
37. Іваненко О. Ніжинське Олександрівське грецьке училище в культурному розвитку України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна і світ: проблеми історії: Зб. матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції*. Маріуполь, 2014. С.20-22.
38. Іваненко О. Чеські школи в культурно-освітньому житті Волині (друга половина ХІХ ст.). *Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку: тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.)*. Київ, 2015. С.121-123.
39. Іваненко О. Діяльність польських шкіл на теренах Київського навчального округу у 80-ті рр. ХІХ ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). *Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Матеріали міжнародної наукової конференції до дня Слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2016 р.)*. Київ, 2016. С.268-270.
40. Іваненко О. Освітня діяльність німецьких колоністів на Волині у другій половині ХІХ ст. *Німці в історії Волині. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 1-2 жовтня 2015 р.* Луцьк, 2016. С.102-110.
41. Іваненко О. Польська громада в культурно-освітньому житті Київської губернії на поч. ХХ ст. *«Україна – Польща: стратегічне*

партнерство в системі геополітичних координат» (Київ, 16-17 березня 2017 р.). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2017. С.40-41.

- 42.Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток українсько-чеських зв'язків другої половини ХІХ ст. *«Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» (Київ, 24 травня 2017 р.). Матеріали міжнародної наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури. Київ, 2017. С.256-259.*
- 43.Іваненко О. Освітня діяльність поляків на теренах Південно-Західного краю Російської імперії (друга половина ХІХ ст.). *Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 вересня 2018 року, м. Одеса. Одеса, 2018. С.355-361.*
- 44.Іваненко О. Євреї в освітньому просторі Київської губернії у 1860-1870-х рр. (за документами Центрального державного історичного архіву України м. Києва). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. 2019. Вип.7. С.164-170.*
- 45.Іваненко О. Участь учених-правознавців Новоросійського університету в європейських наукових зв'язках (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (17-18 вересня 2020 року, м. Одеса). Одеса, 2020. С.161-167.*

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

- 46.Віднянський С., Іваненко О. Сербія в дослідженнях учених історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Українсько-сербський збірник. 2009. Вип.1(4). С.74-85.*
- 47.Іваненко О. Нідерле Любор. *Енциклопедія історії України. Київ, 2010. Т.7. С.391.*
- 48.Іваненко О. Міжнародна співпраця Вілла-Франкської зоологічної станції наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. С.158-161.*
- 49.Іваненко О. Київське слов'янське благодійне товариство. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Київ, 2012. Вип.3. С.47-48.*
- 50.Іваненко О. Київський ботанічний сад ім. академіка О.В. Фоміна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Київ, 2012. Вип.3. С.48-49.*

- 51.Іваненко О. Коллеж де Франс. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.67-69.
- 52.Іваненко О. Лейпцизький університет. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.142-143.
- 53.Іваненко О. Матиці. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.197-198.
- 54.Іваненко О. Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.239-240.
- 55.Іваненко О. Одеське болгарське настоятельство. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.292-293.
- 56.Іваненко О. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.293-297.
- 57.Іваненко О. Харківський університет у міжслов'янських наукових зв'язках другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Слов'янські обрії*. 2013. Вип.5. С.208-216.
- 58.Іваненко О. Сан-Стефанський мирний договір 1878. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.166-167.
- 59.Іваненко О. Сербія. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.180-186.
- 60.Іваненко О. Сорбонна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.200-201.
- 61.Іваненко О. Франція. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.288-297.
- 62.Іваненко О. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.307-311.
- 63.Іваненко О. Вернадський Володимир Іванович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2014. Вип.5. С.61-62.
- 64.Іваненко О. Культурно-освітнє життя поляків на теренах Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. Вип.24. С.26-44.
- 65.Іваненко О. Нідерле Любор. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.22-24.
- 66.Іваненко О. Пильчиков М.Д. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.105-106.

- 67.Іваненко О. Степович А.І. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.220-221.
- 68.Іваненко О. Сумцов М.Ф. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.226-227.
- 69.Віднянський С., Іваненко О. Українсько-чесько-словацькі зв'язки др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. у контексті загальнослов'янського культурно-цивілізаційного розвитку. *Слов'янські обрії*. 2018. Вип.9. С.333-344.
- 70.Віднянський С., Іваненко О. Українсько-болгарські відносини: історичні витоки. *Україна і Болгарія в історії Європи*. 2019. С.15-37.
- 71.Іваненко О. Університети Наддніпрянської України в системі європейських науково-освітніх зв'язків: друга половина ХІХ – початок ХХ ст. *Зовнішні справи*. 2019. №4-5. С.38-43.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	26
-------------------	-----------

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми.....	40
1.2. Джерельна база.....	49
1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження.....	53

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У ЄВРОПІ І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 40-х рр. ХІХ СТ. – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

2.1. «Весна народів» 1848-1849 рр. і її віддзеркалення в Наддніпрянській Україні.....	62
2.2. Вплив Східної війни 1853-1856 рр. на активізацію антиурядових настроїв на українських теренах.....	65
2.3. Роль університетів у модернізаційних процесах на тлі спроб суспільно-політичних перетворень у Російській імперії (60-70-ті рр. ХІХ ст.).....	67
2.4. Активізація національного чинника в європейських міжнародних відносинах і її відлуння в Наддніпрянській Україні.....	70
2.5. Громадський опір у національно-визвольному русі поляків Правобережної України першої половини 1860-х рр.	73
2.6. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. в українському громадсько-культурному житті.....	76
2.7. Громадська активність поляків Південно-Західного краю на тлі загострення російсько-австрійських суперечностей напередодні Першої світової війни.....	78

РОЗДІЛ 3

УНІВЕРСИТЕТИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКАХ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

3.1.	Співпраця із зарубіжними європейськими науковими центрами в галузі гуманітарних наук у 60-х рр. ХІХ ст.	83
3.2.	Зв'язки у сфері історії, філології і філософії у останній третині ХІХ ст.	87
3.3.	Науковий обмін у царині правознавства та економічних дисциплін 70-90-х рр. ХІХ ст.	90
3.4.	Взаємозв'язки в галузі природознавства у 60-х рр. ХІХ ст.	93
3.5.	Співпраця у сфері природничих наук упродовж останньої третини ХІХ ст.	96

РОЗДІЛ 4

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

4.1.	Внесок учених історико-філологічних факультетів у розвиток міжнародних культурних взаємовпливів	102
4.2.	Взаємозв'язки в галузі юридичних та економічних наук	106
4.3.	Співпраця в царині фізико-математичних дисциплін, хімії і біології	107
4.4.	Обмін науково-теоретичними та практичними знаннями в медицині.....	111

РОЗДІЛ 5

ПОЛЯКИ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ

5.1.	Прояви культурно-освітнього життя польської громади наприкінці ХІХ ст.	116
5.2.	Активізація громадсько-культурної і освітньої праці поляків на початку ХХ ст.	120

РОЗДІЛ 6
МІСЦЕ ТА РОЛЬ ШКІЛЬНИЦТВА В ЖИТТІ
ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ

6.1.	Освітні ініціативи єврейського населення періоду «Великих реформ» 60-70-х рр. ХІХ ст.	126
6.2.	Єврейське шкільництво у 80-90-х рр. ХІХ ст.	128
6.3.	Національно-освітнє життя євреїв наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	131

РОЗДІЛ 7
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКІВ,
ЧЕХІВ ТА НІМЦІВ

7.1.	Освітні аспекти національного розвитку греків.....	135
7.2.	Чеське культурно-освітнє життя.....	137
7.3.	Просвітницька діяльність німецької громади.....	139

ВИСНОВКИ.....	142
----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	161
--	------------

ДОДАТКИ.....	272
---------------------	------------

ВСТУП

Розвиток міжкультурного діалогу на теренах Європи наклав відбиток на громадську думку, суспільно-політичні процеси всередині країн і водночас здійснив вплив на характер міждержавних відносин. Упродовж XIX – початку XX ст. у культурних надрах Заходу під впливом соціальної динаміки, економічних чинників, матеріально-технічних запитів відбулася епохальна за своїм змістом і масштабами активізація наукових досліджень. Передумови реалізації феноменального прогресу світового наукового знання сформувалися в межах європейського культурно-цивілізаційного простору. Бурхливий науково-технічний розвиток, нові відкриття у сфері природничих наук вплинули на широкий спектр соціогуманітарних дисциплін, актуалізували інтеграційні тенденції та міждисциплінарні підходи в європейській науковій думці і зрештою віддзеркалилися в суспільно-політичному житті, мистецтві, трансформаціях соціальної свідомості в контексті окреслення майбутніх перспектив європейської цивілізації. Під впливом наукових інновацій розширювалися світоглядні обрії європейців, піддавалися сумніву традиційні наукові аксіоми, генерувалися революційні ідеї як основа формування нової системи уявлень про світ і роль у ньому людини, зростало значення популяризації у суспільстві наукових знань.

Тенденції до міждисциплінарного синтезу наукових ідей поєднувалися з поглибленням міжкультурних комунікацій, активізацією міжнародної науково-освітньої співпраці у Європі. Обмін науковими здобутками супроводжувався ширшими процесами інтеграції базових духовних цінностей, кристалізації єдиного європейського інтелектуального простору як сфери дифузії багатоманітних культурних феноменів. Процеси міжкультурної комунікації набували загальноєвропейського масштабу, і однією з її провідних форм була наукова й культурно-освітня взаємодія, що визначала масштаби соціальної трансформації і модернізації, темпи економічного

розвитку і промислового перевороту на теренах Європи з огляду на її ідейну спадщину й ментальні конструкти. Специфіка науково-освітнього виміру міжкультурної комунікації визначалася механізмами корпоративних відносин і значною мірою – роллю особи у процесах культурогенезу, співвідношенням об'єктивних соціальних передумов і творчого потенціалу історичної постаті. Відповідно, соціокультурний розвиток, включно з обміном інтелектуальними надбаннями, постає як персоніфікований процес.

Стрижнем науково-освітньої співпраці у Європі була започаткована за доби Середньовіччя європейська університетська система, що еволюціонувала впродовж століть в умовах урбаністичного простору, формуючи свою корпоративну культуру, організаційну структуру, професійну спільноту й механізми взаємодії із соціумом та державою. Від часів Середньовіччя, коли в надрах Європи зародилася єдина академічна культура, розвиток науки та освіти на теренах України відбувався в руслі європейської цивілізації шляхом гармонійного поєднання греко-слов'янських і латинських духовних традицій. Упродовж XIV – XVIII ст. роль провідника європейських цивілізаційних впливів на українських землях відігравала молодь, яка здобувала освіту, наукові ступені, а часом і високі посади, в усіх університетах Європи: Болонському, Падуанському, Римському, Паризькому (Сорбонні), Празькому, Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Гейдельберзькому, Грейфсвальдському, Лейпцизькому, Кенігсберзькому, Страсбурзькому, Лейденському, Оксфордському, Кембріджському та ін.

Наукова актуальність цього дослідження визначається насамперед тим, що воно сприяє поглибленню осмислення історичної ролі України в загальноєвропейському науково-освітньому просторі, з'ясуванню масштабів і особливостей міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України, відтворенню узагальнюючої картини культурно-освітнього життя етнічних громад на українських теренах, розкриттю його особливостей у контексті

соціокультурної історії Центрально-Східної Європи упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

На сучасному етапі розвитку історичної науки особливого значення набувають завдання продовження сталих історіографічних традицій і водночас оновлення концептуальної бази досліджень, поглиблення науково-теоретичного осягнення ключових історичних явищ та процесів, і зокрема, міжнародного діалогу на українських землях у загальноєвропейському контексті, ролі науково-освітніх закладів як центрів міжкультурної комунікації, духовної взаємодії різних етнічних громад на українських землях.

Запровадження до наукового обігу й теоретичне осмислення широкого спектра фактологічних матеріалів з історії культурницької діяльності етнічних меншин на теренах України сприяє об'єктивному висвітленню етнокультурного аспекту інкорпорації українських земель до Російської імперії, протистояння процесів національного розвитку й імперської уніфікаторської політики, значення культурно-освітньої діяльності як інструмента збереження духовних традицій і національної ідентичності. Актуалізується теоретичний аспект дослідження впливу освіти на процеси збереження сталих моделей культурно-побутового життя етнічних громад, з одного боку, та їхню соціально-психологічну адаптацію до оточуючого соціокультурного середовища, з іншого. Реконструкція багатогранних процесів історико-культурних взаємовпливів різних народів відкриває шлях до глибшого осягнення етнічних проблем історичного розвитку.

Отже, необхідною передумовою відтворення цілісної панорами історичного минулого народів, що населяли українські землі у складі Російської імперії, є вивчення етнокультурних аспектів їхніх взаємовідносин, їхнього внеску в духовний розвиток України. Конкретно-історичне дослідження просвітницької діяльності різноманітних етнічних громад на

теренах Наддніпрянської України корелюється із проблемами їхніх взаємин із панівною нацією на тлі внутрішньої політики російської держави. Аналіз етнонаціонального чинника політичного процесу й міждержавних відносин набуває особливої актуальності в контексті всебічного студіювання громадсько-політичних процесів у Російській імперії на початку ХХ ст. та міжнародних протиріч напередодні Першої світової війни.

Загалом вивчення культурно-освітніх процесів на українських землях у складі Російської імперії сприяє поглибленню концептуального осмислення впливу офіційного внутрішньополітичного курсу держави на трансформацію правового становища й духовного життя етнічних спільнот, протистояння процесів асиміляції і збереження самотутніх історико-культурних традицій.

Водночас дослідження історії України в ширшому контексті європейського історичного процесу відкривають нові перспективи розкриття розлогого спектру проблематики, пов'язаної із багатовимірними процесами взаємопроникнення та взаємозбагачення культур, синтезом розмаїтих духовних цінностей на тлі європейської цивілізації. Осягнення глибинного змісту поняття «європейський культурно-цивілізаційний простір» немислиме без з'ясування комплексу чинників, що визначали його формування, механізмів інтеграції різних культурних феноменів. На цьому тлі безцінний фактологічний матеріал, як основу для вдосконалення теоретичних студій, надає унікальний історичний досвід адаптації європейських ціннісних орієнтирів у ментальному просторі України, трансформації здобутків західної цивілізації у її багатобарвному етнокультурному середовищі.

Феномен культурної спадщини невіддільний від поняття континуїтету, ідеї тяглості історичного процесу, що відображає сплетіння духовних цінностей, які дбайливо плекаються й передаються з покоління в покоління, формуючи систему міцних генетичних зв'язків багатовимірного етнокультурного простору, розвиток якого незмінно супроводжується взаємодією різних соціокультурних традицій, діалогом і взаємозбагаченням

культур. Універсалізм загальноєвропейської культурної спадщини, на тлі якого яскравішає саяво самобутніх етнокультурних традицій, втілюється у формуванні символів, що гармонійно вплітаються до систем цінностей різних народів.

Дослідження процесів міжкультурної комунікації відкривають нові обрії наукового досягнення культурогенезу в контексті історичної значущості вироблення і трансформації комплексу духовних цінностей, їхнього впливу на соціальний розвиток, формування інтелектуального простору шляхом взаємодії і синтезу багатоманітних культурних феноменів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася у зв'язку з плановими темами відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України 0109U002366 «Європейський історичний процес і рецепції України у XIX – на початку XXI століть: джерела, напрями та суспільно-політичні впливи»; 0112U000371 «Україна в європейському культурно-цивілізаційному просторі: особистість, суспільство, національна державність (XIX – початок XXI ст.)»; 0115U002133 «Зовнішня політика України: історичний досвід міжнародного співробітництва та проблеми реалізації європейського вибору»; 0117U000050 «Україна в міжнародних відносинах: історичний досвід і трансформаційні процеси сучасності»; 0120U100404 «Європейські практики України: історико-політичний, соціокультурний та персональний виміри (XIX – початок XXI ст.)»; 0122U201430 «Міжнародні відносини в Європі та Україна: історичний контекст і сучасні геополітичні реалії (друга половина XIX – перша чверть XXI ст.)».

Метою цього дослідження є відтворення ролі Наддніпрянської України в європейських міжкультурних комунікаціях крізь призму науково-освітніх практик Київського навчального округу другої половини XIX – початку XX ст.

Відповідно до мети сформульовано **дослідницькі завдання:**

- здійснити аналіз історіографії проблеми;
- охарактеризувати структуру і специфіку джерельної бази;
- визначити теоретико-методологічні засади й історіософську основу дослідження;
- окреслити макроісторичний контекст міжнародних відносин у Європі від «Весни народів» 1848-1849 рр. до початку XX ст. та висвітлити його вплив на суспільно-політичне життя Наддніпрянської України (насамперед на прикладі Київського, Подільського й Волинського генерал-губернаторства);
- з'ясувати значення активізації контактів із європейськими науковими установами Університету Св. Володимира (як центру Київського навчального округу) в ширшому контексті міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України (Харківського й Новоросійського) упродовж 1860-х рр.;
- висвітлити міжнародну співпрацю університетів Наддніпрянської України у останній третині XIX ст.;
- виявити роль Наддніпрянської України у європейському інтелектуальному просторі на початку XX ст.;
- з'ясувати специфіку культурно-освітнього життя польської громади на теренах Київського навчального округу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.;
- розкрити особливості єврейського шкільництва другої половини XIX – початку XX ст. в межах Київського навчального округу;
- висвітлити культурно-освітню діяльність греків, чехів та німців у Київському навчальному окрузі у другій половині XIX – на початку XX ст.

Об'єктом дослідження є розвиток міжнародних науково-освітніх відносин у Європі упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є система міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України і її роль у європейському інтелектуальному просторі; освітня діяльність етнічних меншин на теренах Київського навчального округу в контексті розвитку міжкультурного діалогу, а також на тлі протистояння процесів асиміляції і збереження самобутніх історико-культурних традицій (друга половина XIX – початок XX ст.).

Хронологічні межі праці охоплюють проміжок часу від періоду суспільно-політичних реформ у Російській імперії 60-70-х рр. XIX ст., які вплинули на громадсько-культурний розвиток українських земель, що входили до її складу, до 1914 р. – початку Першої світової війни, що справила епохальний вплив на всесвітню історію, і зокрема, на процеси міжнародних науково-освітніх відносин у Європі. Застосування в дослідженні історико-генетичного методу зумовило звернення до аналізу процесів періоду «Весни народів» 1848-1849 рр., Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр.

Географічні рамки дослідження пов'язані з межами Київського навчального округу, який починаючи з 1832 року включав у себе Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, а з 1839 року – Полтавську губернії. Водночас розкриття предмета дослідження в контексті науково-освітнього розвитку Наддніпрянської України та на тлі тенденцій міжнародних відносин у Європі вимагало розширення просторових меж праці.

Наукова новизна дослідження обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках дослідження. А отже, *вперше*:

- здійснено комплексне синтетичне дослідження ролі Наддніпрянської України в європейських науково-освітніх відносинах другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму

аналізу широкого корпусу джерел з історії Київського навчального округу;

- запроваджено до наукового обігу значний комплекс неопублікованих історичних джерел, вивчення яких сприяє поглибленню науково-теоретичного осмислення значення міжнародного діалогу на українських землях, і насамперед – ролі культурно-освітніх і наукових закладів як центрів міжкультурної комунікації;
- порівняльний аналіз великого корпусу історичних джерел, що проливають світло на місце і роль Наддніпрянської України в широкому контексті загальноєвропейського інтелектуального простору другої половини XIX – початку XX ст., дозволив відійти від абсолютизації контексту «великодержавного російського культурного простору»;
- на основі запровадження до наукового обігу вагомego пласту фактологічних матеріалів авторкою здійснено узагальнююче дослідження широкого спектру міжнародної співпраці, як у сфері природничих, так і гуманітарних наук, університетів Наддніпрянської України – Харківського, Новоросійського та насамперед – Київського (Св. Володимира) як центру Київського навчального округу;
- на базі комплексного дослідження розпорошених у численних архівних фондах історичних джерел авторкою відтворено узагальнюючу картину культурно-освітнього життя етнічних меншин (як чинника міжкультурного діалогу на теренах Київського навчального округу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.), що водночас сприяє поглибленню концептуального осягнення специфіки протистояння процесів асиміляції і збереження самобутніх історико-культурних традицій.

Уточнено й доповнено:

- особливості державної політики Російської імперії стосовно етнічних меншин на теренах Київського навчального округу;
- інформацію щодо змісту освіти навчальних закладів, заснованих представниками етнічних меншин;
- роль релігійного чинника в культурно-освітньому житті етнічних меншин.

Набули подальшого розвитку:

- науково-теоретичні засади досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, насамперед – європейської історії і міжнародних відносин;
- концептуальне осягнення ключових процесів міжнародних відносин у Європі другої половини XIX – початку XX ст. і їхнього відображення на українських землях;
- з'ясування місця й ролі України в розвитку університетів як соціокультурних підвалин європейської цивілізації;
- дослідження ролі етнічних меншин у соціокультурних процесах на українських землях.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі розв'язано проблему інтеграції регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму Київського навчального округу, що відіграв унікальну роль у процесах рецепції культурних феноменів європейської цивілізації на теренах Наддніпрянської України. Вперше запроваджений до наукового обігу великий обсяг конкретно-історичних матеріалів і здійснені висновки сприятимуть розширенню проблематики та вдосконаленню науково-теоретичних засад сучасного вивчення історії міжнародних відносин,

міжкультурних комунікацій, ролі України у всесвітньо-історичних процесах. Здійснено історико-теоретичне дослідження широкого корпусу джерел, насамперед архівних документів.

Практичне значення праці визначається тим, що її основні положення й висновки можуть бути використані для розробки навчальних програм, лекційних курсів і підручників зі всесвітньої історії, історії України, етнології, розвитку досліджень історико-культурної проблематики, підготовки монографій. Аналітичні матеріали дисертації сприятимуть вдосконаленню науково-теоретичної бази реформування національної освітньої системи сучасної України в контексті поглиблення європейської співпраці.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом багаторічної науково-пошукової і дослідницької роботи авторки. Основні теоретичні положення й висновки праці належать дисертантці. Із основних публікацій за темою дисертації всі є одноосібними, окрім однієї:

- Віднянський С., Іваненко О. Українсько-слов'янські зв'язки в контексті культурно-цивілізаційного розвитку слов'янських народів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С.84-135. (дисертантці належить 50% тексту).

Із публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, а також додатково відображають наукові результати дисертації, всі є одноосібними, окрім трьох:

- Віднянський С., Іваненко О. Сербія в дослідженнях учених історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Українсько-сербський збірник*. 2009. Вип.1(4). С.74-85. (дисертантці належить 50% тексту).
- Віднянський С., Іваненко О. Українсько-чесько-словацькі зв'язки др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. у контексті загальнослов'янського культурно-цивілізаційного розвитку. *Слов'янські обрії*. 2018. Вип.9. С.333-344. (дисертантці належить 50% тексту).

- Віднянський С., Іваненко О. Українсько-болгарські відносини: історичні витоки. *Україна і Болгарія в історії Європи*. 2019. С.15-37. (дисертантці належить 50% тексту).

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом оприлюднення її основних положень і висновків у доповідях на 30 всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях і «круглих столах»:

Міжнародній науковій конференції до 205-ї річниці заснування Харківського університету «Харківський університет і серби» (Харків, 29-30 вересня 2009); VI Дриновських читаннях «Болгарія – Україна: від євразійських імперій до Європейського Союзу (XVIII – початок XXI ст.)» (Харків, 8-9 квітня 2010); II Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 8-9 грудня 2010); II Міжнародній науково-практичній конференції пам'яті професора Г.Л. Бондаревського «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 12-13 квітня 2011); Міжнародній науковій конференції «Слов'янознавство XXI століття: тенденції інтеграції і диференціації» (Київ, 24-25 травня 2011); П'ятих (Міжнародних) Гуржіївських історичних читаннях (з нагоди 150-річчя Великої реформи 1861 року) (Черкаси, 23-24 вересня 2011); Міжнародній науковій конференції «XII Кирило-Мефодіївські читання. До 200-річчя від дня народження академіка І.І. Срезневського» (Харків, 24-25 травня 2012); Міжнародній конференції «Українсько-македонські паралелі в історії та сучасності: проблеми етногенезу і формування модерних української та македонської націй» у рамках Днів науки Македонії в Україні (Харків, 10-14 вересня 2012); Круглому столі «Академік В.І. Вернадський – людина, вчений, політик, публіцист» (Київ, 19 березня 2013); Міжнародній науковій конференції «Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку», присвяченій Дню слов'янської писемності і культури (Київ, 23-24 травня 2013); Міжнародному славістичному колоквіумі, присвяченому пам'яті члена-кореспондента НАН

України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (Київ, 18 листопада 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна і світ: проблеми історії» (Маріуполь, 28 листопада 2014); Міжнародній науковій конференції до Дня слов'янської писемності і культури «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку» (Київ, 21 травня 2015); II Міжнародній науково-практичній конференції «Архів. Історія. Сучасність» (Одеса, 3-4 вересня 2015); Міжнародній науковій конференції «Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур» (Київ, 24 травня 2016); Третьому міжнародному славістичному колоквиумі до 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України П.С. Соханя та до 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, 18 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (Київ, 16-17 березня 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Європа – Україна – Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека» (До Дня Європи в Україні) (Тернопіль, 19-20 травня 2017); Міжнародній науковій конференції до Дня слов'янської писемності і культури «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» (Київ, 24 травня 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (Одеса, 13-14 вересня 2018); XVI Міжнародному з'їзді славістів (Белград, 20-27 серпня 2018); Міжнародному «круглому столі» «Розпад Австро-Угорської монархії та проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі. До 100-річчя утворення ЧСР, УНР, ЗУНР та відродження Польської держави» (Київ, 7-8 листопада 2018); Міжнародній конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 17-18 травня 2019); Міжнародному «круглому столі» «Україна і Болгарія: наукова співпраця заради взаєморозуміння» (Київ, 19 червня 2019);

Двадцятих джерелознавчих читаннях «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства» (Київ, 28 листопада 2019); Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (Одеса, 17-18 вересня 2020); Х Дриновських читаннях. «Балкани в міжнародних відносинах від доби Античності до глобалізації» (Харків, 30-31 березня 2021); Міжнародній науковій онлайн-конференції «Актуальні проблеми історії та міжнародних відносин» (Ужгород-Кам'янець-Подільський-Київ, 23 квітня 2021); Міжнародній науковій онлайн-конференції «XX Кирило-Мефодіївські читання, присвячені 175-річчю харківської болгаристики» (Харків, 26-27 травня 2021); «Круглому столі» «Здобутки музичної освіти України та особливості її інтеграції у європейський і світовий культурний простір» (Київ, 23 травня 2023).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 71 науковій публікації, із них – 3 монографії; 2 розділи в колективній монографії; 1 збірник документів і матеріалів; 25 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях, серед них – 4 публікації у трьох різних періодичних виданнях категорії «А» Переліку наукових фахових видань України (індексуються у Scopus і Web of Science); 12 публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 26 – додатково відображають результати дослідження. Дві статті опубліковано в періодичних виданнях держав ЄС.

Структура докторської дисертації (наукової доповіді та монографії). Загальний обсяг наукової доповіді – 263 сторінки, з яких основний текст – 132 сторінки, анотація – 12 сторінок, список джерел і літератури – 111 сторінка, додатки – 4 сторінки. У науковій доповіді здійснено узагальнення результатів дисертаційного дослідження, основних положень і висновків монографії, на основі якої вона підготовлена. Наукова доповідь містить анотацію, зміст, вступ, в якому зокрема охарактеризовано наукову новизну дослідження, сім розділів (27

підрозділів), висновки, список використаних джерел і літератури, додатки. Монографія складається зі вступу, семи розділів із 27-ма підрозділами, висновків, списку використаних джерел і літератури (1156 позицій, 78 сторінок). Виклад основного матеріалу монографії становить 476 сторінок, загальний обсяг праці складає 555 сторінок (45,09 друк. арк.).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

У руслі започаткованого наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ століття стрімкого піднесення суспільного інтересу до історії міжнародних зв'язків України невпинно зростає значущість досліджень співпраці вітчизняних університетів, як осередків культури й новітніх суспільно-політичних ідей, із провідними зарубіжними науково-освітніми центрами.

Вагоме значення для досліджень з історії міжнародних, і насамперед українсько-італійських, культурних зв'язків є наукові студії М. Варварцева¹. Кандидатська дисертація О. Кураєва «Культурні зв'язки України і Франції у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (1851-1917 рр.)»² присвячена передусім висвітленню місця й ролі української тематики у французькому громадсько-культурному житті. В окремому розділі цієї праці розглядаються питання українсько-французької наукової і мистецької співпраці. 1994 року видана брошура А. Катренка та Я. Катренка «Наукові зв'язки Київського університету. 1834-1917 роки»³. Співпраці київських учених із їхніми зарубіжними колегами присвячено спеціальний розділ – «Міжнародні науково-культурні зв'язки Київського університету».

Студіювання розвитку вітчизняної історіографії ХІХ – початку ХХ ст., здебільшого теорії і методології історії, у європейському контексті отримало потужний імпульс завдяки науковим здобуткам С. Стельмаха – автора

¹Варварцев Н.Н. Украина – Франция: обмен научными и техническими знаниями (60-90-е годы ХІХ в.). *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. К., 1990. С.173-194.

²Кураев О.О. Культурні зв'язки України і Франції у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (1851-1917 рр.): автореф. дис...канд. іст. наук. К., 1992. 18 с.

³Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету. 1834-1917 роки. К., 1994. 34 с.

фундаментальних монографій «Історична думка в Україні XIX – початку XX ст.»⁴ та «Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX – початок XX ст.»⁵. Розроблені вченим концептуальні засади знайшли втілення у виконаній під його керівництвом кандидатській дисертації Г. Баженової «Міжнародні зв'язки істориків Росії (друга половина XIX – початок XX ст.)»⁶.

Свідченням актуалізації у сучасній історіографії питань історії міжнародної науково-освітньої співпраці університетів України є статті М. Палієнко, С. Лимана, О. Пилипенка, Н. Кривець, О. Єгорової, В. Потульницького, а також видана 2013 року монографія О. Іваненко⁷.

⁴Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. К., 1997. 175 с.

⁵Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX - початок XX століття. К., 2005. 378 с.

⁶Баженова Г.Ю. Міжнародні зв'язки істориків Росії (др. пол. XIX – поч. XX ст.): автореф. дис ...канд. іст. наук. К., 2008. 20 с.

⁷Палієнко М.Г. З історії міжнародних зв'язків України в галузі науки та освіти (XIX – початок XX ст.). *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. 1999. Вип.3. С.21-31; Палієнко М. Міжнародні зв'язки вчених Університету Св. Володимира у XIX – на поч. XX ст. *Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури*. К., 1999. С.45-47; Лиман С.І. Наукові та громадські зв'язки медієвістів України та зарубіжних слов'янських земель у 30-80-ті рр. XIX ст. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2003. Вип.11 С.34-42; Пилипенко О. Участь вчених українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями у XIX – на початку XX ст. *Київська старовина*. 2006. №6. С.21-26; Кривець Н. Учені Київського університету св. Володимира в наукових центрах Німеччини у XIX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип.19. С.191-204; Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). К., 2013. 375 с.; Єгорова О.В. Наукові закордонні відрядження правознавців університетів України (остання третина XIX – початок XX ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. №3. С.20-29; Лиман С.І. «Звіт про подорож Західною Європою в 1858-1859 рр.» професора Харківського університету Д.І. Каченовського як джерело з історії вітчизняного туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2016. Вип.1(34). С.126-130; Лиман С.І. Из истории международного туризма: Англия начала 1860-х гг. глазами адъюнкта Киевского Университета Св. Владимира А.В. Романовича-Славатинского (1832-1910). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2016. Вип.2(35). С.107-112; Лиман С.І. Из истории международного туризма: Франция начала 1860-х гг. глазами А.В. Романовича-Славатинского. *Стан і перспективи сучасного туризму: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (м. Суми, 29 листопада 2017 р.)*. Суми, 2017. С.237-244; Потульницький В. Зарубіжні відрядження молодих науковців Київського університету святого Володимира у 1870-ті рр. як засіб формування історика. *Ейдос*. 2017. Вип.9. С.177-194.

Із відновленням незалежності України 1991 року відбувся сплеск інтересу до широкого спектру етнонаціональних студій, їх філософсько-теоретичної концептуалізації.

Тематика культурно-освітньої діяльності польської громади в Україні знайшла висвітлення в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Н. Сейко «Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.»⁸, а також монографії міждисциплінарного історико-педагогічного характеру «Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ – першій половині ХХ ст.»⁹. Докторська дисертація Н. Сейко «Доброчинність у сфері освіти України (ХІХ – початок ХХ століття)», захищена 2009 року, присвячена теоретико-методологічному осмисленню основних етапів розвитку доброчинності у сфері освіти України¹⁰. Водночас історія доброчинної діяльності поляків досліджена у виданій 2007 року монографії «Доброчинність поляків у сфері освіти України (ХІХ – поч. ХХ ст.)»¹¹ і низці статей Н. Сейко.

У контексті студіювання історії Римо-Католицької церкви на українських землях питання її просвітницької діяльності порушували у своїх працях Ю. Білоусов¹², І. Шостак¹³, Е. Зваричук¹⁴, В. Ганзуленко¹⁵.

⁸Сейко Н.А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.: автореф. дис... канд. пед. наук. К., 1999. 16 с.

⁹Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ – першій половині ХХ ст. Житомир, 2002. 158 с.

¹⁰Сейко Н.А. Доброчинність у сфері освіти України (ХІХ - початок ХХ століття): автореф. дис... д-ра пед. наук. Луганськ, 2009. 44 с.

¹¹Сейко Н.А. Доброчинність поляків у сфері освіти України (ХІХ – поч. ХХ ст.). Київський учбовий округ. Житомир, 2007. 320 с.

¹²Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія: історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.;

¹³Шостак І.В. Участь римо-католицького луцько-житомирського духовенства у розвитку початкового шкільництва на Волині в першій половині ХІХ ст. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1367/>; Шостак І.В. Луцько-Житомирська римо-католицька дієцезія наприкінці ХVІІІ - у першій половині ХІХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук. Львів, 2004. 20 с.; Шостак І.В. Освітня діяльність римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської дієцезії у першій половині ХІХ століття. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1292/>; Шостак І.В. Роль римо-католицьких духовних семінарій у духовному житті Волині першої половини ХІХ ст. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1369/1/shostak_12069_3.pdf; Шостак І.В.

У виданій 2013 року монографії О. Буравського «Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» розглядається роль культурно-освітньої діяльності Римо-Католицької церкви у збереженні польської національної ідентичності, протистоянні асиміляційним процесам¹⁶.

Маючи у власному науковому доробку цикл вагомих праць, сфокусованих на соціально-етнічній, економічній, релігійній проблематиці, Д. Бовуа у широкому спектрі своїх наукових інтересів рельєфно окреслив і культурно-освітню царину. У статті «Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)»¹⁷ Д. Бовуа звертається до розвідки Л. Заштовта “Polskie szkółki ludowe na Ukrainie w latach 1905-1914”¹⁸, опонуючи тезі про

Роль римо-католицького духовенства в освітніх процесах Волинського регіону. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/1478/>; Шостак І.В. Римско-католическое церковно-приходское образование на Волыни в составе Российской империи в XIX веке. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/1533/>; Шостак І.В. Освітня діяльність Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті: проблеми історіографії. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип.15. С.763-767; Шостак І.В. Реорганізація системи управління римо-католицькими духовними семінаріями у XIX столітті на українських землях у складі Російської імперії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2017. Вип.18. С.188-194.

¹⁴Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: автореф. дис... канд. іст. наук. Чернівці, 2005. 17 с.

¹⁵Ганзуленко В.П. Римо-католицькі громади Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний аспект. *Південний архів. Сер.: Історичні науки*. 2008. Вип.28-29. С.279-287.

¹⁶Буравський О. Благодійницька та культурно-освітня діяльність римо-католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15352/17-Behfvsky.pdf>; Буравський О. Культурно-освітня діяльність римо-католицьких орденів на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. *Українське релігієзнавство*. 2011. Вип.60. С.107-114; Буравський О. Римо-католицькі семінарії на Волині в першій половині XIX ст. *V Волинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, 9-10 листопада 2012 року, м. Житомир*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8263/1/Олександр%20Буравський.pdf>; Буравський О. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): Монографія. Житомир, 2013. 452 с.; Буравський О. Культурно-освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі на початку XX ст. *Емінак*. 2018. № 1(1). С.37-41.

¹⁷Бовуа Д. Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.). *Пам'ять століть*. 2001. №5. С.42-70.

¹⁸Zasztowt L. Polskie szkółki ludowe na Ukrainie w latach 1905-1914. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. 1990. T.XXXIII. S.87-105.

альтруїзм польських поміщиків, які засновували школи, де могли здобувати освіту українські селяни.

Положення досліджень Л. Заштовта й Д. Бовуа знайшли розвиток у монографії і докторській дисертації О. Прищепи, присвячених формуванню й функціонуванню культурно-освітнього середовища повітових міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст.¹⁹

В історіографії польської культурної присутності на теренах України провідне місце належить дослідженням М. Коженювського, результати яких комплексно висвітлено у фундаментальній праці «За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905-1920 роках»²⁰.

Свідченням актуалізації юдеознавчих студій в українській історіографії став захист цілої низки докторських і кандидатських дисертацій. Зокрема, у захищеній 2002 року кандидатській дисертації Н. Рудницької здійснено комплексне дослідження становлення й функціонування системи освіти для євреїв на Волині впродовж XIX – початку XX ст. крізь призму національної політики Російської імперії²¹.

Студії з історії освітньої діяльності євреїв на Волині знайшли продовження в кандидатській дисертації А. Мелешенко «Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття)»²², зорієнтованій на історико-педагогічний аналіз.

У кандидатській дисертації А. Морозової «Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.)» зроблено акцент на двоїстості соціокультурного розвитку євреїв, що визначала їхню

¹⁹Прищепка О.П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Рівне, 2019. 688 с.; Прищепка О.П. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...докт. іст. наук. Київ, 2020. 40 с.

²⁰Korzeniowski M. Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920. Lublin, 2009. 621 s.

²¹Рудницька Н.В. Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Запоріжжя, 2002. 20 с.

²²Мелешенко А.А. Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття): автореф. дис. ...канд. пед. наук. Житомир, 2015. 22 с.

самоідентифікацію, сформовану за умов, коли з одного боку вони прагнули зберегти власну мову, релігійну самобутність, а з іншого – мали інтегруватися до оточуючого економічного й культурного середовища²³.

У опублікованій 2018 року статті В. Хітерер “How Jews Gained Their Education in Kiev, 1860–1917” досліджується специфіка освітнього життя київських євреїв у контексті офіційної політики російського уряду з єврейського питання, що характеризувалася непослідовністю і впродовж XIX – початку XX ст. неодноразово зазнавала змін²⁴.

Від 1990-х рр. із розгортанням в українській історичній науці масштабних досліджень етнонаціональної проблематики, активізацією регіональних студій набуло розмаху висвітлення широкого спектру історії греків на українських землях. Тематика просвітницької і благодійної діяльності ніжинської грецької громади знайшла висвітлення у присвяченому 130-річчю від дня народження академіка ВУАН К. Харламповича збірнику статей «Греки в Ніжині»²⁵.

Широку панораму економічної і культурно-просвітницької діяльності греків в Україні упродовж XVII–XX ст., специфіку декількох хвиль грецької еміграції на українські землі відтворено у виданій 1999 року монографії Н. Терентьєвої. У ній, зокрема, фокусується увага на відкритті 1817 року Олександрівського грецького училища як важливій події в історії культури України²⁶.

Важливим сегментом історіографії місця та ролі іноземних колоністів на українських теренах є праці з історії чеської громади в Україні. У кандидатській дисертації Ж. Ковби «Чеська еміграція на Україні у другій

²³Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Харків, 2005. 19 с.

²⁴Khiterer V. How Jews Gained Their Education in Kiev, 1860–1917. *Polin Studies in Polish Jewry*. 2018. Vol. 30. P. 155-179.

²⁵Греки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. Київ, 2001. 264 с.

²⁶Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). Киев, 1999. С.78.

половині XIX – на початку XX ст.», зокрема, акцентується на особливостях національно-культурного і громадсько-політичного життя чехів, заснуванні наприкінці XIX ст. низки чеських просвітницьких благодійних товариств, чеськомовних періодичних видань.²⁷

Комплексне історико-етнологічне дослідження національних меншин (євреїв, поляків, росіян, німців, чехів) на Волині в середині XIX – на початку XX ст. здійснила у своїй кандидатській дисертації В. Надольська²⁸.

Я. Вацулик у монографії «Історія волинської Богемії» відтворив узагальнюючу картину економічної діяльності чеських колоністів на Волині (їхній внесок у розвиток сільського господарства, промисловості), їхнього релігійного життя, культурного і громадсько-політичного розвитку впродовж 1868 – 1914 рр.²⁹ Учений наголошує, що від самого початку переселення на Волинь шкільне питання було для чехів пріоритетним, оскільки вони спиралися на традиції національного шкільництва своєї батьківщини.

У кандидатській дисертації Г. Шпиталенко здійснено дослідження причин і передумов чеської еміграції на Волинь, демографічних процесів, соціально-економічного й громадсько-культурного життя волинських чехів упродовж другої половини XIX – початку XX ст.³⁰ Монографію С. Шульги присвячено комплексному вивченню історії чеської меншини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів у Західній Волині другої половини XIX – середини XX ст.³¹

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття у вітчизняній історіографії відбувся сплеск інтересу до історії німецької

²⁷Ковба Ж.Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1974. 17 с.

²⁸Надольська В.В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996. 27 с.

²⁹Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. Praha, 1997. Т.1 (1868-1914). 104 р.

³⁰Шпиталенко Г.А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (друга половина XIX - початок XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2003. 19 с.

³¹Шульга С.А. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк, 2018. 472 с.

етнічної спільноти в Україні, і на сьогодні здійснено масштабні дослідження з цієї тематики. Вивчаючи процес розселення й чисельність, основні напрями господарської діяльності німецьких колоністів на Волині наприкінці XVIII – на поч. XX ст., О. Суліменко висвітлив важливі питання громадського самоврядування, освітнього й релігійного життя німців регіону, на основі статистичних даних розкрив здобутки німецького шкільництва, якому судилося торувати свій шлях за складних умов русифікаторської політики³².

Однією з перших у незалежній Україні праць з історії німецьких колоній на українських землях стала монографія І. Кулинич та Н. Кривець, у якій акцентується на взаємодії автохтонного українського етносу із західноєвропейськими культурними традиціями, суспільно-політичними ідеями, здобутками науково-технічного прогресу³³.

Оперуючи соціально-психологічним методом, С. Троян у своїй докторській дисертації «Ідеологія та практика німецького колоніалізму XVI-XIX ст.» зацентрував на здатності німців, які потрапляли до іншого етно-культурного середовища, зберігати національні традиції, елементи культури, побут, мову, але водночас – прагнути «до пізнання нових земель і народів, участі в духовному житті у районах колонізації»³⁴.

Притаманне вітчизняній історіографії 1990-х рр. зростання інтересу до історії німецької присутності в Україні дало поштовх подальшому розгортанню студій із цієї тематики, що виявилось у проведенні численних наукових конференцій, виданні тематичних збірників праць, публікації нових монографій. Йдеться, зокрема, про дослідження з історії німецького, чеського та єврейського населення Волинської губернії (1796-1914 рр.)

³²Суліменко О.Г. Німці Волині (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф.дис. ...канд.іст.наук. К., 2002. 16 с.

³³Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ, 1995. 272 с.

³⁴Троян С.С. Ідеологія та практика німецького колоніалізму в XVI-XIX ст.: автореф. дис. ...д-ра іст. наук. Чернівці, 1995. 40 с.

(М. Бармак); розвитку німецьких колоній на Волині (XIX – поч. XX ст.) (М. Костюк); німецької культури в Україні (Л. Новохатько); історії і сучасного становища німців України (В. Васильчук, М. Лутай); політико-правових аспектів історії німців Волині наприкінці XVIII – на поч. XX ст. (Ю. Поліщук, О. Суліменко)³⁵ та ін. Комплексне дослідження історії національних меншин Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. крізь призму національної політики Російської імперії здійснено в монографії Ю. Поліщука³⁶.

Результати сучасних етнонаціональних досліджень узагальнено й систематизовано на сторінках універсального науково-довідкового видання «Енциклопедія історії України», зокрема, в серії статей «Поляки в Україні» (Д.Я. Вортман, В.М. Михайловський, В.М. Горобець, В.С. Шандра, А.Г. Папакін)³⁷; «Євреї в Україні» (Л.В. Гриневич, В.А. Гриневич)³⁸; «Греки в Україні» (Н.О. Терентьєва)³⁹; «Чехи в Україні» (С.В. Віднянський)⁴⁰; «Німці в Україні» (Н.В. Кривець)⁴¹.

³⁵Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.). Тернопіль, 1999. 208 с.; Костюк М.П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.). Тернопіль, 2003. 384 с.; Новохатько Л. Німці і німецька культура в Україні. К., 2001. 191 с.; Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.). К., 2004. 341 с.; Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. К., 2004. Вип.16. 175 с.; Поліщук Ю., Суліменко О. Німці Волині в кінці XVIII – на початку XX століття: політико-правовий аспект. Житомир, 2004. 165 с.; Лутай М. Німці в Україні: історія і сьогодення. Житомир, 2010. 502 с.

³⁶Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.

³⁷Вортман Д.Я., Михайловський В.М., Горобець В.М., Шандра В.С., Папакін А.Г. Поляки в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2011. Т.8. С.405-411.

³⁸Гриневич Л.В., Гриневич В.А. Євреї в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2005. Т.3. С.72-88.

³⁹Терентьєва Н.О. Греки в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2004. Т.2. С.189.

⁴⁰Віднянський С.В. Чехи в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2013. Т.10. С.535-537.

⁴¹Кривець Н.В. Німці в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2010. Т.7. С.417-419.

1.2. Джерельна база

Документи, що проливають світло на історію міжнародних наукових зв'язків Харківського, Київського й Новоросійського університетів, представлені у фондах Центрального державного історичного архіву України м. Києва (ЦДІАК України), Державного архіву міста Києва (ДАК), Державного архіву Одеської області (ДАОО), Державного архіву Харківської області (ДАХО), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ).

Цінні відомості містять відомчо-канцелярські документи фондів «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф.707) та «Харківське історико-філологічне товариство» (ф.2017) *Центрального державного історичного архіву України м. Києва*. Йдеться передусім про офіційне листування та матеріали діловодства. Значний інтерес становлять документи, що зберігаються в особових фондах Антоновичів (ф.832), О.М. Анциферова (ф.2019), М.С. Дринова (ф.2026), Л.В. Рейнгарда (ф.2051), М.Ф. Сумцова (ф.2052), І.І. Мечникова (ф.2129).

Важливі матеріали з історії міжнародної співпраці вітчизняних учених, і зокрема джерела приватного походження, що відображають соціально-психологічний аспект історичного розвитку, відбивають колорит минулих часів, зберігаються в *Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського* – особових фондах М.П. Дашкевича (ф.65), І.В. Лучицького (ф.66), А.І. Степовича (ф.179), Т.Д. Флоринського (ф.219). Важливе значення для дослідження місця й ролі міжнародних зв'язків у творчості В.Б. Антоновича та В.С. Іконникова має їхня кореспонденція, що міститься відповідно у ф.2 «Історичні матеріали» та ф.3 «Листування». Свідченням високого авторитету й визнання наукових здобутків Університету Св. Володимира в Європі є вітальні адреси з нагоди його 50-річного ювілею від провідних європейських науково-освітніх установ із фонду „Київський університет” (ф.8) Інституту рукопису.

Основним джерелом інформації з історії міжнародної співпраці Університету Св. Володимира є матеріали фонду «Київський університет» (ф.16) *Державного архіву міста Києва*, де відклався великий обсяг діловодної документації: протоколів засідань деканатів та університетської Ради, річних звітів про діяльність університету, офіційного листування з попечителем Київського навчального округу й міністерством народної освіти, справ щодо закордонних відряджень учених.

У монографії використано матеріали особових фондів О.О. Кочубинського (ф.158), М.Г. Попруженка (ф.159) і фонду «Новоросійський університет» (ф.45) *Державного архіву Одеської області*, фонду «Харківський університет» (ф.667) *Державного архіву Харківської області*.

Надзвичайно важливу інформацію для аналізу історичного розвитку міжнародних зв'язків університетів Наддніпрянської України вміщено в науковій періодиці другої половини XIX – початку XX ст. У *«Записках Императорского Харьковского Университета»*, *«Университетских известиях»*, *«Записках Императорского Новороссийского Университета»* друкувалися протоколи засідань університетських Рад і річні звіти, в яких відобразилася важлива інформація щодо співпраці із зарубіжними науковими та культурно-освітніми установами. Особливе місце належить опублікованим на сторінках цих видань, а також *«Журнала Министерства Народного Просвещения»*, звітам вітчизняних учених про наукові відрядження до Європи.

При написанні монографії було залучено тексти університетських річних звітів, що виходили друком окремими виданнями⁴², а також публікації

⁴²Див., напр.: Отчёт и речь, читанные в торжественном собрании Университета Св. Владимира 30-го августа 1861 года. К., 1861; Отчёт о состоянии и деятельности Киевского Императорского Университета Св. Владимира за 1908 год. К., 1913; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира за 1911 год. К., 1912; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира за

мемуарів, епістоляріїв та автобіографічних матеріалів В.Б. Антоновича, І.В. Ягича, М.П. Драгоманова, І.В. Луцицького, В.К. Піскорського, І.І. Мечникова⁴³ й інш.

З метою висвітлення культурно-освітнього життя етнічних меншин на теренах Київського навчального округу в монографії використано документи фондів *Центрального державного історичного архіву України м. Києва*: «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (ф.442), «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф.707), «Київська духовна академія» (ф.711), «Київська духовна семінарія» (ф.712), «Благочинний монастирів Київської єпархії» (ф.183), «Київський цензурний комітет» (ф.294), «Київське губернське жандармське управління» (ф.274), «Київське охоронне відділення» (ф.275), «Київська судова палата» (ф.318), «Жандармське управління м. Одеси» (ф.385), «Харківське губернське жандармське управління» (ф.336), «Помічник начальника Волинського ГЖУ в Новоград-Волинському, Острозькому та Ізяславському повітах» (ф.1262), «Чернігівське губернське жандармське управління» (ф.1439), «Канцелярія миколаївського військового губернатора» (ф.356), «Бердичівське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць» (ф.287), «Південно-Західне охоронне відділення» (ф.276); *Державного архіву міста Києва*: «Київський університет» (ф.16), «Київська приватна жіноча гімназія при Євангелістсько-Лютеранській церкві» (ф.104), «Київське Катерининське реальне училище» (ф.210), «Київська 2-а чоловіча гімназія» (ф.81),

1912 год. К., 1913; Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1913 году. К., 1915.

⁴³ Драгоманов М. Автобіографія. К., 1917. 59 с.; Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М.П. Драгоманова. *Україна*. К., 1926. Кн.4. С.120-134; Драгоманов М. Документи і матеріали. 1841-1994. Львів, 2001. 733 с.; Антонович В. Твори. Т.1. К., 1932. 407 с.; Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. К., 1997. Т.1. 447 с.; Мечников И.И. Страницы воспоминаний: Сб. автобиографических статей. М., 1946. 279 с.; Письма И.В. Ягича к русским учёным (1865-1886). Москва-Ленинград, 1963. 528 с.; Письма И.В. Луцицкого. Публикация Л.В. Таран. *Французский ежегодник 1987*. М., 1989. С.192-210; Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. К., 1997. 352 с.

«Інспектор народних училищ» (ф.99), «Київський учительський інститут» (ф.175); *Державного архіву Київської області*: «Канцелярія Київського цивільного губернатора» (ф.2), «Київське губернське у справах про товариства присутствіє» (ф.10).

Вплив процесів європейських міжнародних відносин на теренах Наддніпрянської України упродовж кінця 40-х рр. XIX – початку XX ст. віддзеркалено в документах фондів «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (ф.442), «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф.707), «Канцелярія чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора» (ф.969), «Платон (Городецький Микола Іванович)» (ф.192), «Документи про польські повстання. Колекція, зібрана головою Київського військово-польового суду Новицьким Г.В.» (ф.489), «Прокурор Одеської судової палати» (ф.419), «Київське охоронне відділення» (ф.275), «Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд» (ф.301), «Південно-Західне районне охоронне відділення» (ф.276), «Ковельське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць» (ф.281), «Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Новоград-Волинському, Острозькому та Ізяславському повітах» (ф.1262), «Київське губернське жандармське управління» (ф.274) *Центрального державного історичного архіву України м. Києва*; «Київський університет» (ф.16) *Державного архіву міста Києва*; «Архів Української Академії наук – Всеукраїнської академії наук» (ф.10) *Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*.

1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження

У контексті розвитку теоретико-методологічних засад історичної науки останнє десятиліття XX ст., що стало вододілом між двома тисячоліттями, позначилося соціокультурними змінами, зумовленими складним історичним розвитком людства епохи світових воєн, соціально-психологічні наслідки яких породили серйозні сумніви щодо культурної парадигми епохи модернізму XIX ст., спроможності метанаративу й макроісторії і здатності істориків відтворювати цілісну картину минулого. Загалом історіографічний процес XX ст. містив у собі як нові перспективи, пов'язані з гуманізацією, методологічним оновленням і міждисциплінарним підходом, так і серйозні виклики, як-от нівеляція принципу історизму, статусу історії як науки, здатної продукувати об'єктивне знання, втрата осмислення минулого як цілісного історичного процесу й нездатність розуміння складної системи взаємозв'язків між різними його періодами і складовими, фрагментація історичної свідомості. Нині актуалізуються теоретико-методологічні пошуки виваженого підходу до інтерпретації співвідношення об'єктивного і суб'єктивного начал, зростання інтересу до дослідження макропроцесів у широкому всесвітньо-історичному контексті, зміцнення наукових підвалин історії всупереч викликам крайньої суб'єктивізації і постмодерністського релятивізму. За умов методологічного плюралізму зростає значення синтезу різноманітних ідей і концептуальних підходів задля забезпечення цілісного процесу історичного пізнання. Людиноцентричний підхід у історичних дослідженнях повноцінно реалізується шляхом осмислення взаємодії особистісного й соціального вимірів, адже культурно-історичний процес формується складними системами комунікацій між людьми.

Український учений-природознавець і мислитель, засновник і перший президент Української академії наук (1918-1921 рр.) В. Вернадський у сформульованій ним концепції переходу біосфери в ноосферу, що

відбувається під впливом наукового прогресу, порушив проблеми взаємодії людини і природи, надав поштовху подальшому філософському осягненню значення поєднання духовного вдосконалення й технологічних інновацій як складових гармонійного соціокультурного розвитку. Учений зауважував, що впродовж останнього тисячоліття стрімко зростає вплив цивілізованого людства на зміни біосфери, яка переходить у ноосферу, а рушійною силою цього процесу є наукова думка, створена *Homo sapiens* і відповідним соціальним середовищем. В. Вернадський наголошував, що вступ людства у XX ст. знаменував собою перехід до нової історичної епохи, адже революційні наукові відкриття, зокрема винайдення телеграфу, телефону, радіо, аеропланів, аеростатів, сприяли поглибленню і зміцненню взаємозв'язків, єдності людства, попри всю його різноманітність⁴⁴.

Вагомий внесок у розробку філософської категорії комунікації здійснив один із основоположників екзистенціалізму у світовій філософській думці XX ст. німецький мислитель К. Ясперс⁴⁵. Центральним феноменом у людському бутті, історичному процесі німецький мислитель вважав комунікацію, оскільки саме взаємодія свідомостей відкриває можливості адекватної самореалізації і самопізнання, що власне і вирізняє людину в навколишньому світі, розкриває її унікальність. Людину формує найвищий рівень комунікації – екзистенційний, спонукаючи її до духовного розвитку й віднайдення власної сутності, творчої індивідуальності. У процесі комунікації, обміну ідеями народжується істина. Ключем до розуміння історії є дослідження людини, але водночас історичні процеси проливають світло на людську сутність. К. Ясперс розглядав екзистенційну комунікацію крізь призму соціокультурних феноменів у всесвітньо-історичному контексті, який він трактував як єдиний цілісний процес, зумовлений насамперед духовними чинниками, культурною творчістю.

⁴⁴Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. *Философские мысли натуралиста*. Москва, 1988. С.33-34.

⁴⁵Jaspers K. *Reason and Existenz*. New York: The Noonday Press, 1955. 157 p.

У контексті теоретичного осягнення феномена науково-освітнього розвитку й ролі в ньому міжнародних зв'язків становить інтерес розроблена американським історичним макросоціологом Р. Коллінзом теорія інтелектуальних мереж⁴⁶. Йдеться про системи внутрішньої і зовнішньої комунікації, які є середовищами, що формують інтелектуалів і наукові спільноти. У рамках інтелектуальних мереж доробок мислителів ґрунтується на потенціалі попередніх поколінь, відбувається генерування, накопичення й обмін ідеями шляхом як безпосереднього спілкування, так і опосередковано – через ознайомлення із науковими працями, водночас найпродуктивнішими мережами є міжнародні. Саме інтелектуальна мережа формує мислителя, який виконує роль «вузла» в системі її комунікацій, конфліктів і альянсів, акумулюючи культурний капітал попередників, удосконалюючи його і транслуючи на новий рівень розвитку наукового знання. Інтелектуальні мережі здатні бути безмежними в часовому вимірі, забезпечуючи зв'язки й передачу духовних цінностей від покоління до покоління. Історичний процес складається з мікроситуацій, що відбуваються на локальному, індивідуальному рівні, а їхні наслідки транслуються спіралеподібно через соціальні мережі на макрорівні будь-яких масштабів.

Згідно з теорією Р. Коллінза, світова історія ідей визначається мережами зв'язків між інтелектуалами, і через їхнє посередництво реалізується вплив усіх інших чинників, зокрема соціальних, економічних і політичних. На нашу думку, дискусійними є роздуми Р. Коллінза у передмові до російського видання його книги «Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения» (які він сам характеризує як припущення) відносно реформаторської політики царського уряду, що створювала сприятливі внутрішні умови як основний чинник активізації

⁴⁶Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. 1998. 1098 p.

творчого середовища університетів Російської імперії⁴⁷. Адже упродовж XIX ст., попри половинчасті спроби реформ 1860-70-х рр., російська держава залишалася авторитарною й не зазнала кардинальної суспільно-політичної модернізації. На тлі поразки у Східній війні (1853-1856) Росія вдалася до інструментів вестернізації задля імпорту західних наукових ідей і технологій як передумови посилення власних позицій у протистоянні із Західною Європою. Роль провідників вестернізації на теренах Російської імперії була покладена на університети. Аналіз широкого масиву конкретно-історичного матеріалу щодо міжнародних зв'язків Харківського, Київського (Св. Володимира) й Новоросійського університетів дозволяє дійти висновку, що саме інтеграція до європейського інтелектуального простору, насамперед на рівні міжособистісних і корпоративних взаємин, зумовила піднесення науково-освітнього розвитку на землях Наддніпрянської України упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

* * * * *

Відновлення незалежності України 1991 року стало відправним етапом розвитку української соціогуманітаристики в непростих умовах подолання породжених комуністичним режимом культурно-політичних деформацій, ревізії теоретико-методологічних підходів, світоглядних засад, ціннісних орієнтирів на тлі відродження традицій національного державотворення. А його визначальним чинником у гуманітарній сфері стало формування цілісного комунікаційно-інформаційного простору, спрямованого на забезпечення духовних запитів і консолідацію суспільства, культурно-освітній і науковий поступ, піднесення національної самосвідомості та плекання історичної пам'яті.

У контексті розвитку макроісторичних аналітично-синтетичних досліджень, концептуального осягнення історії України як складової

⁴⁷Коллінз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения. Новосибирск, 2002. С.37.

всесвітньо-історичного процесу, зокрема у сфері культури й міжкультурних комунікацій, важливі ідеї належать українському історику Я. Дашкевичу, який у переломний період розвитку української історіографії 1990-х – 2000-х рр. здійснював вагомий вплив на його напрями і внутрішній зміст. У праці «Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV – XVIII ст.)» учений у історичному й культурологічному ракурсах порушив проблему Великого кордону, принагідно вказавши на її табуїзацію в радянській історіографії. Я. Дашкевич відзначив очевидність проходження територією України Великого кордону («кордону у вогні»), що рухався залежно від зміни політичних обставин: «Великий кордон на Україні століттями не лише палахкотів вогнем, але і був зоною етнокультурного обміну. Границі не лише роз'єднували, але й об'єднували народи...»⁴⁸.

Учений зауважував, що основу методологічної бази досліджень з історії культури має бути компаративістичний підхід, здатний розкрити особливості української культури, які проявляються в порівнянні. На думку Я. Дашкевича, саме компаративістський підхід відкриє можливість осмислити українську культуру в контексті світової та нарешті подолати домінування донедавна єдиного її порівняння з російською.

Теоретичні засади, на яких ґрунтуються сучасні студії з історії міжнародних зв'язків України, упродовж минулого століття були закладені членом-кореспондентом НАН України, фундатором студій зі всесвітньої історії в Інституті історії Академії наук Української РСР Ф. Шевченком. Учений наголошував на важливості міждисциплінарного підходу, розвитку взаємозв'язків і взаємовпливів історичної та інших суспільних наук, адже всі вони об'єднані єдиним об'єктом дослідження – людським суспільством⁴⁹.

⁴⁸Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.). *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1991. Т.222. С.44.

⁴⁹Шевченко Ф.П. Допоміжні історичні дисципліни. Про створення «Вступу до історичної науки». *«Істину встановлює суд історії»*. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т.1. С.654.

Ф. Шевченко традиційно акцентував на завданні істориків з'ясувати, як історія однієї країни чи народу тісно переплітається з історіями інших країн і народів. У праці «Про суд історії» він фокусував увагу на тісному зв'язку сучасності з попередніми історичними етапами розвитку людства, адже неможливо осмислити сучасні події без аналізу їхніх причин, закорінених у минулому. Ф. Шевченко порівнював роль історика зі слідчим, який не виголошує промов у суді, але за нього найкрасномовніше говорять зібрані ним матеріали, що ґрунтуються на фактах. Водночас ці факти потребують всебічної експертизи на основі глибокого аналізу подій і взаємозв'язків між ними, адже «коли історик пише про те, що було, але не може пояснити, чому воно сталося, – це примітивізм»⁵⁰. Виступаючи на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР 24 лютого 1958 р., учений наголошував на необхідності координації досліджень на міжнародному рівні, оскільки наукове вивчення історії України неможливе без вивчення історії Польщі, Молдови, Чехословаччини, Угорщини...

Потужний вплив на розвиток концептуальних засад досліджень історії міжнародних зв'язків України справив науковий доробок члена-кореспондента НАН України П. Соханя, який послідовно й аргументовано обстоював тезу про те, що впродовж ХІХ – початку ХХ ст., незважаючи на втрату державності й розчленованість території України, вона продовжувала зберігати свою соціокультурну єдність, розвиваючись у руслі всесвітнього культурно-історичного процесу та збагачуючи скарбницю світової культури⁵¹. Учений наголошував, що динаміка взаємовідносин і духовного обміну різних народів визначається цілою низкою чинників, серед яких

⁵⁰Шевченко Ф.П. Про суд історії. *«Істину встановлює суд історії»*. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т.1. С.700.

⁵¹Сохань П.С. Взаимообщение народов – важнейшая тенденция и закономерность исторического процесса. *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. К., 1990. С.15.

важливу роль відіграють історичні традиції, мовна, культурна спорідненість, територіальна близькість, економічні та інші інтереси.

Теоретико-методологічні дослідження представників наукової школи української історичної європеїстики, фундаторами якої є насамперед Ф. Шевченко, П. Сохань, нині розвиваються на базі відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України. Практичним втіленням результатів цих комплексних студій став вихід у світ 2020 року фундаментального дослідження – колективної монографії «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси»⁵², підготовленої під керівництвом і за редакції завідувача відділу члена-кореспондента НАН України С. Віднянського.

Проблеми міжнародних зв'язків, зокрема й культурних взаємовпливів, на тлі формування національної самосвідомості й розвитку державності народів Центрально-Східної Європи посідають вагоме місце в доробку С. Віднянського. У фокусі наукових інтересів ученого перебувають процеси координації теоретико-методологічних пошуків у галузі всесвітньої історії, трансформації концептуальних засад історичного пізнання й історіописання відповідно до новітніх тенденцій світової історіографії, і насамперед, осмислення ключових проблем історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу⁵³.

⁵²Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. За ред. С. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.

⁵³Див., наприклад: Віднянський С.В. Україна в Європі в минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2001. Вип.10. С.9-21; Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу». *Український історичний журнал*. 2007. №6. С.166-180; Віднянський С.В. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2009. Вип.18. С.247-254; Віднянський С.В. Стан, проблеми та перспективи досліджень із всесвітньої історії в Україні. *Український історичний журнал*. 2010. №5. С.166-179; Віднянський С.В. З досвіду інтеграції вітчизняної історії у світову: проблеми всесвітньої історії у багатотомній «Енциклопедії історії України». *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2017. № 1(3). С. 9-29; Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Дослідження з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки (за

Грунтуючи свої висновки на всебічному аналізі світоглядів і діяльності творців Слов'янського національного відродження, основних напрямів і форм українсько-словацької культурної співпраці, С. Віднянський наголошує, що визначальним здобутком міжслов'янських духовних зв'язків стало проголошення гасла національної самобутності слов'ян, що на тлі утвердження ідеї всеслов'янської єдності заклало підвалини розвитку слов'янства в загальноєвропейському контексті, перетворення «кожної із слов'янських націй на рівноправного члена європейського співтовариства, такого, що буде в змозі в разі необхідності захистити свою національну самобутність»⁵⁴.

Український славіст Є. Бевзюк у монографії «Формування національної ідентичності західних слов'ян» акцентує на парадоксальному поєднанні в цьому процесі етнічної самобутності й загальних процесів становлення європейських націй. Водночас у дослідженнях ученого переконливо доведено, що рушієм національного поступу слов'ян, нарівні з плеканням власної самобутності, стало засвоєння культурних здобутків інших європейських народів⁵⁵.

Поєднання в цьому дослідженні проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного, порівняльно-історичного методів сприяло:

- відтворенню узагальнюючої картини й синтетичному осмисленню міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. і водночас розкриттю регіональної специфіки розвитку міжнародних науково-освітніх

матеріалами «Українського історичного журналу»). *Український історичний журнал*. 2017. №6. С.163-175.

⁵⁴Віднянський С. Українсько-словацькі культурні рецепції періоду національно-культурного відродження слов'янських народів середини XIX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2006. Вип.15. С.46.

⁵⁵Бевзюк Є.В. Формування національної ідентичності західних слов'ян. Ужгород, 2017. С.4.

зв'язків на теренах Київського навчального округу, центром якого був Університет Св. Володимира;

- з'ясуванню особливостей адаптації етнічних громад (польської, єврейської, грецької, чеської, німецької) до багатопланового соціокультурного середовища Російської імперії, їхньої взаємодії із державними органами влади, місця та ролі етнічних меншин у розвитку міжкультурного діалогу на українських землях у межах Київського навчального округу;
- розкриттю специфіки міжнародних науково-освітніх комунікацій Наддніпрянської України синхронно з ключовими тенденціями загальноєвропейських процесів міжнародних відносин від «Весни народів» 1848-1849 рр. до початку Першої світової війни.

Застосування принципу історизму, базованого на просторово-часових детермінантах, сприяло виявленню динаміки й особливостей розвитку процесів міжнародних науково-освітніх зв'язків на теренах Наддніпрянської України упродовж другої половини XIX – початку XX ст. (крізь призму Київського навчального округу), розкриттю їхньої взаємозумовленості на тлі історичної специфіки міжнародних відносин у Європі того часу. Використання принципу системного аналізу уможливило відтворення історичних фактів і явищ історії міжкультурних комунікацій на теренах Київського навчального округу як складової системних процесів у Наддніпрянській Україні та водночас – ширшого контексту європейського інтелектуального простору та міжнародних відносин у Європі середини XIX – початку XX ст.

РОЗДІЛ 2
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У ЄВРОПІ
І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА
ТЕРЕНАХ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ
40-х рр. XIX СТ. – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

2.1. «Весна народів» 1848-1849 рр. і її віддзеркалення в
Наддніпрянській Україні

Модернізаційні процеси у Європі XIX ст. отримали потужний імпульс від європейських революційних рухів 1848-1849 рр., що розвивалися під гаслами боротьби за демократизацію суспільно-політичного життя, розв'язання економічних і соціальних проблем, національне об'єднання чи визволення з-під влади іноземних держав. За своїми масштабами й наслідками «Весна народів» мала загальноєвропейське значення. Ідеологія Просвітництва, Великої французької революції кінця 1789 р., зокрема ідеї суспільного договору, громадянських прав і свобод, народовладдя, утверджувалися в Європі упродовж XIX ст. насамперед під впливом суспільно-політичних і державно-політичних перетворень у Франції, де власне і стартував загальноєвропейський революційний процес 1848-1849 рр. Відбулася інституалізація підвалин громадянського суспільства, парламентаризму, багатопартійної системи, демократичних засад правової держави, політичної культури, що залишається одним із найвагоміших надбань європейської цивілізації і на сучасному етапі її історії. Конституційний процес цього історичного періоду визначив подальший державно-політичний розвиток Європи в руслі утвердження демократичних цінностей.

Відгомін загальноєвропейського революційного процесу 1848-1849 рр. сягав і Наддніпрянської України, зокрема на теренах Київського, Подільського й Волинського генерал-губернаторства в складі Російської

імперії. Так, 1848 року Д. Сенчковський, який служив у орендного власника Янковського в с. Підзамче Кременецького повіту Волинської губернії, таємно перейшов кордон і приєднався до угорського війська. Згодом він був виданий австрійським урядом Росії і за конфірмацією намісника Царства Польського як політичний злочинець направлений на примусову військову службу рядовим Сибірського лінійного батальйону⁵⁶.

У Старокостянтинівському повіті Волинської губернії було виявлено твір антиурядового змісту, надрукований українською мовою з використанням латинської абетки – “Holos Swita do Brativ Rusnakiw. 1848”. На Волині поширювалися відомості щодо становища селян у Галичині, що «їм тепер краще, оскільки в них немає панщини»⁵⁷. Поміщик Ковельського повіту Волинської губернії Ц. Закашевський, який звільнив від панщини селян у маєтках своєї дружини с. Загоружице й с. Журавники Меховського повіту Радомської губернії, був арештований і доправлений у Варшавську цитадель⁵⁸.

Під впливом повідомлень про революційні події у Відні 1848 року керівництво Київського навчального округу вживало заходів задля посилення нагляду за студентами Університету Св. Володимира й навчальними закладами Київської, Подільської і Волинської губерній⁵⁹. Із приводу необхідності секретного поліцейського нагляду за студентською й учнівською молоддю, викладачами, а також змістом навчального процесу, міністр народної освіти С.С. Уваров у листі до попечителя Київського навчального округу О.С. Траскіна від квітня 1848 р. зауважував: «Теперішній стан справ у Західній Європі може, на жаль, знайти відгомін у головах молоді там, де залишилось ще кілька слідів давніх, запеклих мрій і бунтівних

⁵⁶ЦДІАК України. Ф.442. Оп.807. Спр.146. Арк.151-153.

⁵⁷ЦДІАК України. Ф.442. Оп.798. Спр.433. Арк.94.

⁵⁸ЦДІАК України. Ф.442. Оп.798. Спр.80. Арк.10-32зв.

⁵⁹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.798. Спр.433. Арк.24; ЦДІАК України. Ф.442. Оп.798. Спр.110. Арк. 2-2зв.

задумів. До числа цих народонаселень належать особливо жителі губерній, від Польщі повернених»⁶⁰. Наприклад, студенту Університету Св. Володимира В. Новицькому був адресований лист польською мовою з Варшави, датований 29 березня 1848 року, в якому містилися згадки про події у Франції, Німеччині, Австрії⁶¹.

27 квітня 1848 р. під час вечери в будинку поміщиці Пирятинського повіту Полтавської губернії пані Вольховської поміщик того самого повіту відставний поручик М. Закревський, піднявши келих шампанського, виголосив тост: «Хай живе Французька республіка!»⁶². Розслідування цієї справи взяв під свій особистий контроль Микола I, за повелінням якого гості пані Вольховської – поміщики Пирятинського повіту Михайло й Віктор Закревські та граф де Бальмен – були арештовані й доправлені в Санкт-Петербург. Після повернення поміщиків Закревських до Полтавської губернії за ними було встановлено політичний нагляд.

Згідно з розпорядженням III відділення на початку 1849 року було встановлено секретний нагляд за шляхтичем Гродненської губернії В. Шуйським під час його перебування в м. Любомлі Волинської губернії у зв'язку з отриманням ним від родичів із Галичини відомостей про революційні події у Європі⁶³.

У 1849 р. від управління київського військового, подільського й волинського генерал-губернатора надходили секретні розпорядження для місцевих предводителів дворянства щодо посилення контролю за поміщиками й управителями та протидії «безладу», оскільки з'являлися відомості, «...що деякі неблагонадійні люди починають розпускати різні безглузді чутки, які турбують і непокоять людей добродушних, приховуючи

⁶⁰ЦДІАК України. Ф.707. Оп.261. Спр.6. Арк.11.

⁶¹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.798. Спр.484. Арк.5-6зв.

⁶²ЦДІАК України. Ф.969. Оп.1. Спр.20-а. Арк.1.

⁶³ЦДІАК України. Ф.442. Оп.799. Спр.2. Арк.1-1зв.

від них істинний стан справ, і що в багатьох поміщиків є закордонні недозволені газети і книги, наповнені різними вигадками, з яких вірогідно здебільшого черпаються безглуздість...»⁶⁴.

Висвітлення широкого спектру подій і явищ Революцій 1848-1849 рр. і їх концептуальне осягнення сприяють поглибленню науково-теоретичного осмислення розвитку європейської історії другої половини XIX – початку XX ст. Саме із загальноєвропейським революційним процесом, реалізацією його ідей і суспільно-політичних концепцій пов'язані витoki ключових феноменів подальших історичних періодів, зокрема йдеться про трансформацію Австрійської імперії у дуалістичну Австро-Угорську монархію (1867), завершення об'єднання Італії (1871) та створення Німецької імперії (1871), встановлення в більшості європейських країн до кінця XIX ст. режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, важливі соціальні реформи, розробку національних теорій тощо. Саме за часів «Весни народів» викристалізувалися правові ідеї, демократичні норми, концепції суспільно-політичних перетворень та функціонування державних інституцій, що заклали підвалини сучасної європейської політичної культури.

2.2. Вплив Східної війни 1853-1856 рр. на активізацію антиурядових настроїв на українських теренах

Потужним викликом Віденській системі міжнародних відносин і російсько-австрійським відносинам стало зумовлене загостренням Східного питання та боротьби між великими європейськими державами за домінування на Близькому Сході й Балканському півострові протистояння глобального масштабу, що вилилося у Східну війну 1853-1856 рр. Попри цензурний прес і посилення нагляду за населенням із боку адміністративно-

⁶⁴ЦДІАК України. Ф.442. Оп.799. Спр.186. Арк.4зв.

каральних органів на теренах Київської, Волинської і Подільської губерній напередодні й під час Східної війни 1853-1856 рр. фіксувалися прояви антиурядових настроїв, поширювалися відомості щодо воєнних подій.

У червні 1853 року до канцелярії київського військового, подільського й волинського генерал-губернатора надходила інформація щодо збору коштів для британського і французького військ поміщиками Бердичівського повіту Київської губернії⁶⁵.

Згідно зі свідченнями селянина с. Гудимовки Київського повіту С. Балабуза, в листопаді 1853 року місцевий економ дворянин К. Тимошевський підійшов до селян під час їхньої роботи на винокуренному заводі і сказав: «Турки перемагають Росію, моліться Богу, люди, щоби турки повністю перемогли Росію, тоді буде Польща. Ви будете всі вільними, і вам буде жити добре»⁶⁶. У Гудимівці було проведено розслідування чиновником особливих доручень при генерал-губернаторі Витковським. На його думку, Тимошевський не міг більше залишатися в Гудимівці, оскільки він дійсно розповідав селянам про війну й переказував їм «безглузді політичні відомості». 14 грудня 1853 року Тимошевського арештували й ув'язнили в Київській фортеці на два місяці. По завершенні цього терміну він перебував під секретним наглядом поліції із заборобою обіймати «економічні посади», які надавали би йому можливості впливу на селян.

За результатами нагляду за населенням дубенський земський справник у червні 1854 року доповідав про те, що поміщики сусіднього Володимирського повіту Волянський із трьома синами, Желтовський і Ольшевський отримували закордонні, зокрема краківські, газети й поширювали їхні відомості, водночас намагаючись переконати місцеве польське населення, що нібито «Польща неодмінно буде відновлена» за

⁶⁵ЦДІАК України. Ф.442. Оп.805. Спр.235. Арк.2-2зв.

⁶⁶ЦДІАК України. Ф.442. Оп.437. Спр.105. Арк.7а.

допомогою Великої Британії, Франції, Австрії і Пруссії, а воєнні дії поширяться на Волинську губернію⁶⁷.

За даними бердичівського земського справника, упродовж лютого 1855 року серед жителів Бердичівського повіту ширилися чутки, нібито французький імператор планує вступити зі своєю армією в Царство Польське й зайняти західні губернії⁶⁸. 22 червня 1855 року київський земський справник рапортував про чутки щодо поширення серед селян розмов, нібито «за них французи й англійці воюють»⁶⁹.

З'ясуванню важливих аспектів інформаційно-психологічного впливу подій Східної війни 1853-1856 рр. на українських землях, що входили до складу Російської імперії, сприяють документи канцелярії київського військового, подільського й волинського генерал-губернатора, в яких зокрема фіксувалися відомості щодо посилення нагляду за місцевим, насамперед польським, населенням, щодо виявлення фактів збору коштів для британських і французьких військ, висловлювання сподівань на поразку Російської імперії та відновлення Польської держави і проведення поміщиками відповідної агітації серед селян, щодо заперечення відомостей російських газет, а також нелегального поширення зарубіжної преси.

2.3. Роль університетів у модернізаційних процесах на тлі спроб суспільно-політичних перетворень у Російській імперії (60-70-ті рр. XIX ст.)

У контексті забезпечення інтелектуальної складової процесів вироблення моделі й механізмів модернізації державно-правових засад Російської імперії під впливом європейського досвіду визначальна роль належала науково-освітньому середовищу, зокрема університетам, що

⁶⁷ЦДІАК України. Ф.442. Оп.804. Спр.218. Арк.3-3зв.

⁶⁸ЦДІАК України. Ф.442. Оп.805. Спр.57. Арк.77.

⁶⁹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.805. Спр.57. Арк.297.

виступали провідниками новітніх суспільно-політичних ідей і концепцій, знань та інноваційних технологій. Поразка Російської імперії у Східній війні 1853-1856 рр. наочно продемонструвала кризові явища в політичній та економічній системах і потребу у створенні умов для подолання відставання від європейських країн за рівнем промислового розвитку, що передбачали насамперед скасування кріпацтва. Утім, російське дворянство виявилось неготовим за формальної ліквідації кріпосного права відмовитися від фактичного збереження його пережитків, невирішеним було земельне питання, неподоланою залишалася економічна залежність селянства.

У період модернізаційних реформ 1860-1870-х рр. джерелом ліберальних ідей, конституційних концепцій, уявлень про громадянські свободи стали університети, що привносили на терени Російської імперії цінності і принципи загальноєвропейської університетської культури, підважуючи в такий спосіб ідеологічні засади самодержавства. Університетське середовище стало полем зіткнення принципів самодержавного правління та ідей академічних свобод і автономії на тлі зростання чисельності й участі в суспільно-політичних процесах студентства. Відповідно до загального університетського статуту 1863 року створювалося підґрунтя для реформування науково-освітньої, фінансової, юридичної сфери діяльності університетів і посилення правової бази внутрішнього самоврядування.

Упродовж другої половини 1850-х – початку 1860-х рр. на хвилі реформ відбувалося розширення прав університетів, наприклад, 1856 року в повному обсязі повернули практику відрядження молодих учених за кордон задля приготування до професорського звання. Від другої половини 1850-х рр. чітко визначилася тенденція до оновлення професорсько-викладацької колегії університетів, що забезпечувалося насамперед шляхом запровадження традиції закордонних наукових відряджень учених, які

готувалися до здобуття професорського звання. Ці наукові подорожі, що зазвичай тривали близько двох років і охоплювали декілька європейських країн – передусім Німеччину і Францію – здійснювали вагомий вплив не лише на професійне становлення, але й на формування світогляду, суспільно-політичних поглядів, системи культурних цінностей молодих учених. Перед підданими самодержавної імперії відкривалися широкі перспективи вивчення державного права, засад конституційного ладу, правових механізмів забезпечення громадянських свобод, специфіки місцевого самоврядування європейських держав, відвідування засідань парламентів і судів, народних мітингів. Багатий матеріал для порівняльного аналізу надавали подорожі Австро-Угорщиною, упродовж яких учені з Наддніпрянської України мали можливість ознайомитися із правовим становищем українців Галичини, Буковини, Закарпаття, особливостями внутрішньої політики Габсбурзької монархії, встановити контакти із провідними слов'янськими вченими й суспільно-політичними діячами. Закордонні наукові подорожі давали нагоду вченим безпосередньо спостерігати й осмислювати ключові події європейської історії XIX ст., пов'язані з масштабними державним реформами, розвитком конституційного процесу, динамічним науково-технічним та індустріальним прогресом, розбудовою транспортно-комунікаційної мережі, модернізацією й урбанізацією, зростанням рівня освіти, ідеологічних течій і політичних партій, розширенням виборчих прав, піднесенням національних рухів, що позначалися на розвитку літератури й мистецтва.

Закордонним науковим відрядженням університетських учених належала важлива роль у процесі формування суспільної свідомості, розширення світоглядних обріїв, подолання стереотипів, налагодження міжкультурного діалогу. Поринаячи в соціокультурне середовище європейських країн, вони неминуче порівнювали їхній спосіб життя, рівень науково-технічного розвитку, суспільний і державний лад, систему цінностей

із реаліями Російської імперії, поглиблювали розуміння її внутрішніх проблем, і водночас відбувалася їхня акультурація на теренах Європи. Наукові відрядження слід розглядати як соціальне явище, складову ширшої мережі міжкультурної комунікації, обміну суспільно значущими інноваційними знаннями й технологіями, що надають поштовх глобальним еволюційним процесам.

Загалом, попри проведення селянської, а також судової і військової реформ, запровадження виборного місцевого самоврядування, у Російській імперії не відбулося кардинальної модернізації суспільно-політичного життя, непорушними залишилися авторитарні засади державного управління.

2.4. Активізація національного чинника в європейських міжнародних відносинах і її відлуння в Наддніпрянській Україні

У середині XIX ст. на тлі піднесення національних рухів, поширення ліберально-конституційних ідей у Європі, боротьби за національне об'єднання й державотворення, зміни розстановки сил на світовій арені спостерігалось загострення міжнародних відносин із фокусуванням на балканському й близькосхідному регіональних напрямках. Знаковим процесом у контексті започаткованого результатами Східної війни 1853-1856 рр. демонтажу Віденської системи міжнародних відносин стало об'єднання Італії, що призвело до посилення лідерських позицій Франції у Європі. Геополітичне положення Італії зумовлювало її ключову роль у змаганнях великих європейських держав за контроль над Середземномор'ям, потужними військовими й торговельно-економічними важелями на перетині стратегічно важливих морських шляхів між Заходом і Сходом.

Вагомий вплив на перебіг європейської історії здійснили дипломатичні перипетії навколо Польського повстання 1863-1864 рр. поклавши кінець

потеплінню російсько-французьких відносин кінця 1850-х – початку 1860-х рр. (це потепління виявлялося зокрема в узгодженні зовнішньополітичних підходів двох держав щодо Італії і Балкан, щодо появи на європейській політичній мапі Румунії 1861 р.) та водночас зумовивши подальше російсько-пруське зближення як один із чинників формування сприятливої міжнародної обстановки для реалізації упродовж 1864-1871 рр. проєкту об'єднання Німеччини під егідою пруської королівської династії Гогенцоллернів.

Загалом, взаємозв'язок провідних тенденцій європейської історії, міжнародних відносин та громадсько-політичного життя Наддніпрянської України простежується крізь призму аналізу документів, переважно з грифом «таємно», канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора. Становить інтерес зафіксована в них інформація щодо впливу упродовж 1860-х рр. на місцеве, здебільшого польське населення, подій Рісорджименто – одного із найяскравіших виявів європейських національних рухів ХІХ ст.

Унаслідок здійснення поліцейського нагляду за настроями населення Київської, Подільської і Волинської губерній зафіксовані факти поширення відомостей про події Рісорджименто. Так, 1860 року летичівський земський справник повідомляв у своєму рапорті про вплив на місцевих поляків новин щодо успіхів національно-визвольної боротьби в Італії під проводом Дж. Гарібальді, а також позначеної «принципом національностей» політики Наполеона ІІІ. У рапорті зазначалося, що ці новини «...дали привід тутешнім дворянам полякам мріяти і про свою національність, про яку хоча вони не говорять явно, але з непрямих їхніх розмов про політичні справи можна помітити незгаслу надію на свою самостійність; відгукуючись водночас, що дух часу є таким, в якому важко зупинити прагнення народів до прогресу»⁷⁰.

⁷⁰ЦДІАК України. Ф.442. Оп.810. Спр.153. Арк.3-3зв.

24 січня 1861 року в рапорті з грифом «цілком таємно» до управління київського військового, подільського й волинського генерал-губернатора володимирський земський справник доповідав про «тривожний стан поляків», які вели розмови про революцію в Галичині й еміграцію туди поляків із Царства Польського і Південно-Західного краю, про зв'язки Л. Мерославського з Дж. Гарібальді⁷¹.

У 1862 році начальники поліції м. Житомира й Волинської губернії посилили нагляд за політичними настроями населення, з огляду на повідомлення впроваджених у польську спільноту агентів про те, що поляки мають відряджати молодих людей «...в Італію на службу до Польських Легіонів»⁷².

13 лютого 1862 року в канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора розпочато справу щодо «неблагонадійності жителя м. Корсуня Худосовського». За інформацією канівської повітової поліції дворянин Ф. Худосовський листувався з діячем польського національно-визвольного руху, командувачем інтернаціонального легіону в армії Дж. Гарібальді (1860) Л. Мерославським. Худосовського звинувачували у продажу гудзиків і браслетів із зображеннями Л. Мерославського, Дж. Гарібальді, Л. Кошута та ін., а також у поширенні заборонених лотерейних білетів із Царства Польського⁷³. Відтак, за Худосовським встановили постійний секретний нагляд.

У канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора акумулювалися зібрані III відділенням відомості щодо діяльності польської еміграції у м. Константинополі. 1869 року надходила інформація про те, що «центр дій поляків» перенесено до Галичини, а Константинополь втратив у цьому контексті своє колишнє значення⁷⁴.

⁷¹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.811. Спр.12. Арк.1.

⁷²ЦДІАК України. Ф.442. Оп.812. Спр.15. Арк.112-112зв.

⁷³ЦДІАК України. Ф.442. Оп.812. Спр.34. Арк.1-1зв.

⁷⁴ЦДІАК України. Ф.442. Оп.819. Спр.101. Арк.2-2зв.

Отже, дослідження документів канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора проливає світло на піднесення патріотичних настроїв і опору російському самодержавству місцевого польського населення на тлі активізації національно-визвольних рухів у Європі упродовж XIX ст., появи на політичній карті нових держав – Греції (1830), Бельгії (1830), Румунії (1861), завершення об'єднання Італії (1871) і проголошення Німецької імперії (1871), державно-правової трансформації Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) монархії. Йдеться передусім про вплив у 1860-х рр. на громадське життя Південно-Західного краю відомостей щодо подій Рісорджименто й пов'язаної з ними активізації діяльності польської еміграції у Європі.

2.5. Громадський опір у національно-визвольному русі поляків Правобережної України першої половини 1860-х рр.

Обстоювання власної культурної ідентичності як рушія національного розвитку пов'язане з усвідомленням політичних інтересів і цілей визвольної боротьби поляків. Комплексне вивчення польського питання в європейській історії XIX ст. є вагомим ланкою наукового досягнення складного сплетіння міжнаціональних протиріч і антагонізмів у Російській імперії та реакції на них європейської дипломатії і громадської думки, глибшого розуміння сутності російсько-польського культурно-цивілізаційного протистояння і його впливу на українське національне життя.

Після обстрілу російськими військами учасників протестної демонстрації у Варшаві 27 лютого 1861 року однією із найвиразніших форм громадського опору поляків російському самодержавству, утвердження гідності, патріотизму, терпіння й самозречення заради національного звільнення стало носіння трауру. Самі поляки сприймали траур як символ

розірвання «мерзенних відносин із москалями», надаючи йому міжнародного резонансу: «одягнені у траур, ми будемо живими стовпами, що позначатимуть перед Європою кордони нашої батьківщини, які вороги наші готові несправедливо заперечувати»⁷⁵.

25 лютого 1861 року на студентському концерті в Університеті Св. Володимира відбулося виконання “Jeszcze Polska nie zginela”, під час якого всі присутні встали⁷⁶. Особливого суспільно-політичного звучання набували панахиди за загиблими під час розстрілу демонстрантів у Варшаві 1861 року. 13 березня на прохання вірян у Київському парафіяльному костелі була відслужена панахида, упродовж якої студенти Університету Св. Володимира роздавали присутнім молитви польського патріотичного змісту⁷⁷.

Предметом розслідування й судового розгляду стала справа консерватора фізичного кабінету Університету Св. Володимира В. Геншеля щодо виконання ним у Київському костелі польських патріотичних гімнів, участі у відправленні 28 вересня панахиди за Й. Лелевелем – польським істориком та громадсько-політичним діячем, одним із лідерів Листопадового повстання 1830-1831 рр., автором гасла «За нашу і Вашу свободу». Загалом на панахиді були присутні близько 300 чоловік – переважно студенти Університету Св. Володимира й учні Другої гімназії⁷⁸.

На території Правобережної України поширювалися відозви до селян із закликами не бути ворогами полякам, які в разі надання їм допомоги готові віддячити наділенням землею. Так наприклад, у фондах ЦДІАК України зберіглося українськомовне звернення «до братів православних християн», яке 1863 року розповсюджували у Васильківському повіті Волинської губернії, а

⁷⁵ЦДІАК України. Ф.442. Оп.369. Спр.291. Арк.139зв.

⁷⁶ЦДІАК України. Ф.442. Оп.811. Спр.57. Арк.6.

⁷⁷ЦДІАК України. Ф.707. Оп.261. Спр.7. Арк.3-3зв.

⁷⁸Див.: ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.115.

також «Пісня українського народу цього шістдесят третього году» із гаслом «скликать Україну, всю нашу родину» та вірш «До козаків, а тепер селян»⁷⁹.

Начальником вінницької повітової поліції було виявлено відозву «Голос Шевченка з Сибіру до братів українців, волиняків і подолян», у якій містився заклик забути ворожнечу з поляками, об'єднатися задля перемоги, вирватися з рук московських і вільно жити.

Навесні 1863 року начальник Таращанської повітової поліції рапортував про поширення серед селян чуток щодо припинення від Благовіщення повинностей і платежів поміщикам⁸⁰. У Кременецькому повіті Волинської губернії розповсюджувалися чутки щодо готовності поляків здійснити наступ із Галичини на Поділля й Волинь, у Заславському – нібито Франція, Придунайські князівства та інші держави оголосили війну Росії, а у Старокостянтинівському – щодо підготовки поляків до наступу з території Галичини за підтримки Франції, Італії, Великої Британії.

Специфіка польського національно-визвольного руху, громадського опору репресивній політиці Російської імперії розкривається в контексті європейської історії XIX ст., процесів кристалізації національної ідеї, увиразнення ідентичностей європейських народів, досягнення ними власних національно-культурних і політичних прав, активізації науково-освітньої діяльності інтелектуальних еліт, вироблення національно зорієнтованих теоретичних схем та ідеологій, появи нових суспільно-політичних течій, формування національної самосвідомості як рушія масових національно-визвольних рухів. Ідейний вплив Французької революції 1789 р., принципів народовладдя, прав людини і громадянина позначився на європейських революційних рухах XIX ст., спрямованих на національне об'єднання чи звільнення від панування іноземних держав. Підживлене Романтизмом ідейно-культурне середовище сприяло утвердженню поняття національної

⁷⁹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.369. Спр.291. Арк.17-19зв.

⁸⁰ЦДІАК України. Ф.442. Оп.369. Спр.292. Арк.39.

культури як унікального духовного явища, суб'єкта історичного розвитку й державотворення. До цієї ідеологічної моделі тяжіли німецький, італійський і слов'янські національні рухи.

2.6. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах Періоду Східної кризи 1870-х рр. в українському громадсько-культурному житті

На тлі подій Східної кризи 1870-х рр., і передусім російсько-турецької війни 1877-1878 рр., посилювався нагляд адміністративно-каральних органів за населенням Правобережної України, головне – поляками, з метою запобігання відновленню польського національно-визвольного руху. Так, упродовж січня-травня 1877 року здійснювалися розслідування на підставі доносу А. Петрова про політичну неблагонадійність і «таємну змову щодо війни» дворян римо-католицького віросповідання з Балти Подільської губернії Бондіні, Домбровського, Варжанського, селянина Гавдзинського, відставних чиновників Соколовського, Норверта й поміщика з Крижополя Каминського. За результатами розслідування виявилось, що донос «позбавлений будь-якої підстави», а прізвище його автора Петрова вигадане. Утім, за дворянином Варжанським встановили секретний поліцейський нагляд з огляду на його спосіб мислення, що «не вселяє довіри»⁸¹.

Поряд із фіксацією в історичних джерелах проявів опозиційних суспільних настроїв щодо політики Російської імперії (виявлення реальних масштабів яких ускладнюється в силу їх підпільного характеру в умовах посилення тотального поліцейського нагляду за населенням) у архівних документах, матеріалах періодичної преси знайшов віддзеркалення масштабний благодійний рух на підтримку національно-визвольної боротьби балканських слов'ян.

⁸¹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.826. Спр.137. Арк.1-6.

Унаслідок піднесення національно-визвольних рухів на Балканах у 1870-х рр. серед громадськості України відбулася активізація широкого спектру благодійної діяльності задля допомоги південним слов'янам, що набула масштабів вагомого соціального явища, регульованого на рівні державних інституцій, церкви, культурно-освітніх установ, преси, громадськості. У цьому контексті феномен доброчинності формувався під впливом офіційної державної ідеології Російської імперії, провідниками якої стали Московський слов'янський благодійний комітет і його регіональні відділення, зокрема Київське. Йшлося про утвердження слов'янофільських ідей щодо історичної місії Росії як «визволительки» і «покровительки» слов'янських народів. Водночас слов'янофіли проголошували Російську імперію центром цивілізаційного протистояння «православно-слов'янського» світу Західній Європі, і однією зі сфер цього антагонізму стали різні стратегічні підходи до розв'язання Східного питання, до розподілу сфер політичного й економічного впливу на Балканах.

Аналіз архівних документів, матеріалів періодики, публіцистики того часу дозволяє дійти висновків, що паралельно з піднесенням громадської солідарності з південними слов'янами спостерігався брак поінформованості й розуміння сутності подій на Балканах серед населення, насамперед у сільській місцевості. Водночас актуалізувалися опозиційні суспільні настрої, критика зовнішньої політики Російської імперії з боку громадсько-культурних діячів, адже за висловом М.П. Драгоманова, на той час російські офіцери пройшли «...школу зовсім уже безконтрольного насилля на Кавказі, у Польщі, у внутрішній Азії...»⁸².

Розкриття глобальних наслідків активізації національно-визвольної боротьби на Балканах упродовж 1870-х рр. проливає світло на її всесвітньоісторичний контекст. На тлі Східної кризи Росія прагнула

⁸²Драгоманов М. Турки внутренние и турки внешние. Письмо к издателю «Нового времени». Genève-Bale-Lyon, 1876. С.18-19.

подолання міжнародно-політичних наслідків її поразки у Східній війні 1853 – 1856 рр. і відповідно – посилення власних позицій у Чорному морі, Дунайському регіоні, на Кавказі. Здобуття міцних геостратегічних позицій на Балканах і в Чорноморських протоках було вагомою складовою російської зовнішньополітичної стратегії, зорієнтованої на підтримку національних аспірацій слов'ян як інструменту посилення впливу Російської імперії в Південно-Східній Європі, де її інтереси неминуче стикалися з інтересами Великої Британії та Австро-Угорщини. Остання відігравала ключову роль у торговельно-економічних відносинах на Балканах і судноплавстві в Нижньому Дунаї, інвестувала в будівництво залізниць на теренах Балканського півострова. Наростання російсько-британського антагонізму зумовлювалося актуалізацією Східного питання упродовж XIX ст., адже геостратегічні інтереси Великої Британії на Близькому Сході націлювалися на забезпечення безпеки на підступах до Індії. Загалом, наслідки Східної кризи 1875-1878 рр. вплинули на трансформацію міжнародних відносин у Європі, дестабілізацію політичної ситуації на Балканах і загострення протистояння між великими державами у переддень Першої світової війни.

2.7. Громадська активність поляків Південно-Західного краю на тлі загострення російсько-австрійських суперечностей напередодні Першої світової війни

На історичному тлі культурно-цивілізаційного протистояння різних моделей багатонаціональних держав на територіях, що охоплювали зокрема українські, білоруські й литовські землі, національно-державницькі традиції Речі Посполитої витіснялися російським імперським проєктом. Загалом до початку XX ст. відбулася політична інституціоналізація польського національно-визвольного руху, активізувався опір русифікаторській політиці. 1905 року Королівство Польське стало епіцентром революційних подій. Ю.-К. Пілсудський, який керував організацією бойових загонів Польської

соціалістичної партії, її кінцеву мету вбачав у відновленні незалежності Польщі шляхом збройного повстання, розраховуючи на розв'язання війни між Російською імперією та Австро-Угорщиною.

Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф.Ф. Трепов видав 1910 року розпорядження про встановлення Київським охоронним відділенням нагляду за великими польськими землевласниками Південно-Західного краю на підставі представленої штабом Київського військового округу копії звернення I Конспіративного Польського з'їзду у Кракові до імператора Австрії Франца Йосифа (березень 1909 р.)⁸³. Загалом йшлося про прохання надіслати осіб, які могли би керувати діями польських повстанців, передати зброю й боєприпаси та за умови перемоги надати «пригнобленому народу в межах могутньої Австрійської імперії деякої можливої самостійності».

Упродовж 1912 року в Київському жандармському поліцейському управлінні акумулювалася агентурна інформація з грифом «цілком таємно» про поширення серед робітників цукрової промисловості пропаганди щодо «...надання допомоги австрійським військам у разі їх вторгнення до Росії, за що нібито Австрія відновить Польщу й Малоросію (агентурні відомості від 25 листопада за №33)»⁸⁴.

Водночас каральні органи Російської імперії вживали заходи задля недопущення святкування річниці Січневого повстання польським населенням Південно-Західного краю. Національно-визвольні аспірації польських революційних кіл пов'язувалися з «...надією на збройне в найближчому майбутньому зіткнення Росії з Австрією й на використання поляками цього зіткнення з метою відновлення незалежності Польщі...»⁸⁵.

⁸³ЦДІАК України. Ф.275. Оп.1. Спр.2189. Арк.10.

⁸⁴ЦДІАК України. Ф.301. Оп.2. Спр.332. Арк.41.

⁸⁵ЦДІАК України. Ф.301. Оп.2. Спр.332. Арк.47.

Від департаменту поліції міністерства внутрішніх справ Російської імперії надходила інформація щодо проведення наприкінці 1912 року в Парижі з'їзду Союзу незалежності (Unja Niepodległościowej), що обрав своїм гаслом: «вільна людина у вільній Польщі». У з'їзді взяли участь делегати від багатьох західноєвропейських міст, а також із Санкт-Петербурга й Варшави. У виголошених на з'їзді доповідях обґрунтовувалася ідея здобуття Польщею свободи шляхом повстання на тлі загострення російсько-австрійського конфлікту. Озвучувалася важливість військової підготовки і пропаганди серед селян і робітників ідеї повстання.

1913 року керівництво Київського охоронного відділення надало Подільському губернському жандармському управлінню відомості про діяльність Ліги відродження Польщі за участі поляків (насамперед аристократії і духівництва) Австро-Угорщини, Німеччини й Росії. Відзначалося, що діяльність Ліги спрямовувалася насамперед на прикордонні з Австро-Угорщиною Келецьку, Волинську й Подільську губернії і мала на меті залучення на свій бік українського населення Волині й Поділля⁸⁶. Водночас до канцелярії Подільського жандармського управління надходили секретні агентурні відомості про те, що «...загальна тенденція інтелігентної частини польського населення [...] явно виявляється в сильному бажанні бути під владою не Росії, а Австрії»⁸⁷. Найвиразніші прояви таких настроїв фіксували серед поляків Жмеринки, а польські поміщики, які мешкали на околицях міста, «...відкрито заявляли про свої симпатії до австрійського уряду, мотивуючи свій потяг до цього уряду пануючими там правовими, без різниці національності, порядками, окремі особи переконані в тому, що не тільки полякам, але і всім загалом буде набагато краще під владою

⁸⁶ЦДІАК України. Ф.301. Оп.2. Спр.332. Арк.52; Ф.301. Оп.1. Спр.3167. Арк.17.

⁸⁷ЦДІАК України. Ф.301. Оп.1. Спр.3167. Арк.38.

австрійського уряду, тому можливість війни Росії з Австрією не вважають для себе несприятливою»⁸⁸.

У секретному листуванні начальника Волинського губернського жандармського управління з помічником у Рівненському та ін. повітах від 13 січня 1913 року йшлося про формування на території Австрії бойових загонів із поляків, які здобували освіту в навчальних закладах. Згодом у листі від 19 січня 1913 року керівництво Волинського губернського жандармського управління, посилаючись на начальника Волочиського відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць, повідомив про поширення серед робітників Гвивеньського цукрового заводу чуток, що «...в разі війни Австрії з Росією нададуть допомогу австрійським військам, за що Австрія нібито обіцяє відновити Польщу й Малоросію»⁸⁹.

Отже, документи Центрального державного історичного архіву України, зокрема офіційне листування Генерального штабу Російської імперії і штабу Київського військового округу, міністерства внутрішніх справ і губернських жандармських управлінь Південно-Західного краю, документи з грифом «цілком таємно» Київського охоронного відділення, канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора тощо, відображають націленість державних органів Російської імперії на збирання інформації про політичну ситуацію й настрої громадськості напередодні Першої світової війни в Австро-Угорщині, й насамперед Галичині. Адже австро-пруська війна 1866 року, в якій Австрія зазнала поразки, підштовхнула австрійський уряд від 1867 року перейти до суспільно-політичних перетворень, спрямованих на збалансування інтересів різних національно-культурних спільнот, передумови до яких склалися внаслідок «Весни народів» 1848-1849 рр. У створеній 1867 року дуалістичній Австро-

⁸⁸ ЦДІАК України. Ф.301. Оп.1. Спр.3167. Арк.38-38зв.

⁸⁹ ЦДІАК України. Ф.1600. Оп.1. Спр.441. Арк.118.

Угорській монархії Грудневою Конституцією закріплювалися основні громадянські свободи, рівність усіх громадян перед законом, права народів імперії розвивати власні культури, використовувати свої мови в галузі освіти, державних закладах, громадсько-політичній діяльності. У самій Австро-Угорщині на початку ХХ ст. зміцнювалася ідея федералізму, трансформації дуалістичної держави в триалістичну як інструменту внутрішньополітичної стабілізації і ширшого забезпечення прав слов'янських народів. І не випадково охоронно-каральні органи Російської імперії фокусували свою увагу на агентурній інформації щодо діяльності Польської соціалістичної партії, створення в Галичині парамілітарних організацій і ймовірної підготовки антиросійського повстання поляків під час очікуваної війни Росії і Австро-Угорщини. Встановлювався нагляд за польським населенням Південно-Західного краю, наприклад за великими землевласниками – у зв'язку з надходженням від штабу Київського військового округу інформації щодо звернення І Конспіративного Польського з'їзду у Кракові до Франца Йосифа І із запевненням у готовності поляків вірно служити австрійському уряду й виставити загони повстанців у разі російсько-австрійської війни. З огляду на наближення 50-річчя Січневого повстання 1863-1864 рр., охоронно-каральні органи Російської імперії особливі зусилля спрямовували на запобігання поширенню Південно-Західним краєм акцій із вшанування цього символічного ювілею, організованих на теренах Австро-Угорщини, зокрема у Львові.

РОЗДІЛ 3

УНІВЕРСИТЕТИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКАХ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

3.1. Співпраця із зарубіжними європейськими науковими центрами в галузі гуманітарних наук у 60-х рр. ХІХ ст.

Освітня реформа Російської імперії, відображена в університетському статуті 1863 року, була пов'язана із завданнями подолання її відставання від провідних держав світу за темпами науково-технічного й економічного розвитку. Зростала потреба в державній підтримці науки як потужного чинника розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства, торгівлі, медицини. У контексті здійснення перетворень 60-х рр., зокрема військової, судової, міської реформ, підвищилися суспільні вимоги щодо рівня підготовки фахівців із різних галузей знань, водночас упродовж ХІХ ст. на теренах Європи набули поширення сформульовані В. фон Гумбольдтом ідеї академічних свобод та поєднання в університетах навчально-виховної діяльності з науково-дослідною. Згідно зі статутом 1863 року суттєво розширювалися повноваження університетської Ради, що отримувала право обирати ректора, деканів, професорів; факультетським Радам надавалася можливість визначати кращих випускників для підготовки до професорського звання; запроваджувався університетський суд; дозволялося залучати до викладацької роботи позаштатних приват-доцентів; вводилися нові кафедри, збільшувалася кількість штатних професорів тощо.

Упродовж 60-х рр. ХІХ ст. серйозною перепорою на шляху розвитку науки та освіти в Російській імперії була нерозв'язаність проблеми забезпечення університетів кваліфікованими науково-педагогічними кадрами. Стурбованість громадськості з приводу відсутності конкурсів при заміщенні вакантних університетських посад знайшла відображення на

сторінках тогочасної періодики, де навіть змальовувалася невтішна перспектива припинення діяльності університетів⁹⁰. За таких обставин здійснити кардинальні зрушення в системі підготовки вітчизняних фахівців відповідно до найсучасніших вимог європейської науки було можливо лише за допомогою навчання молодих учених у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах. Закордонні відрядження були невід'ємною складовою підготовки кандидатів на здобуття професорського звання. Університетська Рада визначала строк їхнього перебування за кордоном та схвалювала інструкцію з переліком рекомендованих дисциплін, університетів, професорів, а також строки подання звітів.

Здобувши в Університеті Св. Володимира ступінь магістра цивільного права, В.Г. Демченко 1859 року отримав дворічне закордонне відрядження. Інтерес київського правознавця викликало притаманне як німецькій, так і французькій методикам викладання поєднання лекційних курсів із різноманітними репетиторіями, екзаменаторіями, семінаріями, практичними вправами й конференціями для підготовки до іспитів⁹¹.

Із метою підготовки до здобуття професорського звання, вивчення політичних наук, ознайомлення з діяльністю західноєвропейських державних установ ад'юнкт державного права Київського університету О.В. Романович-Славатинський 1860 року отримав дворічне відрядження до Великої Британії, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Німеччини, Данії і Швеції⁹².

Ад'юнкт по кафедрі енциклопедії законодавства Університету Св. Володимира М.К. Ренненкампф 1860 року був відряджений на два роки до Австрії, Пруссії та інших німецьких держав, Франції, Італії, Бельгії і

⁹⁰Протоколы заседаний Совета 2 и 23 ноября, 14 и 19 декабря. *Университетские известия*. 1862. №11-12. С.52.

⁹¹Отчёт о занятиях адъюнкта В. Демченка во время заграничного его путешествия с учёною целью. *Университетские известия*. 1861. №4 (декабрь). С.7-8.

⁹²ДАК. Ф.16. Оп.465. Спр.127. Арк.200.

Великої Британії, де він студіював теорію й історію права⁹³. 1868 року М.К. Ренненкамф, уже в статусі виконувача обов'язків екстраординарного професора, вирушив до Австро-Угорщини, Німеччини, Франції, Італії, Швейцарії та Великої Британії задля вивчення історії європейського права⁹⁴.

Ординарний професор педагогії, декан історико-філологічного факультету (1862-1863) Київського університету С.С. Гогоцький протягом трьох місяців 1862 року вивчав стан наукових досліджень із філософії, психології, педагогіки, відвідував навчальні заклади в Берліні, Дрездені, Кракові та Лемберзі (Львові). Учений налагодив зв'язки з галицько-руськими (українськими) громадсько-культурними діячами, його також зацікавив порядок підготовки до духовного звання галицьких греко-католиків⁹⁵.

Інтересам зовнішньої політики царського уряду щодо поширення впливу Російської імперії на територію Центрально-Східної Європи й Балкан цілком відповідали панславістські ідеї, викладені екстраординарним професором кафедри історії і літератури слов'янських нарід Університету Св. Володимира В.Я. Яроцьким у опублікованому на сторінках «Университетских известий» звіті про подорож слов'янськими країнами (1862 – 1863)⁹⁶.

Ад'юнкт по кафедрі політичної економії і статистики Київського університету (з 1863 – в.о. екстраординарного професора) Г.М. Цехановецький упродовж отриманого ним 1862 року двохлітнього відрядження вивчав специфіку викладання економічних дисциплін у німецьких, французьких, бельгійських, британських університетах.

⁹³Отчёт о занятиях адъюнкта Н. Ренненкампа, во время заграничного его путешествия с учёною целью. *Университетские известия*. 1862. №4. С.14.

⁹⁴ДАК. Ф.16. Оп.307. Спр.6. Арк.15-20.

⁹⁵Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1862-63 уч. год. *Университетские известия*. 1862. №9. С.45.

⁹⁶Отчёт исправляющего должность экстраординарного профессора Яроцкого, по случаю командировки в славянские земли с учёною целью, с 15 июня 1862 года по 15 декабря 1863 года. *Университетские известия*. 1864. №2. С.91.

Університетською Радою на нього було покладено завдання ознайомлення з експонатами Всесвітньої виставки в Лондоні (1862)⁹⁷.

Із червня по жовтень 1868 року ординарний професор кафедри грецької літератури Новоросійського університету Ф.А. Струве подорожував європейськими країнами з метою налагодження співпраці із зарубіжними археологами, а також замовлення експонатів для університетського музею старожитностей і красних мистецтв та мінц-кабінету. Зокрема, завдяки співробітникам Археологічного інституту Рима він ознайомився з визначними пам'ятками міста, яке справило на нього незабутнє враження⁹⁸.

Закордонна наукова поїздка ординарного професора історії слов'янського права Новоросійського університету Б.В. Богішича (1869) була присвячена вивченню архівних і бібліотечних фондів Відня та інших міст Австро-Угорщини, ознайомленню з методиками викладання славістичних дисциплін в університетах і гімназіях⁹⁹.

У тісному зв'язку з науковим життям Західної Європи відбувалося професійне становлення видатного представника професорсько-викладацької корпорації Університету Св. Володимира, історика права М.Ф. Владимирського-Буданова. 1869 року він вирушив у відрядження до Австро-Угорщини, Швейцарії, Німеччини, Франції та Італії¹⁰⁰.

⁹⁷ДАК. Ф.16. Оп.465. Спр.139. Арк.83.

⁹⁸Струве Ф. Путевые заметки. Отчёт о командировке в Афины, Рим, Париж и Германию, с 1 июня – 1 октября 1868 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1869. Т.3.С.491.

⁹⁹Богішич Б. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1870. Т.5. С.18.

¹⁰⁰ДАК. Ф.16. Оп.308. Спр.259. Арк.4.

3.2. Зв'язки у сфері історії, філології і філософії у останній третині XIX ст.

Подією загальноєвропейського значення стало святкування 50-річного ювілею Київського університету (1884), до якого надійшли адреси з українських земель Австро-Угорщини: від Чернівецького університету¹⁰¹, Інституту Оссолінських у Львові¹⁰², Львівського університету¹⁰³. В адресі Лейпцизького університету визнано славу давнього міста Києва та його університету як «центру східноєвропейської культури» („Zentrum der Kultur für die östlichen europäischen Länder”)¹⁰⁴.

М.П. Драгоманов, здобувши 1870 року в Університеті Св. Володимира ступінь магістра всесвітньої історії, вирушив у дворічну наукову подорож, упродовж якої він мав змогу поглибити свої знання з історії, ознайомитися з викладацькими методиками провідних навчальних закладів Західної Європи. У липні 1871 року, згідно з наказом міністерства народної освіти, термін відрядження було подовжено до січня 1873 року, а в лютому цього року – до травня¹⁰⁵. Вісім місяців, проведених ученим у Берліні, припали на час розпалу франко-пруської війни 1870-1871 рр. У Берлінському університеті він слухав лекції німецьких професорів, передусім Т. Моммзена, і здійснював самостійні дослідження з історії. Також він побував у Лейпцигу, Баутцені, Гейдельберзі, Римі, Флоренції, Цюриху, Відні, Празі.

Із провідними західноєвропейськими науковими центрами пов'язане формування наукового світогляду визначного вченого Київського університету І.В. Лучицького. Здобувши 1871 року ступінь магістра всесвітньої історії, він наступного року отримав закордонне відрядження, значну частину якого присвятив роботі у французьких архівах і бібліотеках,

¹⁰¹ІР НБУВ. Ф.8. Од.зб.2790. Арк.1.

¹⁰²ІР НБУВ. Ф.8. Од.зб.2740. Арк.1.

¹⁰³ІР НБУВ. Ф.8. Од.зб.2765. Арк.1.

¹⁰⁴ІР НБУВ. Ф.8. Од.зб.2764. Арк.1-1зв.

¹⁰⁵Драгоманов М. Документи і матеріали. 1841-1994. Львів, 2001. С.105.

досліджуючи релігійні війни у Франції XVI ст. У Лейпцизькому університеті Лучицький узяв участь в історичній семінарії під керівництвом професора Г. Вуттке¹⁰⁶.

Під час закордонної наукової подорожі 1872-1873 рр. Францією, Швейцарією, Італією, Німеччиною ординарний професор по кафедрі російської історії Університету Св. Володимира В.С. Іконников здійснював науково-пошукову роботу в архівах та ознайомлювався із викладацькими методиками зарубіжних істориків. Спостерігав за перебігом громадсько-політичного життя Парижа, де зустрівся з І.В. Лучицьким і М.О. Максимовичем. Під час перебування в Італії і Швейцарії Іконников спілкувався з М.П. Драгомановим¹⁰⁷.

Ф.Я. Фортинський погодився обійняти посаду доцента всесвітньої історії у Київському університеті лише за умови надання йому закордонного відрядження¹⁰⁸, і лише в 1874-1876 рр. учений отримав змогу студіювати історію Ганзи в Берліні, ознайомитися з методикою історичних семінарій у Геттінгенському університеті, рівнем викладання у Школі хартій і Школі вищих знань¹⁰⁹.

Програма закордонної подорожі (1874-1876) доцента слов'янської філології Новоросійського університету О.О. Кочубинського засвідчує важливість міжслов'янських зв'язків у діяльності науково-освітніх закладів України. Початковим пунктом маршруту подорожі Кочубинського були Східна Галичина та Буковина. Для нього, зокрема, становили інтерес питання історії і сучасного стану «руського наріччя», українсько-польського та

¹⁰⁶Отчёт о занятиях магистра Лучицкого в течение летнего семестра 1873 г. *Университетские известия*. 1874. № 2. С.57.

¹⁰⁷Іконников Володимир. Історичні портрети. Упор., вступ.ст. В. Ульяновський. К., 2004. С.45-46.

¹⁰⁸Протокол заседания Совета Университета Св. Владимира. 15-го декабря 1872 г. *Университетские известия*. 1873. № 2. С.23.

¹⁰⁹Фортинский Ф. Из Геттингена. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1875. № 10. С.78.

українсько-румунського етнічних кордонів, ролі слов'янського елементу в румунській культурі¹¹⁰.

1876 року закордонне відрядження доцента кафедри всесвітньої історії Новоросійського університету Ф.І. Успенського розпочалося з відвідання Берліна¹¹¹. Лідируючі позиції Берлінського університету серед навчальних закладів Німеччини він пов'язував не лише з високими професорськими окладами, а й «широкою свободою, наданою університетській колегії». Одеський учений захоплено наголошував, що не було «іншого університету, котрий зрівнявся би з Берлінським за кількістю та якістю наукових сил»¹¹².

Під час європейської подорожі 1880-1881 рр. ординарний професор кафедри російської історії Університету Св. Володимира В.Б. Антонович побував у Австро-Угорщині, де працював у Львівському університеті, Інституті Оссолінських, Чеському музеї, познайомився з автором першої «Граматики словацької мови» (1864), професором слов'янської філології Карлового університету М. Гатталою¹¹³. Маршрут наукової подорожі київського професора пролягав також Німеччиною: Нюрнбергом, Вюрцбургом, Шварцвальдом, Гейдельбергом, Карлсруе, Страсбургом. У Парижі він вивчав колекції Лувра, Антропологічного музею у Медичній школі (Ecole de médecine), доісторичного та середньовічного відділів Музею Сіуру, Музею новітніх картин і статуй у Люксембурзькому палаці, Музею монет (Musée des monnaies), Монетного музею й Картографічного відділення Публічної бібліотеки, Антропологічного музею й відділення амфібій у Ботанічному саду (Jardin des plantes), а також побував на засіданні

¹¹⁰Кочубинский А. Записка о путешествии по славянским землям. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1874. Т.13. С.127-128.

¹¹¹ДАОО. Ф.45. Оп.19. Спр.698. Арк.3.

¹¹²Успенский Ф. Отчёт о занятиях в течение минувшего полугодия (май – октябрь 1876 г.) заграничной командировки. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1877. Т.22. С.162.

¹¹³ЦДІАК України. Ф.832. Оп.1. Спр.110. Арк.11.

Антропологічного товариства при Ремісничому училищі (Conservatoire des arts

Упродовж 1896-1897 років задля приготування до професорського звання наукове стажування за кордоном проходив приват-доцент всесвітньої історії Університету Київського університету В.К. Піскорський¹¹⁴. Багато часу він присвятив науковим пошукам у іспанських архівах і бібліотеках (університетських, провінційних, міських, церковних, приватних) із метою дослідження історії кастильських кортесів і звільнення «землеробських класів» у середньовічній Кастилії, Арагоні й Каталонії¹¹⁵. У Франції Піскорський слухав лекції професорів Сорбонни, Коллеж де Франс, Школи вищих знань, Школи хартій.

3.3. Науковий обмін у царині правознавства та економічних дисциплін 70-90-х рр. XIX ст.

Упродовж 1870-1871 років доцент державного права Новоросійського університету А.П. Пригара студіював університетські методики викладання політичних наук і ознайомлювався з новітніми тенденціям суспільно-політичного життя в Австро-Угорщині, Німеччині, Бельгії. Окрім відвідання університетів, він вивчав новини європейської політики в буремний період франко-пруської війни (1870-1871). У Берліні вчений був присутній на зібраннях різноманітних політичних партій, що активізували свою діяльність напередодні виборів до рейхстагу та об'єдналися навколо уряду під впливом воєнних подій. Осторонь загальнонаціонального єднання залишилися соціал-демократи, від яких Пригара чув «заяви співчуття Франції»¹¹⁶.

¹¹⁴ДАК. Ф.16. Оп.333. Спр.139. Арк.8.

¹¹⁵Отчёт о заграничной командировке приват-доцента Университета Св. Владимира В. Пискорскаго за 1896 и 1897 гг. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1898. №11. С.19.

¹¹⁶Отчёт о командировке доцента по кафедре государственного права Андрея Пригары. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1872. Т.8. С.154.

По захисті в Університеті Св. Володимира магістерської дисертації із політичної економії (1871) М.І. Зібер вирушив у дворічне закордонне відрядження задля студіювання політичної економії і статистики, ознайомлення з діяльністю закордонних статистичних бюро¹¹⁷. Більшу частину своєї наукової подорожі він присвятив удосконаленню освіти в Німеччині, Швейцарії, Бельгії, Великій Британії, Франції. Зібер звернув увагу на актуалізацію питання про фабричне законодавство не лише в середовищі робітничого класу Швейцарії, Німеччини, а й у професорських колах німецьких університетів.

1872 року за кордон був відряджений ординарний професор по кафедрі політичної економії і статистики Київського університету Г.М. Цехановецький із метою продовження започаткованого ним 1868 року вивчення стану розвитку залізничної справи в Європі¹¹⁸. Наукові дослідження за кордоном учений здійснював також 1884 року, уже в статусі ординарного професора кафедри політичної економії Харківського університету.

Упродовж наукової подорожі 1874-1876 рр. доцент цивільного права Новоросійського університету М.І. Малінін студіював юриспруденцію в німецьких і французьких наукових центрах. Під час перебування у Швейцарії він ознайомлювався з досвідом реформ, спрямованих на створення загальнодержавного законодавства й суду¹¹⁹.

Маршрут дворічної наукової подорожі приват-доцента цивільного права Університету Св. Володимира О.І. Загоровського (1876-1878) розпочався з відвідання Гейдельберзького університету. В університеті Лейпцига – міста, що за висловом київського ученого, відвоювало в Гейдельберга славу в галузі німецького правознавства – він передусім

¹¹⁷ДАК. Ф.16. Оп.309. Спр.223. Арк.99-99зв.

¹¹⁸ДАК. Ф.16. Оп.310. Спр.219. Арк.17, 35, 45, 67, 106.

¹¹⁹Малинин М. Отчёт за первую половину заграничной командировки 1874-1875 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.20. С.7-13.

відзначив викладацьку методику і зміст лекцій професора Б. Віндшейда – автора знаменитого «Підручника пандектного права»¹²⁰.

Упродовж 1877-78 рр. доцент по кафедрі поліцейського права Київського університету І.Т. Тарасов вивчав стан викладання економічних і юридичних наук в університетах Європи¹²¹. Він удосконалював свою освіту у Віденському, Празькому, Бреславльському, Берлінському, Лейпцизькому, Ерлангенському, Вюрцбурзькому, Гейдельберзькому, Страсбурзькому, Бернському, Цюрихському університетах, Школі права в Парижі, Школі шляхів сполучення, Коллеж де Франс, Незалежній школі політичних наук.

Згідно зі статутом 1863 року в університетах Російської імперії запроваджувалася нова кафедра – історії слов'янських законодавств, але реалізація цього нововведення гальмувалася через брак вітчизняних фахівців. У зв'язку з цим ординарний професор кафедри історії російського права Університету Св. Володимира М.Ф. Владимирський-Буданов у 1880-1881 рр. здійснив закордонне відрядження з метою пошуку й опрацювання джерел і відсутньої в Росії наукової літератури для розробки лекційних курсів зі слов'янського права. Якщо в польському і чеському правознавстві ця проблематика активно досліджувалася, то почерпнути ґрунтовну інформацію з історії хорватського законодавства можна було лише в архівах. Створенню сприятливих умов для дослідницької діяльності київського вченого в Загребі сприяв президент Югослов'янської Академії наук і мистецтв Фр. Рачкій та її архіваріус Я.І. Ганель¹²².

У 1893-1894 рр. приват-доцент по кафедрі римського права Київського університету Л.М. Казанцев студіював рівень теоретичного викладання й організації практичних занять із цієї дисципліни у Франції. Докладно

¹²⁰Загоровский А. Из отчёта о командировке моей за границу с учёною целью с 1 мая 1876 г. по 1 мая 1878 года. *Университетские известия*. 1878. №11. С.2.

¹²¹ДАК. Ф.16. Оп.314. Спр.158. Арк.10-10зв.; Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира 5 и 26 ноября 1876 г. *Университетские известия*. 1877. №2. С.43.

¹²²Владимирский-Буданов М.Ф. Отчёт о годичной командировке 1880-81 года. *Университетские известия*. 1881. №11. С.17.

вивчивши навчальні плани Школи права, відвідавши курси лекцій, учений передусім відзначив притаманний французькій методиці викладання римського права розгляд окремих правових інститутів у їх історичному розвитку¹²³.

На сторінках «Записок Императорского Харьковского университета» 1897 року опубліковано звіт про наукове відрядження до Австро-Угорщини й Німеччини приват-доцента і прозектора при кафедрі судової медицини С.П.Дворниченка. У Відні він відвідав інститут судової медицини професора Е. Гофмана. Оглянувши судово-медичні інститути німецької і чеської частин Празького університету, Дворниченко дійшов висновку, що «чеський значно більший і краще облаштований»¹²⁴.

3.4. Взаємозв'язки в галузі природознавства у 60-х рр. XIX ст.

Уже з другої половини 50-х рр. XIX ст. спостерігається поживання міжнародних зв'язків Університету Св. Володимира в галузі природничих наук. Так, 1858 року за кордон був відряджений екстраординарний професор кафедри прикладної математики І.І. Рахманінов. У Берліні він ознайомився з принципами організації навчального процесу в Ремісничому інституті (Gewerbe-Institut) та Будівельній академії (Bau-Academie), відвідав місцеві фабрики. Під час перебування у Великій Британії йому вдалося прослухати в Королівському інституті Лондона (Royal institution) лекції визначного фізика, основоположника вчення про електромагнітне поле М. Фарадея. Цінним для фізико-математичних факультетів університетів Російської імперії Рахманінов уважав досвід поєднання теоретичної і практичної освіти в

¹²³Казанцев Л. Отчёт о заграничной командировке с учёной целью. *Университетские известия*. 1895. №2. С.3.

¹²⁴Дворниченко С. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1897. Кн.3. С.16.

Королівському коледжі (King's College) та Університетському коледжі (University College)¹²⁵.

Ординарний професор зоології Київського університету К.Ф. Кесслер у 1860 році вирушив за кордон та взяв участь у зібранні німецьких природознавців і лікарів у Кенігсберзі. Кесслер високо оцінив значення щорічних з'їздів Товариства німецьких природознавців і лікарів для налагодження зв'язків, обміну думками й спостереженнями між ученими, заохочення їхніх подальших досліджень, розвитку видавничої співпраці, зрештою, – блискучого піднесення природничих наук і розвитку ідеї об'єднання Німеччини¹²⁶.

У 1861 році ординарний професор кафедри патологічної фізіології і анатомії Університету Св. Володимира Ю.І. Мацон на пів року був відряджений за кордон з метою налагодження співпраці із західноєвропейськими вченими, придбання обладнання для університетського патологічного кабінету й вивчення новітніх методик викладання медичних наук. У Парижі він оглянув музеї, шпиталі, фабрику з виробництва мікроскопів; у Шпайері був присутній на з'їзді природознавців; відвідав медичні заклади Франкфурта й Дрездена; у Відні познайомився з багатьма знаменитими вченими, зокрема К. Рокитанським та І. Оппольцером¹²⁷. 1867 року Мацон був командирований до Австро-Угорщини й Німеччини.

У 1861 році закордонне наукове відрядження отримав ад'юнкт по кафедрі приватної патології і терапії Київського університету Л.К. Горещкий. Серед європейських наукових центрів його особливо

¹²⁵Краткий очерк о путешествии профессора Рахманинова. *Университетские известия*. 1861. №2 (октябрь). С.7.

¹²⁶Кесслер К.Ф. Краткий отчёт о собрании германских естествоиспытателей и врачей, бывшем в 1860 году в Кенигсберге. *Университетские известия*. 1861. №1. С.140.

¹²⁷Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1862-63 уч. г. *Университетские известия*. 1862. №9. С.51.

приваблювали Відень і Берлін – «два найголовніших світила, що проливали світло медицини на всю Німеччину»¹²⁸.

Представник київського комітету Всесвітнього товариства офтальмології, ординарний професор кафедри теоретичної хірургії Університету Св. Володимира Х.Я. фон-Гюббенет 1862 року головував на одному із засідань Карлсбадського з'їзду німецьких природознавців та лікарів (по хірургічному й офтальмологічному відділенню)¹²⁹.

У 1862-1863 рр. ад'юнкт по кафедрі чистої математики Київського університету П.Е. Ромер прослухав у Берліні курси, присвячені теорії кратних визначених інтегралів, інтегральному обчисленню. Особливо вчений цікавився специфікою діяльності тих європейських університетів, що не обмежувалися теоретичною роботою, поєднуючи її з науково-практичною. На підтвердження затребуваності в суспільстві подібних інновацій він наводив приклади студентів, які по закінченні фізико-математичного факультету Київського університету мусили здобувати додаткову освіту в інших, професійно орієнтованих, навчальних закладах¹³⁰.

Працюючи над третім томом «Оперативної хірургії»¹³¹, ординарний професор оперативної і військової хірургії Університету Св. Володимира Ю.К. Шимановський подав клопотання щодо його відрядження за кордон задля відвідання німецьких шпиталів і вивчення новітніх тенденцій розвитку європейської військово-польової хірургії. Ученого передусім цікавили здобутки німецьких хірургів у лікуванні поранених під час австро-пруської війни 1866 р. Значну увагу під час відрядження він приділив вивченню

¹²⁸Письма из чужих краёв адъюнкта по кафедре частной патологии и терапии Л. Горецкого. *Университетские известия*. 1863. №2. С.26.

¹²⁹Фон-Гюббенет Х.Я. Отчёт о Карлсбадском съезде немецких естествоиспытателей и врачей с 19 по 26 сентября 1862 г., по хирургическому и офтальмологическому отделению. *Университетские известия*. 1863. №2. С.48-49.

¹³⁰Отчёт адъюнкта Ромера, командированного за границу от Университета Св. Владимира в 1862 и 63 году. *Университетские известия*. 1864. №8. С.5.

¹³¹Шимановский Ю.К. Оперативная хирургия. К., 1864. Т.1; 1865. Т.2; Спб., 1869. Т.3.

систем вентиляції приміщень німецьких клінік із метою врахування їхнього досвіду київськими лікувальними закладами¹³².

Наприкінці грудня 1869 – у січні 1870 року професор по кафедрі хімії Київського університету П.П. Алексєєв як член наглядової комісії зі зведення хімічної лабораторії вивчав обладнання і принципи організації експериментальних науково-дослідних закладів Берліна та Лейпцига¹³³.

3.5. Співпраця у сфері природничих наук упродовж останньої третини ХІХ ст.

Керуючись інструкцією університетської Ради, приват-доцент кафедри гігієни, медичної поліції, медичної географії і статистики Університету Св. Володимира В.А. Субботін розпочав свою закордонну наукову подорож 1869-70 рр. із відвідання Мюнхенського університету й занять під керівництвом професора М. фон Петтенкофера – знаменитого німецького природознавця, основоположника експериментальної гігієни¹³⁴.

1871 року за кордон був відряджений В.П. Єрмаков – стипендіат для приготування до професорського звання по кафедрі чистої математики Київського університету (1868-1871). Він відвідав Париж, де вивчав доробок французьких учених у галузі фізико-математичних дисциплін¹³⁵. Прослухавши у Берлінському університеті лекції німецького вченого-природознавця Г.-Л.-Ф. Гельмгольца, київський математик критично оцінив його викладацьку методику.

Упродовж закордонного відрядження 1871-72 рр. ординарний професор кафедри хімії Університету Св. Володимира П.П. Алексєєв вивчав

¹³²Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года. Отчёт проф. Шимановского. *Университетские известия*. 1867. №3. С.13-14.

¹³³ДАК. Ф.16. Оп.308. Спр.222. Арк.1-17.

¹³⁴Субботин В. Отчёт о занятиях в течение зимнего семестра 1869-70 гг. и летнего семестра 1870 г. *Университетские известия*. 1871. №3. С.6-7.

¹³⁵Отчёт о путешествии за границу кандидата Университета Св. Владимира В. Ермакова. *Университетские известия*. 1873. № 7. С.1.

принципи організації науково-дослідної і викладацької роботи в університетах Італії¹³⁶. Алексєєв відвідав Всесвітню виставку у Відні 1873 року, що відрізнялася від попередніх проведенням численних наукових форумів¹³⁷, а в 1878 році побував на Паризькій всесвітній виставці.

1877 року доцент по кафедрі чистої математики Харківського університету К.О. Андрєєв вивчав методику викладання вищої математики й історію геометрії, а також виконував самостійні дослідження в Берліні й Парижі. У Берлінському університеті вчений прослухав лекції членів Берлінської АН Е.Е. Куммера (з теорії чисел) і К.-Т.-В. Вейерштрасса (з теорії еліптичних функцій), відвідував математичний семінарій¹³⁸.

Здобувши в Харківському університеті ступінь доктора медицини, В.Я. Данилевський 1878 року отримав дворічне закордонне відрядження, упродовж якого він насамперед працював у Німеччині, зокрема в лабораторії проф. А. Фікка м. Вюрцбурга. У німецьких наукових центрах учений продовжив розпочаті ним у Харкові дослідження «тваринного гіпнотизму»¹³⁹.

Потужним осередком розвитку міжнародних наукових зв'язків кінця XIX – початку XX ст. стала створена при Університеті Св. Володимира в околицях Ніцци Віллафранкська зоологічна станція (1886). Хрещеним батьком сучасної зоології загалом, і зоологічної станції поблизу Віллафранки зокрема, ординарний професор зоології Київського університету О.О. Коротнєв називав визначного німецького і швейцарського природознавця К. Фогта, який по праву вважається засновником бібліотеки станції, оскільки подарував їй чимало власних рідкісних видань.

¹³⁶Алексеев П. Заметки из заграничного путешествия в 1871-72 годах. *Университетские известия*. 1872. №11. С.4.

¹³⁷ДАК. Ф.16. Оп.311. Спр.183. Арк.69.

¹³⁸Андреев К.А. Отчёт о занятиях за границею. *Записки Императорского Харьковского Университета (1878)*. 1879. Т.1. С.2.

¹³⁹Данилевский В.Я. Отчёт о научных занятиях за первую половину 1878 года. *Записки Императорского Харьковского Университета (1878)*. 1879. Т.3. С.4.

Отримавши 1897 року закордонне відрядження, приват-доцент кафедри чистої математики Новоросійського університету Ц.К. Руссьян регулярно надсилав звіти до міністерства народної освіти, в яких багато уваги приділяв докладному огляду лекцій норвезького математика, професора Лейпцизького університету (1886-1898) М.-С. Лі¹⁴⁰.

Улітку 1899 року приват-доцент по кафедрі фізики Новоросійського університету Б.П. Вейнберг вивчав засади організації наукової роботи 42 фізичних, фізико-хімічних, електротехнічних, механічних лабораторій Берліна, Лейпцига, Йєни, Мюнхена, Ерлангена, Дармштадта, Гейдельберга, Геттінгена, Карлсруе, Цюриха, Женеви, Парижа, Лондона, Оксфорда, Кембриджа, Брюсселя, Льєжа¹⁴¹.

Під час закордонного відрядження, що тривало з грудня 1899 по вересень 1900 року, ординарний професор ботаніки Харківського університету В.А. Ротерт працював у Лейпцизькій ботанічній лабораторії під керівництвом В. Пфеффера. Учений збирав матеріали для доповіді на засіданні Харківського товариства природознавців, вивчав унікальні прилади для лабораторних досліджень. Його особливо зацікавив досвід використання кінематографу під час лекцій, яким надзвичайно пишався Пфеффер¹⁴².

З іменем Новоросійського університету пов'язаний початковий період наукової кар'єри визначного біолога І.І. Мечникова, результати науково-дослідної роботи якого створили міцне підґрунтя для становлення й розвитку еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології. З 1867 по 1868 рік учений перебував на посаді приват-доцента кафедри зоології, а протягом 1870 – 1882 років – ординарного професора університету. 1870 року Мечников здійснив наукову подорож до узбережжя

¹⁴⁰ДАОО. Ф.45. Оп.19. Спр.698. Арк.4-4зв.

¹⁴¹Вейнберг Б.П. Отчёт о командировке за границу на вакационное время 1899 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1900. Т.80. С.23-26.

¹⁴²Ротерт В.А. Краткий отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.3. С.4.

Середземного моря з метою дослідження безхребетних тварин. Він вивчав берегових тварин у Сан-Ремо, спостерігав за розвитком морської лілії, шести видів сифонофор, дев'яти медуз, декількох видів гідрополіпів і ксенофор у містечку Віллафранка¹⁴³. Упродовж закордонного відрядження 1879-1880 років І.І. Мечников здійснював дослідження з зоології на узбережжі Середземного моря. Він, зокрема, працював на Неаполітанській зоологічній станції проф. Ф.-А. Дорна¹⁴⁴.

Отже, розширення спектру міжнародних зв'язків університетів Наддніпрянської України, зростання кількості наукових відряджень, що відбувалося в період ліберальних суспільно-політичних реформ 60-70-х років XIX ст., сприяло піднесенню організації науково-дослідної і освітньої роботи в Російській імперії до західноєвропейського рівня, а відтак і подоланню нестачі висококваліфікованих кадрів, нарощуванню науково-технічного потенціалу держави, розв'язанню економічних і соціальних проблем, зміцненню її авторитету на міжнародній арені, втраченого внаслідок поразки у Східній війні 1853-1856 рр. Оновленню професорсько-викладацької колегії університетів сприяло те, що при розподілі закордонних відряджень перевага надавалася молодим науковцям, які готувалися до зайняття кафедр¹⁴⁵. Зокрема, у зв'язку із запровадженням, згідно з університетським статутом 1863 року, кафедри історії слов'янських законодавств вітчизняні вчені під час закордонних наукових подорожей великого значення надавали ознайомленню з пам'ятками слов'янського права. Багато уваги приділялося вивченню методики викладання слов'янознавчих дисциплін, а також налагодженню зв'язків із зарубіжними слов'янськими громадсько-культурними діячами — основоположником порівняльної граматики слов'янських мов, академіком Віденської АН Ф. Міклошичем, засновником

¹⁴³Мечников И. Отчёт о командировке с учёною целью за границу в 1870 году. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1871. Т.7. С.177-178.

¹⁴⁴ДАОО. Ф.45. Оп.19. Спр.698. Арк.51-51зв.

¹⁴⁵ЦДІАК України. Ф.707. Оп.18. Спр.482. Арк.6-6зв.

словацької літературної мови М. Гатталою, творцем сербської літературної мови В.С. Караджичем, керівником Слов'янського з'їзду в Празі (1848) Ф. Палацьким, першим президентом Югослов'янської академії наук і мистецтв Ф. Рачкі та інш. Загалом міжнародні зв'язки вітчизняних університетів створювали сприятливі умови для реалізації суспільно-політичних перетворень 60-70-х років, стимулюючи розвиток їх наукового забезпечення та лібералізацію громадсько-культурного життя Російської імперії.

У європейській історії остання третина ХІХ ст. позначилася зростанням обсягів промислового виробництва, індустріалізацією, поглибленням конкуренції між провідними промисловими країнами та їх колоніального суперництва на ґрунті пошуку нових ринків збуту товарів і об'єктів вкладення капіталів. У змаганнях між великими державами за світове лідерство зросло значення військової могутності, набула поширення гонка озброєнь. Водночас цей період вирізнявся стрімким піднесенням природознавства, науковими здобутками, що дали потужний імпульс розвитку світової цивілізації: винайденням і широким застосуванням електроенергії, телефонного зв'язку, радіо, фонографу, кінематографу, двигунів внутрішнього згоряння, автомобіля, засобів повітроплавання й авіації... Найвизначніші відкриття, що здійснили революцію в системі тогочасних поглядів у галузі науки й техніки і заклали підвалини сучасного наукового розвитку, стали можливими завдяки координації зусиль дослідників із різних країн, активізації інтеграційних процесів у науці й освіті.

Водночас у Російській імперії із приходом до влади Олександра ІІІ, розгортанням «контрреформ», посиленням цензурних утисків і обмеженням університетської автономії за статутом 1884 року посилилося суспільно-політичне значення міжнародних зв'язків вітчизняних учених, які впродовж своїх закордонних відряджень вивчали поширені в Європі форми державного

правління й виборчі системи, переймалися ідеями парламентаризму й конституціоналізму. В умовах репресивної національної політики царського уряду, дії сумнозвісного Емського акту 1876 року особливої ваги набували наукові подорожі до українських земель Австро-Угорщини, що відкривали можливість ознайомитися з правовим становищем західних українців.

Вітчизняні вчені й громадсько-культурні діячі підтримували боротьбу слов'янських народів проти османського панування, що активізувалася в останній третині XIX ст., розвиваючи міжслов'янські наукові зв'язки, досліджуючи та популяризуючи культуру й історію слов'янських народів, надсилаючи книжки й фінансову допомогу у слов'янські землі, організовуючи святкування загальнослов'янських ювілейних дат. Викладачі та студенти медичних факультетів брали активну участь у лікуванні поранених під час воєн, зокрема сербсько-турецької 1876-1877 рр., за що Університет Св. Володимира було обрано почесним членом Сербського Товариства Червоного Хреста.

Стажування у провідних європейських наукових центрах були важливою сходиною в науковій кар'єрі вітчизняних учених, які не лише засвоювали нові знання за кордоном, а й ознайомлювали своїх зарубіжних колег із власними здобутками, що були невід'ємною складовою загальноєвропейського культурно-цивілізаційного поступу.

РОЗДІЛ 4

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

4.1. Внесок учених історико-філологічних факультетів у розвиток міжнародних культурних взаємовпливів

Звернення до європейських наукових традицій, стажування у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах на початку ХХ ст. продовжували бути невід'ємною складовою підготовки вітчизняних професорсько-викладацьких кадрів. У листі попечителя Київського навчального округу до ректора університету від червня 1901 року зазначалося: «...останнім часом відчувається крайня нестача в підготовлених молодих людях для заміщення вакантних кафедр в університетах, особливо на факультетах історико-філологічних, фізико-математичних і юридичних»¹⁴⁶. Традиційно провідним інструментом подолання кадрових проблем і залучення вітчизняних університетів до європейського інтелектуального простору були закордонні наукові відрядження їхніх учених.

У 1903 році одинарний професор кафедри класичної філології Університету Св. Володимира Ю.А. Кулаковський узяв участь у Міжнародному конгресі історичних наук у Римі (2-9 квітня), куди з'їхалося понад 2500 учасників з Європи, Азії та Америки¹⁴⁷. Його почесним головою було обрано німецького історика, юриста й філолога, лауреата Нобелівської премії з літератури (1902) Т. Моммзена.

На II Міжнародному філософському з'їзді (Женева, 1904) Харківський університет репрезентував ординарний професор кафедри філософії П.Е. Лейкфельд. Його передусім цікавили засідання секції логіки, особливу

¹⁴⁶ ДАК. Ф.16. Оп.340. Спр.171. Арк.2.

¹⁴⁷ ДАК. Ф.16. Оп.340. Спр.123. Арк.1-16.

увагу він приділив доповідям французьких учених, зокрема А. Навіля „De la notion de loi historique” («Про поняття історичного закону»)¹⁴⁸.

З 3 по 7 серпня 1908 року Лейкфельд був відряджений на VI Міжнародний психологічний конгрес у Женеві, де переважали франкомовні вчені – представники Франції, Бельгії, Швейцарії¹⁴⁹. У Женеві Лейкфельд придбав обладнання для Харківського університету та відвідав університетський психологічний кабінет проф. Е. Кляпареда.

В.о. екстраординарного професора по кафедрі історії церкви Харківського університету Й.О. Бродович 1906 року працював над докторською дисертацією у бібліотеці Лейпцизького університету й Королівській бібліотеці м. Берліна, де за його словами «книжкові багатства й умови користування ними такі, що російський університет може лише мріяти про це»¹⁵⁰.

Вивчення джерел з історії південних слов'ян стало метою закордонної подорожі приват-доцента кафедри слов'янської філології Новоросійського університету М.Г. Попруженка (літо 1907 року). У Софії він відвідав Народний музей, створений 1892 року на базі археологічної колекції Софійської народної бібліотеки, основу якої складали сербські, болгарські, грецькі, римські, візантійські монети. Попруженко ознайомився з єдиним відомим на той час екземпляром першої болгарської газети «Български орелъ», заснованої 1846 року в Лейпцигу. Її перший номер з'явився 20 квітня

¹⁴⁸Лейкфельд П.Э. Отчёт о командировке за границу – в Женеву для участия во втором международном философском съезде. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905. Кн.1. С.3-4.

¹⁴⁹Лейкфельд П.Э. Отчёт о командировке на шестой международный психологический съезд в Женеве. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1910. Кн.1. С.7-8.

¹⁵⁰Бродович И. Рапорт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. (1906). 1907. Кн.3-4. С.1.

(3 травня), а другий – 20 вересня (3 жовтня) під назвою «Български народни извѣстникъ»¹⁵¹.

Під час літніх канікул 1907 року приват-доцент кафедри російської мови і словесності Університету Св. Володимира В.О. Розов здійснив відрядження до Австро-Угорщини з метою науково-пошукової роботи в бібліотеках і музеях. Загалом досвід діяльності польських культурно-освітніх закладів він вважав вартим наслідування російськими архівами й бібліотеками, де часто не вистачало довідкових видань і найпримітивнішого обладнання для наукової роботи¹⁵². По завершенні строку відрядження Розов залишився в Галичині й продовжив там свої наукові дослідження.

Ординарний професор кафедри російської мови та словесності Київського університету В.М. Перетц, відомий своїми виступами на захист української культури в межах Російської імперії, влітку 1907 року вивчав матеріали бібліотек м. Львова. Працюючи над дослідженням з історії російської літератури початку XVIII ст., учений висунув ідею щодо формування в ній під впливом української літератури XVII ст., а згодом німецької поезії, нового самобутнього поетичного стилю¹⁵³.

Основні завдання закордонного відрядження Перетца у літній канікулярний час 1912 року полягали у студіюванні польської літератури XVI-XVII ст., науково-пошуковій роботі з історії української літератури XVI ст., дослідженні слов'янських кириличних рукописів тощо. У Кракові він працював у бібліотеках Ягеллонського університету та Академії Наук, Музеї кн. Чарторийських, у Львові – в бібліотеці Народного Дому¹⁵⁴.

¹⁵¹Попруженко М.Г. Отчёт о заграничной командировке летом 1907 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1908. Т.111. С.41.

¹⁵²Розов В.А. Отчёт о командировке в Австрию, совершённой летними каникулами 1907 года. *Университетские известия*. 1908. №10. С.2.

¹⁵³Перетц В.Н. Отчёт о занятиях во время заграничной командировки в летнее вакационное время 1907 г. *Университетские известия*. 1907. №12. С.2.

¹⁵⁴Перетц В.Н. Отчёт о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 года. *Университетские известия*. 1913. №6. С.1-2.

Упродовж літніх канікул 1908 року заслужений ординарний професор по кафедрі класичної філології Новоросійського університету І.І. Луняк вивчав ретороманську мову у Швейцарії і Тіролі. Свої студії у Тіролі учений розпочав із вивчення фондів бібліотеки Інсбруку, де виявив раритетні монографії з історії і філології. Ладинське наріччя він вивчав під керівництвом романки М. Костнер у селі Св. Ульріх, розташованому в мальовничій Гердайнській долині. Становище тут ретороманської мови Луняк охарактеризував як «передсмертну агонію»¹⁵⁵.

У 1911 році ординарний професор кафедри слов'янської філології Харківського університету С.М. Кульбакін був командирований за кордон із метою дослідження середньоболгарської мови. Готуючи розвідку з історії церковнослов'янської мови на теренах Болгарії, він вивчав Македонський апостол Празького музею із колекції П.Й. Шафарика та Загребський октоїх Югослов'янської Академії наук і мистецтв у Загребі, а також сербські пам'ятки – октоїх і тріюдь XIII ст. Здійснивши палеографічне дослідження цих пам'яток, проаналізувавши їхню мову, Кульбакін зробив припущення, що Македонський апостол датується другою половиною XIII ст.¹⁵⁶

Представниками Київського університету на III Міжнародному конгресі історичних наук у Лондоні (3-9 квітня 1913 року) було обрано заслуженого ординарного професора класичної філології і візантійської історії Ю. Кулаковського, ординарних професорів всесвітньої історії М.М. Бубнова та П.М. Ардашева¹⁵⁷.

¹⁵⁵Луняк И.И. Отчёт о научной командировке в Швейцарию и Тироль на каникулярное время 1908 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1909. Вып.1. С.141.

¹⁵⁶Кульбакин С.М. Отчёт о заграничной командировке *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1911. Кн.1. С.1.

¹⁵⁷ДАК. Ф.16. Оп.352. Спр.80. Арк.2.

4.2. Взаємозв'язки в галузі юридичних та економічних наук

У 1904 році приват-доцент кафедри політичної економії і статистики Харківського університету О.М. Анциферов вирушив за кордон задля збирання в Німеччині та Франції матеріалів для магістерської дисертації щодо тогочасного стану кооперативів у сільському господарстві та відвідання в німецьких університетах лекцій і семінарів з економічних дисциплін. 1909 року бібліотека Софійського університету висловила йому подяку за подаровані праці «Аренда крестьянских душевых наделов и её значение», «Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции»¹⁵⁸.

Упродовж 1904 – 1905 рр. в.о. екстраординарного професора кафедри історії російського права Київського університету М.М. Ясинський вивчав джерела й літературу з історії слов'янських законодавств у архівах і бібліотеках слов'янських земель Австро-Угорщини, а також Варшави, Вільна та Москви¹⁵⁹.

Приват-доцент історії політичної економії Університету Св. Володимира О.Д. Білімович 1905 року вирушив у дворічну наукову подорож із метою підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економії і статистики¹⁶⁰.

У 1907 році магістрант юридичного факультету Київського університету О.О. Жилін отримав закордонне відрядження з метою вивчення історії конституційних інституцій та ознайомлення з рівнем викладання юридичних дисциплін у німецьких університетах. Повертаючись до

¹⁵⁸ЦДІАК України. Ф.2019. Оп.1. Спр.16. Арк.1.

¹⁵⁹ДАК. Ф.16. Оп.342. Спр.183. Арк.1-3.

¹⁶⁰ДАК. Ф.16. Оп.343. Спр.163. Арк.1, 7.

Російської імперії, він відвідав засідання австрійського рейхсрату, на якому відбувалися дебати щодо закону про страхування від нещасних випадків¹⁶¹.

В.о. екстраординарного професора кафедри політичної економії Університету Св. Володимира К.Г. Воблій присвятив своє наукове відрядження 1909-1910 років ознайомленню з рівнем викладання економічної теорії і статистики в Німеччині. У Берлінському університеті він мав змогу прослухати теоретичний курс політичної економії А. Вагнера – видатного німецького вченого й політичного діяча, представника катедер-соціалізму, одного із засновників «Союзу соціальної політики» (1872) – організації, що ставила за мету розробку законодавчих актів, спрямованих на покращення становища робітників¹⁶².

Влітку 1913 року в.о. екстраординарного професора кафедри кримінального права Харківського університету О.Д. Кисельов вивчав постановку карного розшуку в Німеччині, Австро-Угорщині та Франції. У Берліні особисто для нього інспектором кримінальної поліції було прочитано курс лекцій¹⁶³. У Граці харківського вченого прийняв один із основоположників криміналістики професор Г. Гросс, який показав йому свій криміналістичний інститут.

4.3. Співпраця в царині фізико-математичних дисциплін, хімії і біології

Улітку 1901 року ординарний професор кафедри астрономії Харківського університету Л.О. Струве вивчав за кордоном методи астрономічних спостережень і новітнє обладнання. У Німеччині він вів переговори з відомими німецьким астрономом А. Ауверсом про участь у

¹⁶¹Жилин А.А. Отчёт юридическому факультету о командировке на летний семестр в заграничные университеты. *Университетские известия*. 1908. №1. С.15.

¹⁶²Воблій К.Г. Отчёт о заграничной командировке с 20 декабря 1909 по 20 августа 1910 г. *Университетские известия*. 1911. №1. С.1-2.

¹⁶³Киселёв А.Д. Отчёт о командировке за границу на лето 1913 г. *Записки Императорского Харьковского Университета (1913)*. 1914. Кн.4. С.2.

проекті Берлінської АН щодо укладення каталогу зірок «Історія зоряного неба»¹⁶⁴.

1903 року приват-доцент кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології Харківського університету М.Ф. Белоусов ознайомлювався з методиками викладання гістології і фізіології, відвідував науково-допоміжні заклади та вивчав новітню наукову літературу у Великій Британії (Лондоні, Кембриджі), Бельгії (Брюсселі, Льєжі) і Німеччині (Берліні, Бонні, Вюрцбурзі, Гейдельберзі, Галле, Лейпцигу). Белоусов відзначив розмаїття приладів Гейдельберзького й Лейпцизького фізіологічних інститутів, де він оглянув лабораторії за сприяння директорів А. Коссея (лауреата Нобелівської премії 1910) та Е. фон Герінга¹⁶⁵.

Подорожуючи з квітня по вересень 1904 року Німеччиною, Францією, Швейцарією, Італією, Швецією, Данією, Нідерландами, приват-доцент астрономії Харківського університету М.М. Євдокимов вивчав новітні методи дослідження небесних тіл і астрономічні прилади. Підсумовуючи результати своєї наукової подорожі, учений констатував низький рівень забезпеченості обладнанням харківської обсерваторії порівняно із зарубіжними науковими установами¹⁶⁶.

1907 року в.о. екстраординарного професора кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології Харківського університету М.Ф. Белоусов отримав відрядження на VII Фізіологічний з'їзд у Гейдельберзі (13-16 серпня 1907)¹⁶⁷. Того ж року Белоусов продовжував започатковане ним під час поїздки 1903 року до Німеччини, Бельгії і Великої Британії вивчення

¹⁶⁴Струве Л.О. Краткий отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1902. Кн.1. С.14-15.

¹⁶⁵Белоусов Н. Рапорт по поводу заграничной поездки летом 1903 года. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1904. Кн.3. С.12.

¹⁶⁶Євдокимов Н.Н. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905 г. 1906. Кн.2. С.18.

¹⁶⁷Отчёт о заграничной командировке в Гейдельберг для присутствования на 7-м физиологическом съезде (13-16 авг. н.ст.) и.д. э.-о. проф. Н. Белоусова. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1907 г. 1908. Кн.3-4. С.63.

принципів організації роботи західноєвропейських фізіологічних інститутів. Він відвідав Париж, Відень, Женеву, Лозанну, Цюріх, Турин, Болонью, Падую¹⁶⁸.

На з'їзді Німецького математичного союзу (Deutsche Mathematiker Vereinigung), організованого спільно з 79-м з'їздом Німецьких природознавців і лікарів (15-21 вересня 1907, м. Дрезден), Харківський університет представляв ординарний професор чистої математики Д.М. Синцов. По завершенні наукової частини з'їзду він узяв участь у поїзді до нового лейпцизького фізичного інституту¹⁶⁹.

Уже під час з'їзду Німецького математичного союзу 1907 року розпочалися організаційні заходи з підготовки до IV Міжнародного математичного конгресу в Римі (6-11 квітня 1908), що відбувся в приміщеннях Академії лінчеї палацу Корсіні. На цей міжнародний форум від Харківського університету був відряджений ординарний професор кафедри теоретичної механіки М.М. Салтиков. Він високо оцінив блискучі як за змістом, так і за формою викладу матеріалу виступи визначних французьких математиків Е. Пікара, Ж.-Г. Дарбу, й особливо – доповідь захворілого А. Пуанкаре, прочитану Дарбу, на тему «Майбутнє математики»¹⁷⁰.

На IV Міжнародному конгресі математиків у Римі (6-11 квітня 1908 року) Університет Св. Володимира представляв приват-доцент чистої математики І.І. Белянкін. Програма форуму, окрім загальних і секційних засідань, передбачала розважальні заходи для учасників і членів їхніх родин, яким надавалося право безкоштовно відвідувати більшість музеїв і галерей

¹⁶⁸Отчёт о заграничной командировке в Гейдельберг для присутствования на 7-м физиологическом съезде (13-16 авг. н.ст.) и.д. э.-о. проф. Н. Белоусова. *Записки Императорского Харьковского Университета. 1907 г. 1908.* Кн.3-4. С.69.

¹⁶⁹Синцов Д. Отчёт о командировке на годичный съезд Немецкого Математического Союза (Deutsche Mathematiker Vereinigung) 15-21 Сентября 1907 г. *Записки Императорского Харьковского Университета. 1907 г. 1908.* Кн.3-4. С.11.

¹⁷⁰Салтиков Н. Отчёт о заграничной командировке на IV математический конгресс. *Записки Императорского Харьковского Университета. 1909.* Кн.1. С.45.

Рима¹⁷¹. Іншим представником Київського університету на конгресі був приват-доцент чистої математики Г.-Ф. А.-В. Пфейффер, який виступив із доповіддю на засіданні секції геометрії.

Мета наукової поїздки ординарного професора по кафедрі зоології Новоросійського університету Я.М. Лебединського до Німеччини, Франції і Швейцарії, що тривала з червня по вересень 1908 року, полягала у відвіданні зоологічних музеїв і лабораторій, вивченні викладацьких методик та дослідженні одноклітинних тварин. У Зоологічному музеї Берліна особливу увагу вчений приділив огляду будови гнізд термітів¹⁷².

Упродовж закордонного відрядження 1908-1910 років приват-доцент кафедри хімії Харківського університету М.О. Валяшко вдосконалював свій фаховий рівень у Лейпцизькому університеті. У Берліні він відвідав хімічний і фармацевтичний інститути та фабрику оптичних інструментів у Йєні. Учений також узяв участь у VII Міжнародному конгресі з прикладної хімії у Лондоні (1909)¹⁷³.

1910 року ординарний професор кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології Харківського університету М.Ф. Белоусов узяв участь у VIII Міжнародному фізіологічному конгресі у Відні, що розпочав свою роботу 27 вересня. На конгресі представлено близько 200 доповідей, які, на думку Белоусова, не були пов'язані між собою певною об'єднавчою ідеєю¹⁷⁴.
3 2 по 5 вересня 1913 року М.Ф. Белоусов представляв Харківський

¹⁷¹Белянкин И.И. Отчёт о поездке на четвёртый международный конгресс математиков в Риме. *Университетские известия*. 1908. №11. С.6.

¹⁷²Лебединский Я.Н. Отчёт о заграничной командировке с учёной целью в течение летних каникул 1908 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1909. Вып.1. С.146.

¹⁷³Валяшко Н.А. Отчёт о заграничной командировке с 1 мая 1908 г. по 15 августа 1910 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1. С.8.

¹⁷⁴Белоусов Н.Ф. Отчёт о заграничной командировке на VIII международный физиологический конгресс в Вене в сентябре 1910 года. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1911. Кн.2. С.2.

університет на IX Міжнародному конгресі фізіологів у Гронінгені (Нідерланди)¹⁷⁵.

Упродовж літніх канікул 1914 року хранитель геологічного кабінету Харківського університету О.С. Федоровський вивчав експонати музеїв Німеччини, Бельгії, Франції. Під керівництвом професора Брюссельського університету М. Леріш Федоровський продовжив свої дослідження олігоценівих риб¹⁷⁶.

4.4. Обмін науково-теоретичними та практичними знаннями в медицині

У зв'язку з обговоренням у Державній Думі питання про закордонні наукові відрядження і їх фінансування 1908 року при медичному факультеті Університету Св. Володимира створено спеціальну комісію, яка констатувала, що дедалі важче знаходити кваліфіковані медичні кадри для заміщення вакантних посад, оскільки «...учена кар'єра не забезпечує матеріально й не дає надії у майбутньому на задоволення своїх життєвих потреб»¹⁷⁷. Важливим інструментом заохочення молоді до серйозних занять наукою члени комісії уважали закордонні відрядження, адже у Європі, й передусім Німеччині, учені мали можливість працювати в забезпечених сучасним обладнанням лабораторіях і клініках, яких не було в Російській імперії, за виключенням хіба що клінік Військово-медичної академії і Московського університету.

Упродовж наукової подорожі Німеччиною, Швейцарією, Австро-Угорщиною (1903) ординарний професор кафедри загальної патології Харківського університету О.В. Репрєв відвідував заняття в університетах, а

¹⁷⁵Белоусов Н.Ф. Отчёт о поездке на IX Международный Конгресс физиологов в Гронингене 2-5 сентября н.с. 1913 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1914. Кн.1. С.34.

¹⁷⁶Федоровский А.С. Отчёт о заграничной командировке летом 1914 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. (1914). 1915. Кн.4. С.12.

¹⁷⁷ДАК. Ф.16. Оп.465. Спр.5929. Арк.17зв.

також патологоанатомічні інститути та музеї. Він особливо відзначив вплив німецької науки на постановку викладання в Бернському й Базельському університетах, де панувала властива німцям педантичність і систематичність. Відвідавши Карловий університет, Репрев дійшов висновку, що обмеженість матеріально-технічної бази його чеської частини компенсувалася за рахунок ентузіазму слов'янських учених¹⁷⁸.

Ідея скликання міжнародних з'їздів педіатрів належала ординарному професору кафедри дитячих хвороб Харківського університету І.В. Троїцькому. 1907 року він підготував проєкт статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів (*Association internationale de pédiatrie*), який було надруковано на сторінках французького часопису „*Annales de médecine et chirurgie infantiles*” («Аннали дитячої медицини й хірургії») (1907, №8).

Представниками Київського університету на VIII Міжнародному конгресі фізіологів у Відні (27-30 вересня 1910 року) були приват-доцент фізіології О.В. Леонтович і помічник прозектора при тій же кафедрі Е.Е. Майдель. Оглянувши виставку фізіологічних приладів різноманітних фірм, Леонтович зауважив, що вона значно перевершила експозицію VII конгресу фізіологів у Гейдельберзі (1907)¹⁷⁹.

У 1911 році на сторінках «Записок Императорского Новороссийского Университета» з'явився звіт приват-доцента кафедри акушерства Новоросійського університету В.Д. Брандта, який вивчав досвід діяльності університетських клінік і лікарень м. Берліна, слухав лекції німецьких учених, а також багато уваги приділив вивченню засад організації роботи клініки знаменитого німецького акушера Е. Бумма¹⁸⁰.

¹⁷⁸Репрев А. Отчёт о заграничной командировке летом. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1904. Кн.3. С.7.

¹⁷⁹Леонтович А.В. Отчёт по командировке на VIII международный конгресс физиологов в Вене (27-30 сентября нового стиля 1910 года. *Университетские известия*. 1911. №7. С.3.

¹⁸⁰Брандт В.Д. Отчёт о научной заграничной командировке. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1911. Вып.4. С.58.

Упродовж червня-липня 1911 року ординарний професор кафедри офтальмології Харківського університету П.М. Барабашев вивчав постановку навчального процесу з цієї дисципліни в Австро-Угорщині, Франції, Німеччині. Поширену в університетах Франції методику викладання офтальмології він уважав досконалішою, ніж у Німеччині, оскільки французькі студенти, окрім теоретичних курсів, обов'язково наглядали за стаціонарними хворими та самостійно складали історії хвороб¹⁸¹.

Загалом початок ХХ ст. ознаменувався колосальними зрушеннями в розвитку науки й техніки, що ґрунтувалися передусім на революційних відкриттях європейців: результатах досліджень радіоактивності, здійснених французькими вченими П. Кюрі й М. Склодовською-Кюрі; загальній теорії відносності німецького фізика А. Ейнштейна; розробленій британськими вченими Е. Резерфордом і Ф. Содді теорії радіоактивного розпаду; квантовій теорії атома датського фізика Н. Бора; створеній вітчизняним біологом І. Мечниковим фагоцитарній теорії імунітету тощо. На тлі науково-технічного прогресу, росту промислового виробництва, стрімкого розвитку транспорту, засобів зв'язку й військової техніки безпрецедентну загрозу європейській цивілізації створювали загострення суперництва між великими державами, гонка озброєнь, розкол Європи на ворогуючі військово-політичні табори. Водночас бурхливий розвиток науки супроводжувався піднесенням міжнародної співпраці, що знаходила втілення у створенні міжнародних наукових організацій, численних конгресах і з'їздах, Всесвітніх виставках, на яких демонструвалися науково-технічні досягнення різних країн. Починаючи з 1901 року за найважливіші здобутки в науці, літературі, боротьбі за мир і роззброєння щорічно присуджувалися найпрестижніші міжнародні нагороди – Нобелівські премії.

¹⁸¹Барабашев П.Н. Из летней заграничной командировки (июнь-июль 1911 года). *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1. С.29.

На початку ХХ ст. боротьба за відновлення університетської автономії у Російській імперії отримала потужний імпульс завдяки міжнародним зв'язкам учених, які впродовж своїх закордонних подорожей мали змогу безпосередньо ознайомлюватися із засадами організації науково-освітньої діяльності зарубіжних університетів і дійти переконання в тому, що саме втілення академічних свобод забезпечувало прогрес європейської науки. Повернення університетам автономії згідно з «Тимчасовими правилами про управління навчальними закладами Міністерства народної освіти» (27 серпня 1905 р.), що передбачали відновлення права професорсько-викладацької колегії обирати ректора, деканів і факультетських секретарів, набувало особливого соціально-політичного звучання в самодержавній Росії, підштовхуючи суспільство до усвідомлення необхідності демократизації політичного життя, запровадження громадянських свобод та конституційно-правових інститутів.

Упродовж початку ХХ ст. розширилася участь вітчизняних науковців у різноманітних міжнародних наукових форумах, що створювали сприятливі умови для безпосереднього спілкування, обміну ідеями, дискусій між делегатами з різних куточків світу. Завдяки міжнародним конгресам і з'їздам учені університетів України отримували можливість презентувати за кордоном свої наукові здобутки, ознайомлюватися з найновітнішими тенденціями розвитку світової науки та сучасними розробками в галузі методики викладання. Маючи високий рівень авторитету в наукових колах Заходу, вони були не лише активними учасниками наукових форумів, а й здійснювали роботу з їх організації, виступаючи їх ініціаторами, як наприклад, професор Харківського університету І.В. Троїцький, якому належала ідея скликання міжнародних з'їздів педіатрів та авторство проекту статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів. Наукові досягнення вітчизняних учених були невід'ємною складовою загальноєвропейського

цивілізаційного розвитку та відігравали особливу роль у справі активізації міжнародної співпраці та культурного обміну.

РОЗДІЛ 5

ПОЛЯКИ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ

5.1. Прояви культурно-освітнього життя польської громади наприкінці ХІХ ст.

Російська державна політика щодо польського населення Правобережної України, насамперед Волині, спрямовувалася на протидію відродженню «польських традицій», відновленню «національно-польської державності», на подолання соціокультурної відокремленості Волині від решти територій Російської імперії шляхом придушення «латино-польської пропаганди» і вживання заходів задля «розполячування» й «обрусіння» місцевого населення, а також на укорінення російської національної самосвідомості. У звіті волинського губернатора від 1890 року наголошувалося, що поляки не втрачають жодної нагоди виявити свою ненависть до Росії, а відлуння на теренах Волині маніфестацій із нагоди святкування у Варшаві річниці Конституції 3 травня 1791 року трактувалося як свідчення націленості поляків на відродження Польської держави через розчленування Росії¹⁸².

Адміністративно-каральні органи Російської імперії небезпідставно вбачали в студентстві Київського університету джерело антиурядових настроїв, що справляли вплив на громадсько-політичне життя Південно-Західного краю. Жвавий відгук у київському студентському середовищі знайшли події, пов'язані із відкриттям у Варшаві пам'ятника А. Міцкевичу. Київський цензурний комітет отримав від головного управління у справах друку міністерства внутрішніх справ секретне розпорядження щодо заборони публікувати статті, присвячені річниці від дня народження А. Міцкевича, та

¹⁸²ЦДІАК України. Ф.442. Оп.544. Спр.173. Арк.26зв.-27.

портрети польського поета¹⁸³. Натомість у грудні 1898 року в одній із аудиторій Київського університету відбулося зібрання чисельністю близько 800 осіб включно зі студентами польського, єврейського, українського, російського походження. Вони порушили питання щодо відрядження до Варшави делегації для участі в урочистостях із нагоди відкриття пам'ятника¹⁸⁴.

Студентство Київського політехнічного інституту ухвалило рішення надіслати до Варшави вітальну телеграму й приєднатися до адресу Університету Св. Володимира¹⁸⁵.

«Студентські заворушення» з приводу святкування ювілею А. Міцкевича згадував у своєму листі від 6 лютого 1899 року до приват-доцента кафедри історії російського права Харківського університету М.О. Максимейка знаний учений-юрист, професор Університету Київського університету Й.О. Покровський¹⁸⁶.

Предметом особливої уваги з боку адміністративно-каральних органів Російської імперії були прояви духовної взаємодії католиків і православних. Зокрема, у результаті розслідування, здійсненого брацлавським повітовим справником, з'ясувалося, що від 1876 року з дозволу дирекції Немирівської гімназії на квартирі «запеклої польської патріотки» дворянки К.М. Вілінської, окрім двох її синів-гімназистів Феофіла 12 років і Казимира 14 років, проживали також 12-літні племінники-православні, які під керівництвом своєї тітки виховувалися в «польському дусі» і відвідували Брацлавський костел¹⁸⁷.

Імператор Олександр III повелів «звернути найсерйознішу увагу» на проблему поширення римсько-католицької пропаганди і її впливу на

¹⁸³ЦДІАК України. Ф.294. Оп.1. Спр.4-а. Арк.89.

¹⁸⁴ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.482. Арк.1зв.

¹⁸⁵ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.482. Арк.2зв.

¹⁸⁶ЦДІАК України. Ф.2042. Оп.1. Спр.91. Арк.1-1зв.

¹⁸⁷ЦДІАК України. Ф.442. Оп.828. Спр.20. Арк.1-8зв.

православне населення прикордонних із Галичиною повітів Подільської губернії, порушену у звітах обер-прокурора Святійшого Синоду та подільського губернатора за 1885 рік¹⁸⁸.

Дієвий інструмент боротьби проти поширення католицизму на Поділлі чиновники Київського навчального округу вбачали у заснуванні нових народних училищ під юрисдикцією міністерства освіти. Підбурення з боку католиків вони вважали справжньою причиною заяв жителів частини селищ Кам'янецького повіту про те, що їх змушували укласти угоди про відкриття училищ.

У червні 1886 року попечитель Київського навчального округу С.П. Голубцов видав інспекторам народних училищ Південно-Західного краю конфіденційну директиву, поклавши на них відповідальність за неналежний нагляд і недостатню протидію відкриттю таємних шкіл із викладанням польською мовою.

Викривши 1886 року таємну школу в с. Андріївці Кам'янецького повіту, що діяла «під покровительством ксьондза і панів», інспектор народних училищ першого району Подільської губернії О. Тарнавський розробив план ліквідації польських шкіл. Він уважав за доцільне доручити відповідні розслідування унтер-офіцерам губернського жандармського управління, а не повітовим адміністративним властям, у канцеляріях яких «служать поляки чи полякуючі». Інспектор ратував за посилення покарань для організаторів таємних польських шкіл. Недостатньо дієвими заходами йому видавалися відбирання книг і взяття підписки про припинення педагогічної діяльності, він закликав нещадно виселяти обвинувачуваних учителів і ксьондзів до «віддалених місцевостей»¹⁸⁹. У листі до попечителя Київського навчального округу від 15 червня 1886 року Тарнавський наголошував на поширенні «латинопольської релігійної, а можливо, і

¹⁸⁸ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.127. Арк.49-49зв.

¹⁸⁹ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.127. Арк.1-2.

політичної» пропаганди серед католиків і православних Кам'янецького повіту¹⁹⁰.

У результаті інспекції народних училищ Новоушицького повіту (1886) Тарнавський виявив таємні польські школи у м. Миньківцях, Вербовці і Дунаївцях, де навіть навчалися діти місцевого поліцейського чиновника. 1887 року в м. Фастові місцевий пристав послідовно ухилявся від складання акту щодо відкриття випускником Білоцерківського реального училища, поляком-католиком М.І. Муравицьким школи, в якій близько 40 учнів вивчали російську мову, арифметику і Закон Божий. Пристав м. Махновки Бердичівського повіту Київської губернії намагався приховати факт існування в містечку двох польських шкіл. Інспектор народних училищ другого району Волинської губернії В. Малиновський отримав від керівництва Київського навчального округу догану (1887) за «недогляд по службі», що призвів до незаконного відкриття в м. Купелі Старокостянтинівського повіту чоловічого і жіночого пансіонів для дітей польської шляхти. Жіночий пансіон було створено в будинку вдови місцевого лікаря В. Глассек, де перебувало сім дівчат-католичок і одна православна – донька поштмейстера М. Любара-Ковальова. Зусиллями дочки власниці будинку – М. Глассек, а також швейцарки Скупинської і австрійської підданої Гаут викладалися французька й німецька розмовні мови, російська грамота, гра на фортепіано, рукоділля й танці. У січні 1888 року цей заклад було закрито, а проти В. Глассек розпочато судове переслідування¹⁹¹.

Піклуванням про зміцнення православно-російської народності й протидією римсько-католицькій пропаганді інспектор Тарнавський пояснював свій опір перетворенню однокласного Городокського народного училища на двокласне (1888). На його думку, в другому класі цього закладу

¹⁹⁰ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.127. Арк.21.

¹⁹¹ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.127. Арк.91.

навчалися би виключно шляхтичі, оскільки більшість населення м. Городок складали католики¹⁹².

5.2. Активізація громадсько-культурної і освітньої праці поляків на початку XX ст.

На тлі суспільно-політичних перетворень періоду Російської революції 1905-1907 рр. зростало значення видавничої справи, періодичного друку. Відбувалося розширення мережі періодичної преси, утвердження соціально-інформаційної і просвітницької ролі польськомовних видань. Серед розмаїття польських газет, що на початку XX ст. видавалися в Києві, за тематичною спрямованістю, географією висвітлюваних подій особливий інтерес становить суспільно-політичне, економічне й літературне періодичне видання “Głos kijowski” (1906-1907). Аналіз статей рубрики “Kronika Ukraińska” засвідчує внесок цього періодичного видання у справу популяризації відомостей про події українського громадсько-культурного життя, що справляли вплив на формування ціннісно-світоглядних засад суспільного розвитку. Редакція “Głos kijowski” приєдналася до акції вшанування українською пресою пам’яті Тараса Шевченка з нагоди річниці його смерті, опублікувавши біографію поета.

На світанку XX ст., незважаючи на імператорський Указ про зміцнення засад віротерпимості від 17 (30) квітня 1905 р., згідно з яким перехід від православ’я до іншого християнського сповідання чи віровчення не підлягав переслідуванню, а також проголошення Маніфестом 17 (30) жовтня 1905 року свободи совісті, не здавала свої позиції гнітюча суспільна атмосфера, що укорінилася в Російській імперії після придушення Польського визвольного повстання 1863-1864 рр. Зі шпальт періодичної преси не зникли маніпуляції навколо т.зв. «польської загрози»: небезпеки окатоличення й

¹⁹²ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.127а. Арк.2-2зв.

ополячення білоруського та українського населення, економічного тиску й погроз польських поміщиків на адресу православного селянства, планомірного загарбання поляками «західної Росії»¹⁹³.

Важливим напрямом громадсько-культурної діяльності поляків був розвиток шкільництва. Від 1906 року в селі Велика Чернявка Бердичівського повіту Київської губернії із дозволу ксьондза Беліловської римо-католицької парафії функціонувала таємна польська школа. Особливу увагу пристава 4 стану під час огляду закладу 1909 року привернув той неприпустимий із погляду російських адміністративно-каральних органів факт, що поруч із римо-католиками здобував освіту православний хлопчик П.О. Момаровський, який старанно студіював польський молитовник¹⁹⁴. 14 вересня 1906 року під патронатом директора Пустоварівського цукрового заводу в с. Мала Сквирка Сквирського повіту відкрито католицьку школу, де вчителькою була Ф. Кругликовська, а розпорядником — ксьондз м. Володарки¹⁹⁵. Засновником польської школи в с. Березянка став ксьондз Топоровського костелу Вержбицький.

1906 року офіційно зареєстровано Польське товариство просвіти “Oświata” («Освят»), метою якого проголошувалося піднесення культури всіх верств польського населення переважно шляхом поширення освіти рідною мовою на теренах Києва й Київської губернії.

Заняття в таємній польській школі Бердичева відбувалися від 14 вересня 1907 року¹⁹⁶. У вересні 1907 року в селі Пустоха Бердичівського повіту Київської губернії засновано польську школу, де навчалося близько 20 учнів у віці 10-14 років¹⁹⁷. 23 жовтня того ж року директор-розпорядник цукрового заводу м. Погребище Б.Ф. Крачкевич власним коштом відкрив

¹⁹³Киевская мысль. 1909. 22 травня. С.1-2.

¹⁹⁴ДАКО. Ф.2. Оп.75. Спр.226. Арк.1-3.

¹⁹⁵ДАКО. Ф.2. Оп.73. Спр.282. Арк.1-4.

¹⁹⁶ДАКО. Ф.2. Оп.73. Спр.286. Арк.6.

¹⁹⁷ДАКО. Ф.2. Оп.73. Спр.284. Арк.1-3.

польську школу в приміщенні костьолу, наданому місцевим ксьондзом А. Жолковським¹⁹⁸.

З ініціативи ксьондза Беліловської парафії Шангіна восени 1908 року в с. Юзвин Бердичівського повіту Київської губернії у будинку селянина В. Боярського створено польську школу¹⁹⁹. У грудні цього ж року католицька громада с. Богудзенка Бердичівського повіту відкрила польську школу, де навчалося 14 хлопчиків і 3 дівчинки віком від 10 до 14 років, а викладацькою діяльністю займався випускник церковно-парафіяльної школи 24-літній Ц.С. Хомський²⁰⁰.

Восени 1910 року в с. Узині Васильківського повіту Київської губернії у будинку слюсаря місцевого цукрового заводу І.В. Щепанського створена таємна польська школа, де вчителювала М.М. Тейшерська, яка приїхала на Київщину з м. Вільно²⁰¹. У грудні того ж року на запрошення селянина-католика К.Я. Піонтковського до с. Войтівців Бердичівського повіту прибула міщанка м. Вільно О.О. Зданович, яка і розпочала в його будинку навчання дітей польської грамоти.

У с. Ольховці Звенигородського повіту директор цукрового заводу ініціював організацію занять із польської мови при місцевому двокласному училищі, внаслідок чого вчителька Ю. Бродовська, яка не донесла про цей факт начальству, була звільнена зі служби. При будинку органіста римсько-католицького костелу м. Ракитного Васильківського повіту діяла школа, в якій випускниця Білоцерківської жіночої гімназії міщанка М. Малішевська навчала дівчаток шиттю та спільно з селянкою С. Вінарською викладала Закон Божий за катехізисом польською мовою, а органіст – дворянин

¹⁹⁸ ДАКО. Ф.2. Оп.73. Спр.285. Арк.2.

¹⁹⁹ ДАКО. Ф.2. Оп.74. Спр.552. Арк.1-6.

²⁰⁰ ДАКО. Ф.2. Оп.75. Спр.72. Арк.2-4.

²⁰¹ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.229. Спр.145. Арк.58.

Л. Глембоцький – навчав молитов і готував хлопчиків до прислужування в костелі на урочистих богослужіннях.

На Поділлі в с. Завадинцях Кам'янецького повіту поліція виявила католицьку школу грамоти, що діяла в будинку місцевого землевласника К. Пуласького. Водночас у м. Ямполі була викрита школа, створена за кошти поміщика с. Косоуц Сорокського повіту Бессарабської губернії Михаловського та дворянина Б. Домбровського. У ній учителька М. Біндер під прикриттям ремісничої школи навчала дітей від 9 до 14 років читати й писати польською мовою, а ксьондз ямпольського костелу Каспржиковський викладав Закон Божий²⁰².

1911 року були закриті таємні польські школи у с. Острові та с. Берковці Радомисльського повіту Київської губернії. Цього ж року прокурор окружного суду отримав матеріали справи щодо функціонування при Київському римсько-католицькому благодійному товаристві дитячого притулку на розі вулиць Предславінської і Поліцейської, де було виявлено костел-каплицю з усім приладдям для богослужінь і школу для навчання Закону Божого і грамоти. У лютому директор народних училищ Подільської губернії доповів попечителю Київського навчального округу про існування в м. Іванківцях Ушицького повіту, за підтримки місцевого ксьондза Рачковського, таємної школи, де близько 6 дітей навчалися молитов і читання польською мовою.

Подільський губернатор отримав 1911 року відомості щодо діяльності в с. Лошківцях Кам'янецького повіту таємної польської школи, в якій навчалось 10 дітей віком від 8 до 12 років. Поліцією Радомисльського повіту Київської губернії була закрита польська школа в с. Федорівці, де селянин Т.С. Батовський навчав 17 хлопчиків римсько-католицького віросповідання. У жовтні ц.р. директор народних училищ Київської губернії повідомляв про

²⁰²ЦДІАК України. Ф.707. Оп.229. Спр.165. Арк.5-5зв.

існування в м. Махновці Бердичівського повіту школи, в якій нараховувалося 15 учнів-поляків.

1913 року в с. Гречани Проскурівського повіту Подільської губернії у одній із селянських хат була виявлена створена за сприяння місцевого ксьондза Носалевського таємна польська школа, а її засновник притягнений поліцією до відповідальності²⁰³. У лютому в с. Макарівській Буді Київського повіту, де здійснював навчання міщанин із Василькова Ф.Ф. Монтицький, виявили таємну польську школу з 24 учнями. Піддавалися обшукам бібліотеки клубу «Огниво» в Києві. 21 березня в Умані в будинку настоятеля Уманського костелу ксьондза В. Пржисецького виявлена таємна польська школа, що діяла під прикриттям т.зв. «Християнської пральні» упродовж 10 років²⁰⁴.

Унікальним явищем культурного життя України було польське театральнo-музичне мистецтво, адже відображаючи провідні художні течії та естетичні ідеї свого часу, воно накладало глибокий відбиток на багатовимірні процеси формування суспільної свідомості громадськості, кристалізації морально-етичних ідеалів, розвитку емоційно-психологічної складової духовного життя.

Від 1912 року при Київському польському громадському зібранні «Огниво», розташованому по вулиці Хрещатик, 1, діяла постійна польська трупа, на утримання якої виділялося до 2000 руб. щомісяця.

Нагляд адміністративно-каральних органів за настроями польського населення було посилено у зв'язку із 50-ю річницею Польського повстання 1863-1864 рр. Із цієї нагоди 9 лютого 1913 року в Житомирі від імені Римсько-католицького благодійного товариства організували багатолюдний

²⁰³ЦДІАК України. Ф.707. Оп.229. Спр.239. Арк.1.

²⁰⁴ЦДІАК України. Ф.274. Оп.1. Спр.3136. Арк.123-124.

бал, учасники якого, підвівшись із піднятими бокалами шампанського, мовчки вшанували пам'ять загиблих повстанців²⁰⁵.

Аналіз змісту документів канцелярії попечителя Київського навчального округу, київського, подільського і волинського генерал-губернатора, київського охоронного відділення, київського губернського жандармського управління та ін. дозволяє дійти висновку, що всупереч репресивно-каральній політиці міністерства внутрішніх справ, відомства православного сповідання, міністерства народної освіти поширення таємних польських шкіл та культурно-просвітницьких організацій тривало впродовж другої половини XIX ст. і не припинилося на початку XX ст., включаючи до орбіти свого впливу не лише католиків, а й православних і перетворюючись на об'єкт звинувачень у боротьбі за уми населення Київської, Подільської і Волинської губерній з метою піднесення «шовіністичної пропаганди», спрямованої на відродження польської державності. Настрої поляків і українців керівництво київського губернського жандармського управління 1910 року характеризувало так: «Непорозумінь між поляками й українофілами майже немає, вони однаково щиро ненавидять Росію в особі пануючого племені, прагнучи до відділення від неї»²⁰⁶.

²⁰⁵ЦДІАК України. Ф.276. Оп.1. Спр.470. Арк.64.

²⁰⁶ЦДІАК України. Ф.275. Оп.1. Спр.2198. Арк.9зв.

РОЗДІЛ 6

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ШКІЛЬНИЦТВА В ЖИТТІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ

6.1. Освітні ініціативи єврейського населення періоду «Великих реформ» 60-70-х рр. XIX ст.

У контексті осмислення етнокультурних аспектів історії Російської імперії особливого значення набуває студіювання соціально-психологічної адаптації і трансформації єврейських громад, комунікації з оточуючим соціальним середовищем і державними інституціями. Відповідно, актуалізуються дослідження впливу освіти на процеси збереження сталих моделей культурно-побутового життя євреїв, з одного боку, та їхню соціально-психологічну інтеграцію до християнського соціуму, з іншого, а також динаміки освітнього рівня єврейської молоді. Конкретно-історичний аналіз особливостей національної політики Російської імперії періоду «Великих реформ» становить інтерес у світлі досягнення історико-філософських проблем взаємодії іудейської та християнської систем цінностей і світоглядних орієнтирів, ролі державного примусу в соціокультурній трансформації єврейської спільноти, специфіки розв'язання в Росії «єврейського питання», що загострилося після придушення Польського повстання 1863-64 рр. на тлі поширення пропагандистських спекуляцій щодо т.зв. «польсько-єврейського ярма».

Упродовж 1840-х років у Російській імперії започатковано систему казенних єврейських училищ, які за задумом міністра народної освіти С.С. Уварова мали забезпечити зближення єврейського й християнського населення шляхом цілеспрямованого витіснення з навчально-виховного процесу Талмуду.

Учителю Бердичівського казенного єврейського училища другого розряду І. Кулішеру в травні 1860 року вдалося отримати дозвіл на відкриття

приватної школи для єврейських хлопчиків²⁰⁷. Влітку того ж року випускнику Житомирської гімназії С. Рефнеру надали дозвіл на відкриття в Бердичеві приватної єврейської школи для хлопчиків, розрахованої на 15-20 учнів²⁰⁸.

Відповідно до клопотання вчителів Уманського казенного єврейського училища першого розряду Когана й Кенігсберга в січні 1862 року попечитель Київського навчального округу дав дозвіл на відкриття в м. Умані приватної єврейської жіночої школи. Школа була розрахована на 50 учениць із платнею по 30 руб. на рік²⁰⁹.

Упродовж 1861-1862 років на засіданнях створеної при міністерстві внутрішніх справ рабинської комісії обговорювалося питання щодо розробки навчальних програм для євреїв та облаштування єврейських училищ із метою «поширення серед євреїв загальної просвіти задля зближення їх із загальною масою населення і створення з них корисних членів держави»²¹⁰. Натомість ні казенні єврейські училища, ні загальні навчальні заклади не користувалися популярністю серед єврейського населення, більшість якого продовжувала надавати перевагу домашній освіті, євреї ставилися з недовірою до будь-якого урядового втручання в справу релігійного виховання їхніх дітей, убачаючи в ньому посягання на свободу віросповідання.

У контексті реалізації русифікаторської етнонаціональної політики казенні єврейські училища засновувалися як перехідна ланка між традиційною системою початкової освіти євреїв та загальними навчальними закладами Російської імперії. Непопулярність серед більшості єврейського населення, яке з обуренням сприймало державну національно-культурну політику, націлену на послаблення позицій іудаїзму, призводила до

²⁰⁷ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.87. Спр.4379. Арк.4-4зв.

²⁰⁸ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.87. Спр.4380. Арк.2-2зв.

²⁰⁹ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.87. Спр.4630. Арк.2-5.

²¹⁰ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.87. Спр.4281. Арк.145зв.

маргіналізації казенних єврейських училищ, адже мізерна кількість їхніх учнів, переважно представників найбідніших прошарків населення, та низький рівень відвідуваності були очевидними, незважаючи на фальсифікацію діловодної документації.

Конкретно-історичний матеріал з історії культурно-освітньої діяльності євреїв на теренах Київського навчального округу відкриває перспективи глибшого осмислення процесів трансформації соціально-демографічного й культурно-побутового становища, духовних цінностей єврейського населення, проблем інтеграції євреїв до християнського соціуму, засад єврейської ідентичності в контексті історії Російської імперії другої половини XIX ст.

6.2. Єврейське шкільництво у 80-90-х рр. XIX ст.

Поширення нелегальних навчальних закладів було закономірним наслідком недоступності для єврейських дітей бодай початкової освіти, наприклад, станом на 1894 рік у Київському міському двокласному училищі нараховувалося лише три учня-єврея. Ці штучні обмеження обґрунтовувалися у відношенні попечителя Київського навчального округу В.В. Вельямінова-Зернова київському, подільському й волинському генерал-губернаторові О.П. Ігнат'єву (від 12 квітня 1894 року) необхідністю «...стримування надмірного напливу єврейського елемента, з огляду на його шкідливий на школу вплив...»²¹¹.

1899 року в м. Таращі Київської губернії за рахунок добровільних пожертв і сум коробкового збору засновано талмуд-тору²¹². Згідно з постановою попечительської ради управління Київського навчального округу від 11 жовтня 1899 року міщанка Х.-С. Я.І. Кагановська, яка 1897 року

²¹¹ЦДІАК України. Ф.442. Оп.624. Спр.249. Арк.1зв.

²¹²ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.68. Арк.1.

успішно склала іспити в педагогічній раді Радомисльського двокласного міського училища на звання приватної початкової учительки, отримала дозвіл на відкриття в м. Макарові Київського повіту приватного початкового училища для єврейських дівчат²¹³. Того ж року домашній учительці М.Л. Гомбарг дозволялося заснувати в Умані приватне початкове жіноче училище – однокласне з трирічним курсом навчання²¹⁴. Наприкінці 1899 року міщанка Б.І. Брагинська заснувала в м. Звенигородці Київської губернії приватне жіноче єврейське училище²¹⁵. Утім, 1903 року вищезгаданий навчальний заклад було закрито у зв'язку з переїздом Б.І. Брагинської до м. Лодзя.

Утримувачеві приватного єврейського училища в м. Кричеві Могилівської губернії, рабину другої ділянки Чериківського повіту І.І. Канарику на засіданні попечительської ради управління Київського навчального округу від 6 жовтня 1899 року дозволено відкриття початкового училища для єврейських хлопчиків у м. Фастові Васильківського повіту Київської губернії²¹⁶.

Єврейська громада м. Сквири 1900 року домоглася дозволу попечительської ради управління Київського навчального округу на відкриття талмуд-тори²¹⁷. У вересні того ж року М.А. Гольдарбайтер отримала дозвіл на відкриття в м. Городище Черкаського повіту Київської губернії приватного початкового училища для єврейських дівчат²¹⁸.

Русифікаторська політика в освітній сфері, націлена на асиміляцію молодого покоління, відігравала ключову роль у реалізації імперської стратегії руйнування традиційного побуту, культурної самоідентифікації

²¹³ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.86. Арк.8.

²¹⁴ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.90. Арк.2зв.-3зв.

²¹⁵ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.101. Арк.3-3зв.

²¹⁶ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.97. Арк.5.

²¹⁷ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.111. Арк.1.

²¹⁸ЦДІАК України. Ф.707. Оп.317. Спр.116. Арк.5-5зв.

єврейської громади. Становлення світогляду єврейської молоді відбувалося в складних умовах протистояння традиційної системи початкової освіти (носіями якої були меламенти), орієнтованої на плекання накопичених попередніми поколіннями духовних цінностей, мови, історії, релігійних звичаїв, з одного боку, та казенних училищ як інструмента русифікації та адаптації євреїв до соціокультурного середовища Російської імперії, нівелювання самотності їхнього релігійно-побутового укладу, з іншого боку. Утім і традиційні єврейські навчальні заклади піддавалися державній регламентації, а за нелегальне відкриття приватних шкіл чи викладання без меламентських посвідчень передбачалася відповідальність у вигляді штрафу чи тюремного ув'язнення.

Державна політика Російської імперії щодо «єврейського питання», яке постало на порядку денному внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795 рр.) характеризувалася суперечливістю, а процеси емансипації єврейського населення відбувалися із запізненням, порівняно з провідними державами Європи. В епоху «Великих реформ» за правління Олександра II набула впливу ідея злиття євреїв з «оточуючим населенням», задля реалізації якої відбувалося певне розширення їхніх прав: зменшувалася рекрутська повинність і дискримінація на військовій службі, зростав перелік категорій єврейського населення, яким дозволялося проживати за межами смуги осілості, обіймати державні посади, нарівні з християнами обирати земства й бути представленими в них. Однак, починаючи з 1880-х рр. спостерігалось посилення антиєврейських настроїв у правлячих колах Російської імперії, і як наслідок – обмежень у виборі місця проживання, професійної діяльності, вступі до навчальних закладів, участі у формуванні органів земського й міського самоуправління. Короткий період зростання питомої ваги єврейських студентів у російських університетах у зв'язку із поверненням, хоча і в дещо обмеженому вигляді, автономії (27 серпня 1905 р.) завершився відновленням відсоткових норм після Революції 1905-1907 рр. Попри

дискримінаційну політику й систему бюрократично-поліцейських обмежень щодо єврейського населення на початку XX ст. українські губернії Російської імперії були одним із важливих осередків поширення ідей Гаскали (просвітницької течії, спрямованої на подолання культурної відокремленості єврейства) та розвитку єврейської системи освіти.

6.3. Національно-освітнє життя євреїв наприкінці XIX – на початку XX ст.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігається зростання уваги до жіночої освіти й посилення розуміння її значення в соціокультурному розвитку євреїв. У вересні 1895 року в Полтаві відбулося урочисте відкриття безкоштовного початкового єврейського училища для дівчат із малозабезпечених родин і сиріт. Упродовж майже 9-річного існування закладу в ньому переважно здобували освіту дівчатка-сироти (кількість яких увесь час зростала й 1902 року сягнула 120 осіб). Поряд із належною успішністю учениць спостерігалось різке зменшення їхньої кількості у випускному відділенні, пов'язане з фінансовими проблемами єврейських родин²¹⁹.

Ключовим чинником культурно-освітнього й релігійного життя, утвердження ідентичності єврейської громади була добродійна діяльність у галузі шкільництва. 1902 року київський губернатор Ф. Трепов дозволив заснувати в м-ку Білій Церкві Васильківського повіту «Товариство допомоги нужденним учням Білоцерківського двокласного початкового єврейського училища»²²⁰.

²¹⁹Отчёт по содержанию бесплатного начального народного еврейского училища для беднейших девочек г. Полтавы. С 1 декабря 1898 г. по 1 января 1900 г. Полтава, 1900. С.3.

²²⁰ЦДІАК України. Ф.707. Оп.262. Спр.10. Арк.7.

Із наданням дозволу на відкриття в Кам'янці-Подільському талмуд-тори з ремісничими класами (1902) в розпорядження управління Київського навчального округу передавалося 70 000 руб., що мали асигнуватися на її утримання частинами, відповідно до розпоряджень директора народних училищ Подільської губернії²²¹.

20 листопада 1904 року відбулося освячення приміщення казенного єврейського училища, зведеного в Києві братами Лазарем і Левом Ізраїльовичем Бродськими, відомими цукрозаводчиками й меценатами, в пам'ять про їхнього брата Соломона Ізраїльовича Бродського. На це будівництво Бродські пожертвували близько 300 000 руб. Училище, орієнтоване на найбільшню частину єврейського населення Києва, мало утримуватися за рахунок фінансової підтримки засновників, а також виділених із київського кошерного збору 6000 руб. і плати за навчання – по 20 руб. з учня²²². Дозвіл на відкриття закладу видано київським, подільським і волинським генерал-губернатором наприкінці 1901 року, відповідно до подання керівництва Київського навчального округу, в якому наголошувалося, що хоча Київ і перебував поза смугою єврейської осілості, але в ньому проживало багато євреїв, а закон не дозволяв, але й не забороняв відкриття в Києві казенних єврейських училищ.

Специфіка культурно-освітнього життя євреїв на теренах Київського навчального округу на початку ХХ ст. визначалася особливостями їхнього правового статусу, взаєминами з органами влади Російської імперії, і насамперед – державною політикою, що накладала обмеження на громадянські й політичні права, розвиток міграційних і комунікаційних процесів, територіальне розміщення, можливості здобуття освіти і професійної самореалізації, збереження традиційної духовної культури

²²¹ЦДІАК України. Ф.707. Оп.271. Спр.59. Арк.6-6зв.

²²²ЦДІАК України. Ф.442. Оп.631. Спр.410. Арк.7-7зв.

єврейського населення. За умов посилення асиміліціоністських процесів, поглиблення проблем культурного розвитку, самоідентифікації і соціальної інтеграції євреїв посилювалося значення освітньо-виховної сфери як інструмента передачі молодому поколінню сукупності життєво важливих знань і практичних навичок, що відкривали можливості, з одного боку, збереження традиційних іудейських цінностей, а з іншого – соціально-демографічної та економічної адаптації на теренах Російської імперії.

Наріжним каменем розвитку єврейських навчальних закладів була традиційна для іудаїзму культура доброчинності, співчуття до ближнього, підтримки незаможних родин і сиріт у забезпеченні елементарних потреб у їжі, одязі, навчальних посібниках, житлі та реалізації їхніх прав на здобуття якісної освіти. Морально-етичні засади життя єврейської громади визначали стратегію надання для всіх соціальних прошарків населення рівних можливостей засвоєння культурного спадку попередніх поколінь і водночас набуття комплексу інноваційних знань та вмінь, необхідних для посилення стартових можливостей у процесі соціальної інтеграції. Відповіддю на суспільний запит щодо забезпечення для єврейського населення якісного й доступного навчально-виховного процесу стала спроба інституціоналізації у межах законодавчого поля Російської імперії системи фінансування освітньо-виховних закладів через благодійні громадські організації. Закорінена у психології євреїв ідея взаємодопомоги, як інструмент самозбереження громади, втілювалася в різноманітних благодійних ініціативах, яким часом вдавалося заручитися підтримкою на місцевому рівні, зокрема з боку інспекторів і дирекції народних училищ губерній, але набагато складніше було подолати мур бюрократичних перепон на рівні керівництва навчального округу й міністерства народної освіти. На тлі дискримінаційної законодавчої політики Російської імперії щодо іудеїв зростало значення доброчинних єврейських національно-культурних організацій як осередку реалізації духовних потреб євреїв.

На початку XX ст. спостерігається посилення ролі жіноцтва в соціокультурному розвитку єврейської громади, зростання уваги до здобуття жінками ґрунтовної єврейської освіти як засобу протистояння асиміляції на тлі глобальних модернізаційних процесів, трансформацій моделей поведінки, ціннісних орієнтирів, соціальних відносин.

РОЗДІЛ 7

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКІВ, ЧЕХІВ ТА НІМЦІВ

7.1. Освітні аспекти національного розвитку греків

1810 року бургомістр грецького ніжинського магістрату С.К. Буба ініціював збір коштів на створення в Ніжині навчального закладу для дітей греків. У цій благодійній акції взяли активну участь не лише мешканці Ніжина, а й Москви, Санкт-Петербурга, Одеси та інших міст Російської імперії і зарубіжних держав²²³. 15 листопада 1811 року Олександр I видав маніфест щодо відкриття Ніжинського Олександрівського грецького училища²²⁴.

Про обмеженість впливу грецької громади на заснований нею навчальний заклад йшлося, зокрема, у листі директора Ліцею князя Безбородька М. Чалого до попечителя Київського навчального округу П.О. Антоновича від 18 жовтня 1870 року: «...як видно з історії грецького училища, воно ніколи не було надане грецькому товариству, відносно педагогічної організації ініціатива завжди йшла від Міністерства»²²⁵.

Із метою реформування Олександрівського училища в лютому 1908 року ніжинською грецькою громадою було обрано комісію в складі В.Є. Золотарьова, І.І. Милосова, В.Є. Спіліоті, О.М. Плациндаря, Д.А. Тарнавського, яка мала діяти спільно з представниками училищної комісії при міській управі. Невдовзі В.Є. Золотарьов, В.Є. Спіліоті й Д.А. Тарнавський були позбавлені своїх повноважень через небажання з'явитися перед грецьким товариством задля отримання «наказу до подальшої спільної роботи». 21 квітня 1908 року під головуванням директора училища священика Г. Вербицького відбулося засідання комісії, на якому

²²³ЦДІАК України. Ф.707. Оп.36. Спр.391. Арк.78-78зв.

²²⁴ЦДІАК України. Ф.2162. Оп.1. Спр.115. Арк.4-4зв.

²²⁵ЦДІАК України. Ф.707. Оп.36. Спр.391. Арк.8.

було ухвалено рішення про його реорганізацію в чоловічий середній навчальний заклад – «повну гімназію нового типу». Водночас О.М. Плациндарь та І.І. Милосов від імені ніжинських греків заявили, що право реформування училища належить грецькій громаді, а не міській думі, оскільки «училище це створене для дітей греків і утримується виключно за кошти грецького товариства»²²⁶. Вони висловили рішучу незгоду із позбавленням грецької громади права розпоряджатися своїми капіталами й заснованими нею закладами, а також наголосили, що перебудова приміщення училища може здійснюватися лише за згодою Грецького парафіяльного товариства, яке отримало його в дар від грека Капітана Параскеви. Зрештою Плациндарь і Милосов виступили проти перетворення грецького училища на гімназію нового типу, однак, міська дума відхилила всі їхні аргументи. У червні 1908 року проти реорганізації училища офіційно висловилося Грецьке парафіяльне товариство м. Ніжина.

Важливою формою культурно-освітньої діяльності греків, спрямованої на збереження власної національної ідентичності, стало створення ними різноманітних громадських організацій доброчинного й просвітницького характеру. У сучасній історіографії побутує теза про те, що засноване 1907 в Києві Грецьке благодійне товариство так і не було офіційно зареєстроване та проіснувало лише рік²²⁷. Водночас «Справа про врегулювання доброчинних закладів у Київській губернії (1908-1909)», що зберігається у фонді канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора Центрального державного історичного архіву України м. Києва, містить відомості щодо реєстрації цієї організації відповідно до закону від 17 березня

²²⁶ЦДІАК України. Ф.707. Оп.229. Спр.58 “б”. Арк.26.

²²⁷Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.). Киев, 1999. С.124; Терентьева Н., Балабанов К. Греки в Украине: история та сучасність. Киев, 2008. Ч.1. С.259.

1906 р. про союзи і товариства (дата реєстрації – 30 січня 1907 р., реєстраційний номер – 1)²²⁸.

Загалом культурно-освітня й добродійна діяльність греків на українських землях, що знайшла виразне втілення в заснуванні Ніжинського Олександрівського грецького училища, стала важливою ланкою грецького національно-визвольного руху, піднесення національної самосвідомості, усвідомлення важливості збереження й передачі наступним поколінням за допомогою шкільництва й книгодрукування безцінної духовної спадщини власного народу, що сягала своїм корінням часів Стародавньої Греції.

7.2. Чеське культурно-освітнє життя

Українсько-чеські культурно-освітні зв'язки отримали новий імпульс завдяки пожвавленню імміграції чехів на Волинь, що спостерігалось впродовж 60-70-х рр. XIX ст. Засновуючи у своїх колоніях початкові навчальні заклади, чехи привнесли на українські землі виплекані в Богемії духовні цінності й педагогічну культуру. Керівництво чеськими школами здійснювала училищна рада, що складалася з трьох обраних і підзвітних громаді членів. Учителі забезпечувалися платнею в розмірі 140-250 руб. на рік, квартирою та опаленням. Більшість шкіл, завдяки зусиллям громади, мали зручні приміщення, географічні карти, картини з природничої історії, класні дошки, бібліотеки. У багатьох школах окрім основних предметів викладалася музика, садівництво, бджільництво, хмелярство тощо.

Оскільки чеська школа розглядалася російськими властями як «державна в державі», що становила загрозу утвердженню офіційної імперської ідеології, на інспекторів народних училищ Південно-Західного краю Російської імперії покладалось завдання «наполегливо вимагати» від жителів чеських поселень передачі створених ними навчальних закладів під

²²⁸ЦДІАК України. Ф.442. Оп.661. Спр.273. Арк.4.

юрисдикцію міністерства народної освіти, а також дотримання ними положення про народні училища (1869), згідно з яким викладання в школах мало здійснюватися виключно російською мовою, православними вчителями, за програмами, затвердженими міністерством народної освіти²²⁹.

У конфіденційному листі до попечителя Київського навчального округу від 25 листопада 1886 року київський, подільський і волинський генерал-губернатор на прикладі закриття особливого класу чеської мови при Глинському народному училищі обстоював тезу про те, що створення чеських шкіл суперечило завданням царського уряду щодо «повного, за можливістю, злиття з корінним російським населенням чехів та інших іноземців, що оселилися на околиці Держави»²³⁰.

У звіті щодо огляду чеських шкіл Волинської губернії від 1887 року інспектор народних училищ Д. Синицький висловив сумніви щодо щирості чехів, які погоджувалися із перетворенням чеських шкіл на російські, підпорядковані міністерству народної освіти, наголошуючи, що «надія на таку легку перемогу над мислячим чехом була би великою сумнівністю»²³¹. Водночас він наполегливо обстоював необхідність якнайшвидшого вирішення цього питання та вбачав небезпеку у впливі польського духівництва на католицькі чеські товариства Дубенського, Острозького й Луцького повітів. Недоречним Синицький уважав прагнення волинських чехів (понад 30 тис. осіб) «відособлюватися в окрему національність і створювати собі особливу чеську літературу», навчати своїх дітей за російсько-чеськими підручниками в той час, коли малороси, поляки та євреї, використовували виключно російськомовну навчальну літературу.

У 1889 році інспектор народних училищ Волинської губернії отримав від попечителя Київського навчального округу вказівки стосовно русифікації чеського населення: стежити, щоби викладання всіх предметів у чеських

²²⁹ЦДІАК України. Ф.707. Оп.296. Спр.55. Арк.6.

²³⁰ЦДІАК України. Ф.707. Оп.207. Спр.1546. Арк.41.

²³¹ЦДІАК України. Ф.707. Оп.207. Спр.1546. Арк.162.

школах здійснювалося російською мовою; спонукати католиків і гуситів запрошувати для викладання їхнім дітям Закону Божого православних священиків; докладати зусиль, щоби закрити чеські класи при народних училищах та євангелічні училища, а також протидіяти відкриттю нових чеських класів; не дозволяти викладання чеської мови нарівні з іншими обов'язковими предметами; роз'яснювати чехам, що в Росії школа може бути лише одна – російська, для якої міністерством народної освіти затверджена програма, і включати до неї сторонні предмети [чеську мову. – *Авт.*] неможливо²³². Водночас представники місцевих органів державної влади в галузі освіти своє основне завдання вбачали в протидії співпраці між волинськими чехами й поляками, оскільки «...молодочеська партія не може почасти не співчувати полякам, які подібно до них прагнуть національного відродження й політичної самобутності»²³³.

7.3. Просвітницька діяльність німецької громади

Значна активізація німецької імміграції до Волинської губернії відбулася після селянської реформи 1861 року та придушення царським урядом Польського повстання 1863-1864 років. Піклуючись про забезпечення своїх дітей якісною освітою рідною мовою, німецькі колоністи надавали великого значення заснуванню навчальних закладів. Із 1848 року в містечку Коростишеві Радомисльського повіту Київської губернії діяла церковна школа Коростишевського євангелічно-лютеранського товариства, з 1852 року в Києві – церковна школа Київського євангелічно-лютеранського товариства, з 1858 року в колонії Доливі Радомисльського повіту Київської губернії – церковна школа Доливського євангелічно-лютеранського товариства²³⁴.

²³²ЦДІАК України. Ф.707. Оп.207. Спр.1546. Арк.597-598.

²³³ДАК. Ф.99. Оп.2. Спр.23. Арк.8.

²³⁴ЦДІАК України. Ф.707. Оп.28. Спр.2. Арк.227-228.

Діяльність лютеранських шкіл виходила далеко за межі навчально-виховної сфери, цементуючи німецьку громаду на базі єдиних культурно-релігійних цінностей і суспільно-політичних традицій, згуртовуючи її в «особливу національність із сильним духом і могутнім характером»²³⁵. Окрім свої прямих обов'язків кожен учитель (кістер) виконував функції помічника пастора з правом хрестити та ховати парафіян, керував богослужіннями, виголошував проповіді. У колоніях із невеликою кількістю населення, що не мало змоги забезпечити окремі навчальні приміщення, відкривалися школи грамоти при молитовних домах, де на громадських засадах учителювали кістери²³⁶. На шкільних учителів покладалося завдання популяризації у німецьких колоніях прикладних знань у галузі землеробства, бджільництва, шовківництва, поширення нових сортів сільськогосподарських культур тощо.

Наприкінці 1880-х років керівництво Київського навчального округу рішуче виступило за підпорядкування шкіл у німецьких колоніях міністерству народної освіти з метою «злиття в майбутньому цього іноземного елемента з місцевим населенням». Справді, незалежні від урядових структур лютеранські школи суперечили офіційній русифікаторській політиці, оскільки навчальний процес у них здійснювався німецькою мовою за виданими в Німеччині підручниками, діловодство провадилось німецькою, їхнім учням не було відоме ім'я російського імператора, хоча вони добре знали імена імператора та рейхсканцлера Німецької імперії. Зрештою, відповідно до указу Урядуючого Сенату від 1887 року всі іновірські школи Південно-Західного краю Російської імперії з належним їм майном підпорядковувалися міністерству народної освіти.

Соціальний і національний склад лютеранських шкіл був вельми строкатим. Наприклад, станом на 1904 рік у Київському реальному училищі Св. Катерини нараховувалося 212 дітей дворян і чиновників, 184 – міщан,

²³⁵ЦДІАК України. Ф.442. Оп.614. Спр.238.Арк.111.

²³⁶ЦДІАК України. Ф.707. Оп.229. Спр.150-б. Арк.197.

купців другої гільдії і ремісників, 52 – іноземних підданих, 37 – селян, 19 – почесних громадян і купців першої гільдії, 8 – духівництва, 2 – козаків, у тому числі 226 православних, 152 римо-католики, 108 лютеран, 27 іудеїв та ін.²³⁷ У жіночій гімназії при Київській євангелічно-лютеранській церкві 1909 року навчалось 165 вихідців із родин дворянства та чиновництва, 196 – із сімей міщан, 26 – селян, 4 – духівництва та інш., з них 199 учениць були православними, 134 – лютеранами, 51 – римо-католиками, 34 – іудеями, 2 – старообрядцями та ін.²³⁸ Загалом на початку ХХ ст. у цій гімназії здобували освіту учениці лютеранського, православного, римо-католицького, іудейського, баптистського, англіканського, старообрядницького й караїмського віросповідань²³⁹.

Аналіз статистичних даних, почерпнутих із архівних документів, дозволяє дійти висновку, що у Волинській губернії, де більшість німецького населення становили лютерани, побудовані ними школи зосереджувалися передусім у Житомирському, Рівненському, Новоград-Волинському, Луцькому, Володимир-Волинському й Овруцькому повітах.

²³⁷ ДАК. Ф.210. Оп.1. Спр.616-а. Арк.1-2.

²³⁸ ЦДІАК України. Ф.707. Оп.294. Спр.80. Арк.72-72зв., 92.

²³⁹ ДАК. Ф.104. Оп.1. Спр.424. Арк.4-12; Спр.419. Арк.1-166.

ВИСНОВКИ

1. Основою розвитку історичного знання, визначення його перспективних напрямів, конструювання теоретико-методологічних моделей є оцінка історіографічної бази наукової проблематики. Відповідно, слід зазначити здобутки історичної науки в царині конкретно-історичних досліджень актуальних проблем міжнародних громадсько-культурних зв'язків України, участі етнічних меншин у соціокультурному розвитку українських земель упродовж XIX – початку XX ст. А проте, концептуальні підходи радянської історіографії щодо розгляду історії України і її міжнародних зв'язків переважно в руслі російської історії трансформувалися в сучасну тенденцію фокусування на значенні «великодержавного російського культурного простору» як «посередника» в комунікаціях між Наддніпрянською Україною та Європою. Водночас маємо констатувати відсутність у сучасній історіографії спеціального комплексного дослідження ролі Наддніпрянської України в європейському інтелектуальному просторі упродовж другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму науково-освітніх практик Київського навчального округу.

2. Основу джерельної бази дослідження становить широкий комплекс документів, розпорошених у 55 фондах Центрального державного історичного архіву України м. Києва, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Київської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Харківської області, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Вагомий пласт архівних документів у поєднанні з опублікованими джерелами формують широкий комплекс фактологічних матеріалів, що вперше запроваджуються до наукового обігу. У дисертації використано різні види історичних джерел: офіційна кореспонденція, матеріали діловодства,

циркуляри, судово-слідчі, статистичні матеріали з масиву відомчо-канцелярської документації фондів державних і громадських інституцій; джерела приватного походження з особових фондів громадсько-культурних діячів; періодика XIX – початку XX ст.; публікації мемуарів, епістоляріїв, автобіографічних матеріалів. Загалом опрацьована джерельна база є репрезентативною і становить міцне підґрунтя для реалізації сформульованих завдань і мети праці.

3. Дослідження ґрунтується на засадах наукової об'єктивності, принципі історизму, підході до історії як цілісного процесу, що визначається комплексом причинно-наслідкових зв'язків, взаємодією мікро- і макропроцесів, суб'єктивного та об'єктивного начал. Історіософською основою дослідження стали концептуальні підходи В. Вернадського щодо значення наукового прогресу, розвитку засобів комунікації і міжнародних наукових відносин для формування передумов переходу біосфери в ноосферу; ідеї К. Ясперса стосовно екзистенційної комунікації як ключової категорії цілісного всесвітньо-історичного процесу, зумовленого соціокультурними чинниками; теорії інтелектуальних мереж Р. Коллінза, згідно з якою історія науки створюється системами внутрішньої і зовнішньої комунікації, що формують мислителів і наукові спільноти на тлі процесів соціальної взаємодії. Теоретико-методологічні засади дисертації визначаються науковим доробком фундаторів наукової школи української історичної європеїстики – Ф. Шевченка, П. Соханя, С. Віднянського, які зробили вагомий внесок у розвиток концептуальної бази досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, комплексне вивчення місця й ролі України в міжнародних відносинах, всебічне студіювання широкого спектру взаємозв'язків України з країнами світу, передусім Європи.

4. У контексті комплексного вивчення специфіки й ролі суспільно-політичних процесів у історії Центрально-Східної і Західної Європи XIX ст.

кульмінаційним періодом є «Весна народів» 1848-1849 рр. Попри поразку «Весни народів», пов'язаний із нею комплекс культурно-ідеологічних концепцій, суспільно-політичних процесів, національно-визвольних рухів, міжнародних відносин значною мірою визначив шляхи подальшого розвитку європейської цивілізації. Національно-культурне піднесення охопило й українські землі, що входили до складу Габсбурзької монархії, водночас на теренах Наддніпрянської України царським урядом вживалися заходи щодо протидії поширенню інформації про революційні події у Європі. Аналіз документів канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, канцелярії попечителя Київського навчального округу, а також джерел особового походження дозволив відтворити важливі аспекти настроїв місцевої громадськості крізь призму наглядової і репресивної діяльності органів державної влади Російської імперії, що зокрема фіксували факти поширення відомостей про революції у Європі, про покращення становища селян у Галичині, виявляли заборонену літературу, твори антиурядового змісту, в яких засуджувалася загарбницька зовнішня політика царизму.

Після європейських Революцій 1848-1849 рр., і передусім російської військової інтервенції до Угорщини 1849 р., склалася реальна небезпека порушення рівноваги міжнародних відносин у Європі, що солідаризувалася перед загрозою посилення домінування Росії. Результати Східної війни 1853-1856 рр. визначили нову геополітичну конфігурацію й баланс сил у міжнародних відносинах. Терени Київського військового, Подільського й Волинського генерал-губернаторства розглядалися царськими адміністративно-каральними структурами як «неблагонадійні» в контексті поширення антиурядових настроїв з огляду на потужний вплив польського чинника на землях Правобережної України, що стала ареною протистояння державних моделей Речі Посполитої та Російської імперії. Під час Східної війни 1853-1856 рр. серед польського населення Правобережної України актуалізувалися ідеї відновлення державності Речі Посполитої. Водночас,

реконструкція реальних масштабів і змісту антиурядових настроїв на теренах Правобережної України упродовж Східної війни 1853-1856 рр. ускладнюється внаслідок підпільного характеру діяльності осіб і соціальних груп, опозиційно налаштованих щодо внутрішньо- й зовнішньополітичного курсу самодержавної Росії.

Процес вироблення програм трансформації державної системи Російської імперії і суспільно-політичних реформ відповідно до новітніх вимог часу й модернізаційних процесів у Європі розгорнувся від другої половини 1850-х рр. й активізувався на тлі поразки у Східній війні 1853-1856 рр. Реформи, спрямовані на державно-політичну, економічну, соціокультурну модернізацію, були покликані зміцнити засади російської імперської державності за рахунок використання західних технологій, і інструменти вестернізації використовувалися з метою подолання військово-технологічного відставання й посилення позицій у конкурентному протистоянні із Заходом, водночас не зачіпаючи основ авторитарного політичного режиму, а також зорієнтованих на патерналізм ціннісних засад суспільно-політичного життя за умов відсутності громадянського суспільства, свободи особи.

Упродовж XIX ст. процеси піднесення національних рухів у Європі, що зумовлювали масштабні трансформації міжнародних відносин, віддзеркалювалися на теренах Наддніпрянської України, і особливий інтерес становить їхній вплив на громадське життя Київської, Подільської і Волинської губерній, де традиційно вагомою була польська соціокультурна присутність. Відлуння шляхетської демократії Речі Посполитої втілювалося в польській національно-визвольній боротьбі, повстаннях проти російського самодержавства 1830-1831 рр. та 1863-1864 рр., ролі польських емігрантів у суспільно-політичних процесах західноєвропейських і балканських країн і насамперед – у подіях «Весни народів» 1848-1849 рр. Міжнародно-політичне тло, на якому розвивалися польські національно-визвольні змагання,

визначалося розгортанням революційних рухів у Європі, здобуттям державної незалежності Греції (1830) і Бельгії (1830), активізацією румунського державотворення, загостренням дансько-пруського протистояння, боротьбою за об'єднання Німеччини й Італії. Польське питання вкладалося в ширший контекст національних аспірацій в Угорщині та на Балканах.

Піднесення національно-визвольної боротьби на Балканах упродовж 1870-х рр. пожвавило на українських теренах широкий благодійний рух на підтримку південних слов'ян. Водночас посилювалися опозиційні настрої громадськості, несприйняття цілеспрямованої пропаганди щодо «слов'янської єдності» як ідеологічного інструменту геополітичної експансії Російської імперії на Балканах. Викликана активізацією національно-визвольних рухів балканських народів Східна криза 1875-1878 рр., зокрема події російсько-турецької війни 1877-1878 рр. та її результати, рішення Берлінського конгресу 1878 р., зумовили кардинальні зміни геополітичної ситуації у Європі, трансформацію відносин між великими європейськими державами і створення відповідних військово-політичних блоків, а відтак – формування чинників глобальних тенденцій міжнародних відносин, що передували розв'язанню Першої світової війни.

У контексті осягнення ролі національного чинника в поглибленні системної кризи міжнародних відносин напередодні Першої світової війни актуалізуються дослідження впливу міжетнічної взаємодії і конфліктів на внутрішньополітичне становище й зовнішню політику великих наднаціональних державних утворень. Наприкінці XIX – на початку XX ст. на тлі загострення міждержавного протистояння Австро-Угорщини та Росії посилювалася й конкуренція моделей національно-державного будівництва. Унаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795) польське питання фокусувало на собі увагу міжнародної громадськості та європейської дипломатії. Напередодні Першої світової війни посилювалися

дискримінаційні заходи російського уряду щодо культурницької діяльності поляків Південно-Західного краю, спрямованої на плекання національної самосвідомості й патріотизму, утискалося шкільництво й національно-культурні громадські організації, встановлювалося стеження за римо-католицьким духовництвом. Вістря репресивної політики Російської імперії націлювалося на історичну пам'ять, систему цінностей, що ґрунтувалася на базовому понятті честі, політичну культуру й державницькі традиції поляків, що були визначальними чинниками їхньої національно-визвольної боротьби впродовж XIX ст.

5. Позначені освітньою реформою 60-ті рр. XIX ст. стали часом подолання відокремлення університетів Російської імперії від світової, передусім західноєвропейської, науки, що відкрило перед вітчизняними вченими широкі перспективи ознайомлення з новітніми науковими відкриттями, слухання лекцій у найпрестижніших університетах світу, залучення до науково-дослідної роботи в зарубіжних лабораторіях, участі в міжнародних наукових форумах, придбання обладнання та наукової літератури. Удосконалюючи свою освіту за кордоном, вітчизняні науковці водночас активно прилучалися до громадсько-політичного життя Заходу. У контексті реформування судочинства Російської імперії, зокрема запровадження суду присяжних, змагальності й гласності судового процесу, зростала потреба запозичення європейського досвіду розвитку судової системи. Упродовж своїх закордонних відряджень представники суспільствознавчих наук вивчали європейські традиції державотворення, ознайомлювалися з місцевими виборчими системами, принципами організації і діяльності органів державної влади, відвідували судові засідання й парламентські сесії.

Водночас саме від 60-х рр. XIX ст. у Російській імперії утверджується роль університетів як чинників модернізації і широкого спектру соціокультурних процесів, пов'язаних із виробленням та реалізацією

наукових ідей, науково-теоретичним забезпеченням економічного розвитку, формуванням кадрового потенціалу і плеканням суспільної свідомості, орієнтованої на політичну емансипацію. Розвиток університетської корпоративної культури, базованої на принципах автономії, різко дисонував із засадами російського імперського самодержавства. Попри те, що імператорські університети засновувалися з метою реалізації самодержавної (зокрема русифікаторської) політики, саме вони стали джерелом і каталізатором модернізаційних процесів, забезпечуючи піднесення освітнього й культурного рівня суспільства шляхом підготовки кадрів для найважливіших сфер соціального життя – науки, педагогіки, державного управління, різних галузей економіки, юридичної діяльності, медицини, літератури, журналістики, тощо. Університети були потужними інструментами вестернізаційних процесів, центрами розвитку міжнародної науково-освітньої співпраці, провідниками наукових знань, технологічних новацій і зрештою правових принципів і соціокультурних цінностей європейської цивілізації. Представники професорсько-викладацької корпорації і випускники університетів активно здійснювали просвітницьку діяльність, популяризували наукові знання серед широкої громадськості, виступали з публічними промовами й відкритими лекціями, брали участь у розвитку книгодрукування, періодичної преси та громадських наукових організацій, здійснюючи в такий спосіб вплив на суспільну свідомість, розробляючи науково-теоретичну базу модернізаційних реформ. Університетське середовище надавало поживний ґрунт для піднесення опозиційних до самодержавства настроїв, національно-культурних рухів, плекання суспільно-політичної думки, співзвучної тогочасним європейським ідеологічним течіям.

6. Палітра міжнародної співпраці університетів України останньої третини XIX ст., попри запровадження статуту 1884 року, що скасовував їх автономію, вирізнялася розмаїттям форм і передусім – закордонними

відрядженнями, упродовж яких вітчизняні вчені вивчали культури зарубіжних народів, фонди бібліотек, музеїв, архівів, брали участь у міжнародних наукових з'їздах і конгресах, всесвітніх виставках, а також наукових розробках, що здійснювалися в провідних науково-освітніх закладах Європи. На тлі індустріалізації, загострення економічного, колоніального, військово-політичного суперництва провідних держав світу, зародження процесів глобалізації і стрімкого науково-технічного розвитку міжнародна співпраця університетів України була невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного поступу.

Успішно розвиваючи міжнародні зв'язки у царині фізико-математичних наук, хімії, біології, медицини, історії, філології, філософії, права, політичної економії, вітчизняні вчені безпосередньо спілкувалися зі світилами світової науки – природознавцями М. фон Петтенкофером, К.-Т.-В. Вейерштрассом, Е.-Г. Дюбуа-Реймоном, гуманітаріями Т. Моммзенем, Г. Фойгтом, Г. Вуттке, Г. Вайцом, М. Гатталою, А.-Н. Рамбо, Ф.-П.-Г. Гізо та багатьма іншими. Спектр їхньої міжнародної співпраці охоплював найавторитетніші європейські університети – Берлінський, Бернський, Бреславльський, Будапештський, Віденський, Гейдельберзький, Генуезький, Геттінгенський, Ерлангенський, Лейпцизький, Мюнхенський, Неаполітанський, Паризький (Сорбонну), Пізанський, Празький (Карловий), Римський, Страсбурзький, Туринський, Тюбінгенський, Цюрихський...

Вивчаючи методику, теоретичні засади організації навчального процесу й науково-дослідної роботи в найпрестижніших вищих навчальних закладах Європи, учені університетів Наддніпрянської України критично їх осмислювали, аналізували й порівнювали. Закордонні відрядження відкривали перед вітчизняними науковцями можливість безпосередньо спостерігати за перебігом європейського суспільно-політичного життя останньої третини ХІХ ст., позначеного поширенням політичних режимів, що характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки,

зростанням значення представницьких органів влади, становленням громадянського суспільства.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. заснована професором зоології Університету Св. Володимира О.О. Коротнєвим в околицях Ніцци Віллафранкська зоологічна станція (1886) здобула славу всесвітньо відомого науково-дослідного й освітнього центру, де здійснювали наукові відкриття світила тогочасної науки та одночасно відбувалося професійне становлення вчених-початківців з усього світу. Провідні наукові установи Європи й Північної Америки прагнули придбати виготовлені на станції зоологічні колекції, що незмінно здобували високі оцінки на міжнародних виставках і наукових форумах. Атмосфера корпоративної солідарності й міжнародної єдності, що панувала на Віллафранкській зоологічній станції, найяскравіше відображена в письмових подяках у її лабораторній книзі від учених із Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Італії, Австро-Угорщини, США та інших країн.

Одним із найяскравіших прикладів затребуваності потенціалу вітчизняних учених у Західній Європі та найвищих проявів успішного втілення ними грандіозних науково-дослідних проєктів, реалізації міжнародної співпраці є творча біографія І.І. Мечникова – професора Новоросійського університету, лауреата Нобелівської премії (1908), ученого, який своїми дослідженнями заклав підвалини розвитку еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології. Зазнавши утисків у Російській імперії, Мечников 1887 року виїхав до Франції та очолив лабораторію в Інституті Пастера. Сам учений наголошував, що тільки в Парижі здійснилася його наукова мета поза будь-якою політичною діяльністю.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. міжнародна науково-освітня співпраця набирала обертів, забезпечуючи світове лідерство європейської науки, незважаючи на загострення напруженості в міжнародних відносинах,

наростання шовіністичних настроїв, розкол Європи на ворогуючі військово-політичні блоки, що призвело до розв'язання Першої світової війни. В означений період часу університети України зробили вагомий внесок у розвиток загальноєвропейської науково-освітньої співпраці, збереження єдності європейського наукового простору та інтеграцію до нього Російської імперії.

Вітчизняні вчені виявляли солідарність із європейськими народами в найтяжчі періоди їхньої історії, зокрема, надаючи медичну допомогу постраждалим під час австро-пруської війни (1866), франко-пруської війни (1870-1871), підтримуючи національно-визвольну боротьбу слов'янських народів проти османського панування. Вони успішно розвивали співпрацю і з ученими держав-союзниць Росії, і з представниками країн Троїстого союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, Італії. Навіть у переддень Першої світової війни складовою маршрутів закордонних наукових подорожей вітчизняних учених залишалася Німеччина.

Саме завдяки стажуванням у провідних європейських, і передусім німецьких, наукових центрах вітчизняні вчені успішно долали проблеми, пов'язані із недостатнім фінансування науки в Російській імперії, особливо в провінції, отримуючи можливість удосконалювати свій фаховий рівень і здійснювати власні дослідження, використовуючи матеріально-технічну базу зарубіжних науково-освітніх установ.

7. На початку ХХ ст. визначальною ознакою європейської науки стало поглиблення інтеграційних процесів, пов'язаних із об'єктивною потребою об'єднання зусиль різних націй задля підвищення рівня життя населення, розв'язання спільних проблем: боротьби проти стихійних лих, подолання тяжких хвороб, епідемій інфекційних захворювань тощо. Бурхливий науково-технічний прогрес зумовив необхідність запровадження єдиних вимірювальних стандартів і наукової термінології, здійснення координації досліджень, а отже, створення міжнародних наукових організацій, скликання

конгресів і з'їздів, перед учасниками яких відкривалася перспектива розширення творчих обріїв, ознайомлення з найновітнішими тенденціями розвитку світової науки, популяризації власного наукового доробку.

Значення міжнародних форумів не обмежувалося суто науковою сферою, оскільки вони являли собою грандіозні культурні акції, до яких прилучалася широка громадськість – політичні й громадсько-культурні діячі, а також короновані особи. Їх невід'ємною складовою були урочисті прийоми та широкі екскурсійні програми, що сприяли популяризації культурно-історичної спадщини й ціннісних орієнтирів європейців, активізації їх духовної взаємодії та взаємозближення, незважаючи на соціальні бар'єри, національні й державні кордони.

Свідченням високої оцінки здобутків вітчизняних учених у контексті наукового поступу Європи стало зростання кількості запрошень до участі у престижних міжнародних наукових форумах і святкуваннях ювілейних дат. Подорожуючи Німеччиною, Францією, Австро-Угорщиною, Італією, Великою Британією, Бельгією, Швейцарією та іншими країнами, науковці університетів Наддніпрянської України отримували можливість налагоджувати зв'язки із найвидатнішими представниками світової науки, брати участь у міжнародних конгресах, з'їздах, урочистих заходах з нагоди пам'ятних дат європейської історії, публікувати свої праці, безпосередньо вивчати історико-культурні пам'ятки.

Упродовж закордонних відряджень вітчизняні вчені не лише студіювали зарубіжний досвід освітньої і науково-дослідної діяльності, а й засвоювали принципи загальноєвропейської університетської культури, що ґрунтувалася на засадах академічних і громадянських свобод. Окрім наукового значення, закордонні стажування представників професорсько-викладацької корпорації університетів України виконували важливу суспільно-політичну функцію, оскільки завдяки їм на терени Російської імперії привносилися європейські цінності, ліберальні ідеї, і зокрема,

концепція громадянського суспільства. Відтак, у суспільній свідомості утверджувалася впевненість у нагальній потребі здійснення докорінних перетворень на державному рівні, а уявлення щодо шляхів їх реалізації формувалися під впливом порівняльного аналізу державно-правових систем зарубіжних країн. Особливе значення мало вивчення європейських традицій парламентаризму, паростки якого в Російській імперії з'явилися із скликанням Державної Думи та розвивалися на ґрунті накопиченого за кордоном історичного досвіду. Важливе значення для вчених університетів Наддніпрянської України мало ознайомлення з досвідом парламентаризму Австро-Угорщини, до складу якої входили етнічні українські землі.

Загалом перед вітчизняними вченими відкривалися можливості вивчення таких важливих явищ європейського громадсько-політичного життя, як утвердження демократичних цінностей, зростання кількості партій і громадських організацій, розширення виборчих прав громадян, соціальні реформи. Слід наголосити, що відвідуючи провідні європейські університети, вони здійснювали критичний аналіз засад організації їх науково-освітньої діяльності, акцентуючи увагу на недоліках, робили свій унікальний внесок у збереження й розвиток наукових традицій, примноження культурного спадку Європи.

Загалом упродовж другої половини XIX – початку XX ст. міжнародна наукова співпраця, активними учасниками якої були вітчизняні вчені, виконувала важливу інтегративну функцію в контексті збереження культурно-цивілізаційної єдності Європи всупереч активізації економічного й колоніального суперництва, змаганням між європейськими державами за світове лідерство, наростанню гонки озброєнь. Отже, наукові здобутки представників професорсько-викладацької колегії Харківського, Київського й Новоросійського університетів, долаючи міждержавні кордони, перетворювалися на вагому ланку міжнародних культурних зв'язків, з яких

викристалізовувалася духовна єдність Європи – фундамент її багатогранної цивілізації.

8. Проблеми адаптації етнічних громад (зокрема, польської, єврейської, грецької, чеської, німецької) до багатшарового соціокультурного простору Російської імперії, взаємодії із державними органами влади другої половини XIX – початку XX ст., розвитку міжетнічних зв'язків є ключовими у процесі осмислення специфіки історичного розвитку України як унікального простору взаємовпливів розмаїтих культурних феноменів.

У контексті широкого комплексу проблем польського національно-визвольного руху в межах Російської імперії, місця й ролі польського питання в міжнародних відносинах і російській державній політиці, становища католицької церкви, українсько-польських культурних взаємовпливів особливого значення набуває об'єктивне відтворення історичної долі польської громади на теренах Київського навчального округу, унікального досвіду збереження національних традицій, плекання польського шкільництва й розвитку міжкультурного діалогу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

На світанку XX ст. поживлення громадсько-культурної, просвітницької діяльності поляків у межах Київського навчального округу відбувалося в контексті подій Першої російської революції 1905-1907 рр., активізації діяльності політичних партій і громадських організацій, розвитку засобів масової інформації, розширення мережі польських періодичних видань, посилення їхнього впливу на національно-політичні процеси, модернізацію суспільних інститутів, формування суспільної думки й національної самосвідомості. Аналіз тематичної спрямованості польської преси дозволяє дійти висновку щодо її значення як інструменту поглиблення міжнаціональної комунікації, українсько-польської духовної взаємодії, популяризації ідеї української культурно-історичної самобутності. В умовах імперської політики русифікації важливим механізмом збереження

національних культурних традицій, рідної мови була польська школа, що перебувала на нелегальному становищі й була тісно пов'язана з католицькою церквою. Репресивна національно-освітня політика держави поєднувалася з дискримінацією на релігійному ґрунті, і саме католицька церква стала центром відродження духовного потенціалу поляків, піднесення гуманітарної культури, гармонійного синтезу процесу навчання й виховання, прищеплення молодому поколінню християнських моральних цінностей, плекання патріотизму. Яскравим виявом культурно-просвітницької діяльності поляків була організація публічних лекцій і різноманітних мистецьких акцій, через призму образності польського театру відображалася багата гама емоцій, естетичних відчуттів, ціннісно-світоглядних орієнтирів епохи.

Реконструкція справжніх масштабів і специфіки розвитку польського шкільництва ускладнюється через його підпільний характер, що певною мірою звужує репрезентативність джерельної бази, представлені насамперед діловодною документацією (протоколами, звітами, листуванням) і судово-слідчими матеріалами. Утім, визнаючи «великі труднощі», пов'язані з викриттям і придушенням таємної культурно-освітньої діяльності поляків, представники російських органів влади мушили констатувати, що це «страшне зло» пустило глибоке коріння. Водночас піднесення польського культурницького руху, діяльність клубу «Огниво» та просвітницького товариства «Освята», й особливо наслідування польського досвіду українцями, кваліфікувалося як загроза російській державності. Ідеї українсько-польського єднання в боротьбі за вільний національно-культурний розвиток, відображені зокрема в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, впродовж другої половини XIX – початку XX ст. зберегли своє значення як інструмент самозбереження і поляків, і українців в умовах наступу русифікаторської політики царського уряду.

9. Аналіз широкого кола архівних документів та опублікованих джерел засвідчує посилення державного нагляду за культурно-освітнім життям

євреїв упродовж 60-70-х рр. XIX ст., створенням приватних навчальних закладів, а також контролю за просвітницькою діяльністю єврейських громад, спрямованою на збереження й передачу від покоління до покоління релігійних традицій, цінностей іудейської культури. Після придушення Польського національно-визвольного повстання 1863-1864 рр. силовими засобами наступним етапом насадження російської переваги в західних і південно-західних губерніях стало викорінення духовних впливів «ворожих елементів», до яких разом із поляками зараховували і євреїв. Процеси русифікації, примусової нівеляції єврейських культурно-релігійних традицій, що набули розвитку впродовж 1860-х рр., знайшли юридичне закріплення в Положенні 1873 року, згідно з яким суттєво знижувалася роль єврейських предметів у навчальному процесі, єдиною мовою викладання визначалася російська, закривалися рабинські училища, значно скорочувалася кількість казенних єврейських училищ.

Діловодна документація, офіційна кореспонденція канцелярій київського, подільського й волинського генерал-губернатора, місцевих губернаторів, попечителя Київського навчального округу відображає специфіку політики Російської імперії щодо єврейського населення, базовану на переконаності в «просвітницькій місії» цілеспрямованої русифікації. Аналіз освітньої діяльності євреїв сприяє осмисленню динаміки їхнього соціально-демографічного розвитку, місця та ролі в культурному житті українських губерній, впливу державних структур на регламентацію внутрішнього життя єврейської спільноти. Конкретно-історичний матеріал щодо культурно-освітньої діяльності єврейської громади наприкінці XIX ст. складає основу для з'ясування співвідношення спрямованості євреїв на збереження власних традицій, з одного боку, та здатності адаптації до іншокультурного соціуму, з іншого.

Від початку 1880-х років, коли Російською імперією прокотилися антисемітські погроми, відбувся різкий поворот від притаманної періоду

«Великих реформ» 1860-1870-х років спроби лібералізації політики у єврейському питанні до посилення дискримінаційних заходів, що знайшли юридичне закріплення із запровадженням «Центрального комітету для розгляду єврейського питання» при міністерстві внутрішніх справ (1881) і «Тимчасових правил» для євреїв (1882). Аналіз слідчих матеріалів канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора, а також губернських жандармських управлінь, засвідчує взаємну відсутність довіри між владою і єврейським населенням, непопулярність казенних училищ, тенденції до переходу євреїв на нелегальну просвітницьку діяльність задля збереження власної ідентичності й культурно-релігійних цінностей. Водночас спостерігалось прагнення єврейського населення відстоювати власні культурно-освітні потреби в межах законодавчого поля Російської імперії, усіма доступними на той час заходами, що виявлялося, зокрема, у заснуванні приватних навчальних закладів, які діяли відповідно до розпоряджень міністерства народної освіти, у спробах оскаржувати в державних органах влади (включно з Урядуючим Сенатом) порушення власних прав, у приверненні уваги до проблем російських євреїв на сторінках засобів масової інформації.

Унаслідок законодавчих обмежень вступу іудеїв до вищих навчальних закладів Росії зростала питома вага єврейської молоді, яка поповнювала лави європейських інтелектуалів, здобуваючи освіту в університетах Європи, опановуючи найновітніші тенденції розвитку світової науки, засвоюючи базові європейські ідеї гуманізму, демократії, верховенства права, ознайомлюючись із засадами національно-культурної політики європейських держав, переймаючись проблемами розвитку івриту, гебраїзації єврейського молодого покоління. Притаманні періоду кінця XIX – початку XX ст. процеси піднесення єврейського національного руху, політичне інституювання сіонізму, зростання самосвідомості єврейства сприяли

активізації модернізаційних процесів у єврейській громаді, збереженню національної єдності, релігійного спадку й історико-культурних традицій.

10. Упродовж XIX ст. грецький національний рух знаходив віддзеркалення в культурно-освітньому житті України. Відкриття відповідно до маніфесту Олександра I (1811) Ніжинського грецького училища стало важливою подією національно-культурного життя греків Російської імперії і зарубіжжя, які долучилися до збору благодійних пожертв. Утім унаслідок здійснення царським урядом політики централізації і русифікації упродовж XIX ст. відбулося суттєве обмеження прав грецької громади. Промовистим прикладом наступу на культурну автономію греків у другій половині XIX ст. стало скасування самоврядування Ніжинського Олександрівського грецького училища та численні спроби місцевої адміністрації реорганізувати заклад всупереч волі громади. Загалом просвітницька діяльність греків, що полягала у створенні навчальних закладів, меценатстві, підтримці книгодрукування, заснуванні громадських організацій, наклала глибокий відбиток на культурне життя України XIX – початку XX ст.

Пожвавлення чеської колонізації Волині упродовж 60-70-х рр. XIX ст., що відбувалося на тлі певної лібералізації суспільно-політичного життя й економічних перетворень періоду модернізаційних реформ у Російській імперії, сприяло вкоріненню на українському ґрунті духовних надбань, і передусім, багатих педагогічних традицій Чехії. У вітчизняній історіографії серед основних причин еміграції чеського населення з Австрії вказується національне гноблення. Утім, аналіз культурного становища чеських колоній на Волині дозволяє дійти висновку про те, що досягнувши шляхом наполегливої боротьби, яка увінчалася революційними подіями 1848-1849 рр., створення чеської національної школи й забезпечення високого рівня грамотності, зокрема сільського населення, на теренах Російської імперії чехи змушені були починати цей шлях спочатку. Розрахунок царського уряду використати чеську імміграцію для послаблення польських

національно-визвольних змагань не справдився, натомість своїм глибоким патріотизмом, дбайливим ставленням до власної культури, історичних традицій і готовністю їх захищати чехи стали прикладом для наслідування і джерелом натхнення для інших слов'янських народів у межах Російської держави, передусім українців.

Завдяки піднесенню німецької імміграції упродовж другої половини XIX – початку XX ст. Волинь набувала значення не лише географічного, а й культурно-цивілізаційного містка на теренах Центрально-Східної Європи. Аналіз конкретно-історичного матеріалу щодо культурно-освітньої діяльності німецької громади на українських землях дозволяє спростувати тезу щодо її етноконфесійної замкнутості. Відповідний рівень толерантності й віротерпимості німців засвідчує різнобарвний національний склад заснованих ними навчальних закладів, в яких здобували освіту не лише протестанти, православні, католики, а й іудеї та караїмісти. Створені німецькими колоністами на теренах Наддніпрянської України навчальні заклади, що ґрунтувалися на засадах самоврядування й були спрямовані на збереження національних традицій і прищеплення молодому поколінню патріотичних ідей, різко дисонували із засадами самодержавства та офіційною русифікаторською політикою царського уряду, що й зумовило їх реорганізацію і підпорядкування міністерству народної освіти наприкінці 80-х років XIX ст. Важливу роль у духовному житті України відігравали німецькі громадські організації і мистецькі колективи.

Аналіз фактологічного матеріалу з історії польського, єврейського, грецького, чеського, німецького шкільництва на теренах Київського навчального округу становить інтерес із погляду осмислення складних процесів етнонаціональної історії не лише в регіональному, а й всесвітньо-історичному контексті, з огляду на історико-філософську проблему збереження самобутніх культурно-релігійних традицій, розвитку міжетнічних взаємовпливів. Крізь призму історії навчальних закладів

етнічних меншин чіткіше розкриваються особливості їхнього правового й соціально-демографічного становища, самоідентифікації і ролі у громадсько-культурному житті Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)

Ф.183. Благочинний монастирів Київської єпархії

Оп.1.

1. Спр.415. Дело о сборе пожертвований для подданных Греции, пострадавших от землетрясения. 1894 р. 9 арк.

Ф.192. Платон (Городецкий М.І.)

Оп.1

2. Спр.34. Рапорты священников Рижской и Псковской епархии архиепископу Платону. 1853-1854 pp. 16 арк.

Ф.274. Київське губернське жандармське управління

Оп.1.

3. Спр.115. Донесения и рапорты шефу жандармов и начальнику 4 округа Корпуса жандармов о пении в римско-католическом костёле в г. Киеве запрещённого польского гимна студентами Киевского университета и учениками гимназии. 1861-1862 pp. 66 арк.
4. Спр.482. Дознание о студенческих демонстрациях и сходках, происходивших в г. Киеве в 1899 году. Сведения о Гребинке Е.А. 1899 р. 232 арк.
5. Спр.3136. Переписка с Департаментом полиции, киевским, подольским и волынским генерал-губернатором и другими учреждениями о деятельности польских нелегальных организаций и клубов; о праздновании 50-летия Польского восстания 1863 г.; об образовании на

территории Киевской губернии польских нелегальных школ и по другим вопросам. 1913 г. 169 арк.

Оп.4.

6. Спр.205. Переписка с киевским губернатором и киевским полицмейстером о сборе сведений о Киевском Польском обществе любителей искусства. 1913 г. 34 арк.
7. Спр.206. Дело об установлении наблюдения за деятельностью находящегося в г. Киеве польского клуба «Огниво» и польского театра при этом клубе. 1913 г. 11 арк.
8. Спр.241. Дело о политической проверке сотрудников газеты «Киевская мысль». Вырезки газеты «Киевская мысль». 1911-1916 гг. 246 арк.

Оп.5.

9. Спр.14. Циркуляры Киевского генерал-губернатора, переписка с Департаментом полиции и отдельным корпусом жандармов о деятельности польской буржуазно-националистической партии «ППС», об образовании польского «Народного крестьянского союза», Уставы и Программы «ППС», народного рабочего кружка и др. 1913-1914 гг. 107 арк.

Ф.275. Київське охоронне відділення

Оп.1.

10. Спр.214. Дело о сборе сведений и производстве обыска у киевского гимназиста Верзилова В.А. 1903-1906 гг. 19 арк.
11. Спр.1988. Переписка с Киевским, Подольским и Волынским ГЖУ и другими учреждениями о политической проверке лиц, подозреваемых в принадлежности к партии эсеров, армянской партии «ГНЧАК» и другим партиям и организациям. 1910 г. 517 арк.
12. Спр.2189. Переписка с Департаментом полиции, Штабом Киевского военного округа и другими учреждениями об установлении наблюдения за деятельностью польского националистического общества «Союз активной борьбы», образовавшегося в 1909 г. в Галиции. 1910-1911 гг. 46 арк.
13. Спр.2198. Переписка с Департаментом полиции, Волынским ГЖУ и другими учреждениями об украинском и польском национальном

движении, о деятельности партии «Народная свобода», о приезде в гор. Киев сербского короля Петра и другим вопросам. 1910-1911 гг. 50 арк.

14. Спр.2606. Переписка с Департаментом полиции, Киевским ГЖУ и приставами полицейских участков г. Киева о распространении в г. Киеве листовок киевского комитета РСДРП, партии эсеров, студенческих организаций и других партий и организаций. 1912-1913 гг. 273 арк.

Оп.2.

15. Спр.33. Копии писем, добытых агентурным путём начальниками разных губернских жандармских управлений и охранных отделений с разработанными сведениями о лицах, принадлежащих к украинской буржуазно-националистической партии «Спілка». 1908 г. 511 арк.

Ф.276. Південно-Західне районне охоронне відділення

Оп.1.

16. Спр.250. Переписка с Полтавским, Киевским, Волынским и другими ГЖУ о выявлении и розыске лиц, участвовавших в Первом польском национальном конгрессе в г. Вашингтоне. 1910 г. 8 арк.
17. Спр.402. Переписка с Департаментом полиции, киевским губернатором, Киевским, Волынским ГЖУ и другими учреждениями о подготовке празднования 50-летнего юбилея Польского восстания 1863 г. Польскими революционными организациями в Привислянском и Юго-Западном краях. 1912-1913 гг. 31 арк.
18. Спр.470. Агентурные сведения о деятельности РСДРП, еврейских партий и о лицах, подозреваемых в шпионаже. 1913 г. 428 арк.

Ф.281. Ковельське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць

Оп.1.

19. Спр.511. Переписка по военной разведке и военному шпионажу. 1910-1917 гг. 355 арк.

Ф.287. Бердичівське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць

Оп.1.

20. Спр.23. Переписка с унтер-офицерами о правилах несения службы на железных дорогах. 1913 р. 210 арк.

Ф.294. Канцелярія Київського окремого цензора

Оп.1.

21. Спр.4“а”. Книга циркуляров Главного управления по делам печати. 1866-1904 рр. 429 арк.

Ф.301. Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд

Оп.1.

22. Спр.3167. Циркуляры Департамента полиции, записка начальника Киевского охранного отделения. /Копии/ и переписка с начальником Подольского ГЖУ и жандармскими унтер-офицерами о наблюдении за настроением польского населения и за деятельностью польских организаций в связи с подготовкой ими празднования 50-летия польского национально-освободительного движения 1863 г. и в связи с возможной войной Австрии с Россией. 1913 р. 69 арк.

Оп.2.

23. Спр.332. Переписка с начальником Подольского ГЖУ о наблюдении за деятельностью «ППС», «Сокола» и других польских партий и организаций и за настроением польского населения Подольской губернии. 1907-1913 рр. 82 арк.
24. Спр.420. Переписка с подполковником Корпуса жандармов Гришкевич-Трохимовским о розыске и наблюдении за членами нелегальных партий и лицами, подозреваемыми в шпионаже, о наблюдении за польским населением и австрийскими подданными, о сборе сведений о подготовке местных сионистских организаций к сионистскому конгрессу в Вене и конференции партии «Поалей-Цион», о пресечении ввоза из-за границы

и распространения нелегальной литературы и по другим вопросам. 1913 р. 251 арк.

25. Спр.421. Переписка с ротмистром Корпуса жандармов Степановым о наблюдении за настроением населения и политической проверке разных лиц, о розыске и наблюдении за членами нелегальных партий и лицами, подозреваемыми в шпионаже, о недопущении распространения среди местных жителей нелегальной литературы и по другим вопросам. 1913 р. 317 арк.

Ф.318. Київська судова палата

Оп.1.

26. Спр.1082. Дело по обвинению ученика Нежинского Греческого училища Третьяка Г.М. в хранении брошюр Мартова Л. «Новый закон» и Дикштейна «Хто з чого живе». 1906-1909 рр. 86 арк.

Ф.336. Харківське губернське жандармське управління

Оп.1.

27. Спр.2411. Циркуляры департамента полиции о наблюдении за деятельностью профессиональных союзов. 1907-1912 рр. 233 арк.

Ф.356. Канцелярія миколаївського військового губернатора

Оп.1.

28. Спр.317. Переписка с временным одесским генерал-губернатором и киевским губернатором о запрещении содержателю театра-фантом прусскому подданному Ремлингу А. давать представления в г. Николаеве. 1887-1888 рр. 6 арк.

Ф.385. Жандармське управління м. Одеси

Оп.2.

29. Спр.53. Переписка с Департаментом полиции, одесским градоначальником и другими учреждениями и лицами о сборе сведений

о членах «Южнорусского немецкого общества», «Дамского общества пособия бедным немцам-католикам» и «Женского коммерческого училища Южнорусского немецкого общества» в г. Одессе. 1914-1915 pp. 75 арк.

Ф.419. Прокурор Одеської судової палати

Оп.1.

30. Спр.481. Дело по обвинению Гуровица А.Б., проживающего в с. Пологе, Гайсинского уезда, Подольской губернии, в высказывании против царя и русско-турецкой войны 1877-1878 гг. 1880-1881 pp. 55 арк.

Ф.442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора

Оп.1.

31. Спр.2419. Дело о награждении помещика Ровенского уезда Волынской губернии Омецинского В. греческим орденом за пребывание с отрядом французских войск в Греции в 1828-1829 гг. 1837-1838 pp. 27 арк.

Оп.38.

32. Спр.429. По отзыву секретаря Прусского посольства с жалобой прусского подданного Владислава Гудзинского на помещика Антона Лопушинского. 1861-1865 pp. 31 арк.

Оп.43.

33. Спр.169. По докладной записке подполковника Хрисовери. 1864 p. 4 арк.

Оп.51.

34. Спр.130. Об учреждении Киевского певческого общества иностранцами Эрлихом и Вюрглером. 1872. 3 арк.

Оп.53.

35. Спр.356. По отзыву Попечителя Киевского учебного округа о закрытии существующего без разрешения в г. Киеве в плос. части еврейского училища, а равно и по ходатайству помощника киевского раввина Бринштейна о дозволении ему открыть в г. Киеве еврейское училище. 1877 р. 13 арк.

Оп.55.

36. Спр.430. О пожертвованиях Киевского Митрополита Филофея, крестьянина Кучерова и почётного гражданина Толли. 1878 р. 14 арк.

Оп.56.

37. Спр.222. О радушном приёме жителями войск, проходящих на театр военных действий и о пожертвованиях на нужды армии. 1878 р. 286 арк.

Оп.369.

38. Спр.267. Переписка с киевским губернатором и Митрополитом Киевским Арсением о проверке сведений о существовании в Липовецком уезде Киевской губернии отдела польского революционного правительства и распространении среди жителей католицизма. 1863-1864 pp. 15 арк.
39. Спр.270. Переписка с киевским губернатором о принятии мер к прекращению ремонта Ставищенского костёла в Таращанском уезде Киевской губернии. 1863-1864 pp. 3 арк.
40. Спр.291. Переписка со штабом войск Киевского военного округа, киевским, подольским и волынским полицмейстерами о принятии мер к запрещению распространения участниками Польского восстания 1863-1864 гг. листовок, воззваний, «красных грамот» и др. нелегальной литературы среди жителей Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1863-1864 pp. 235 арк.
41. Спр.292. Рапорты начальников уездных полиций Киевской, Подольской и Волынской губерний о политическом состоянии в губерниях. 1863 р. 59 арк.

Оп. 437.

42. Спр.105. По донесению крестьянина с. Гудимовки Киевского уезда Балабуза на тамошнего эконома Томашевского о неблагонамеренных его рассказах крестьянам о войне с Турцией. 1853-1857 pp. 40 арк.

Оп.528.

43. Ср.348. По всеподданейшему прошению Виктора Глуховского об оказании ему вспомоществования для поступления в Университет. 1890-1891 pp. 12 арк.

Оп.533.

44. Спр.189. По отношению попечителя Киевского учебного округа о разрешении Н. Мильгрому и Ф. Вейцману открыть в г. Киеве частное еврейское училище. 1880 p. 8 арк.

Оп.535.

45. Спр.280. Докладная записка раввина Когана М. о разрешении ему открыть в г. Киеве частное еврейское училище. 1882 p. 4 арк.

Оп.538.

46. Спр.141. По прошению Г. Фейнберга о разрешении ему открыть еврейское училище в г. Киеве. 1885 p. 4 арк.
47. Спр.170. По ходатайству раввина У. Гершенгорна о разрешении ему открыть в г. Киеве еврейское училище. 1885 p. 6 арк.

Оп.544.

48. Спр.111. Об изменении правил и порядке открытия еврейских молитвенных учреждений. 1914 p. 22 арк.
49. Спр.173. По представлению Волынского губернатора с копией всеподданейшего отчёта о состоянии губернии за 1890 год. 1890 p. 43 арк.

Оп.614.

50. Спр.238. По возбуждённому попечителем Киевского учебного округа вопросу о школах иностранных исповеданий, находящихся в городах, местечках, а также немецких и чешских колониях в Юго-Западном крае. 1884 р. 308 арк.

Оп.620.

51. Спр.383. По ходатайству директора Киево-Печерской гимназии статского советника В. Петра от имени проживающих в г. Киеве чехов об учреждении чешско-славянского общества «Беседа» (с приложением проекта Устава означенного общества). 1891 р. 15 арк.

Оп.624.

52. Спр.219. О подписке в пользу пострадавших в Греции. 1894. 5 арк.
53. Спр.249. По вопросу об учреждении в г. Киеве первоначального еврейского училища. 1894 р. 3 арк.

Оп.625.

54. Спр.366. О еврейской молитвенной школе в м. Богуславе. 1900 р. 11 арк.
55. Спр.416. О всеподданейшем отчёте волынского губернатора за 1894 год. 1896 р. 13 арк.

Оп.627.

56. Спр.335. Об учреждении в Богуславе Общества вспомоществования ученикам местной талмуд-торы. 1898 р. 18 арк.

Оп.628.

57. Спр.100. О спектаклях в г. Дубно на немецком языке. 1898 р. 2 арк.

Оп.629.

58. Спр.9. По прошениям разных лиц, коих ходатайства оставлены генерал-губернатором без последствий. 1898-1899 рр. 500 арк.
59. Спр.169. По ходатайству дворянки О. Щербаковой о разрешении ей устраивать спектакли. 1899 р. 5 арк.

Оп.630.

60. Спр.119. О преподавании в еврейских хедерах русского языка. 1900 р. 15 арк.

Оп.631.

61. Спр.156. Об учреждении в Киеве Чешского благотворительного и общеобразовательного общества «Беседа». 1901 р. 5 арк.
62. Спр.410. По ходатайству Л. Бродского об открытии в г. Киеве казённого еврейского училища. 1904 р. 9 арк.

Оп.635.

63. Спр.362. Об учреждении общества вспомоществования учащимся Винницкой талмуд-торы. 1905 р. 6 арк.

Оп.639.

64. Спр.204. По корреспонденции о недопущении собрания в квартире доктора Петкевича в Киеве. 1909 р. 3 арк.

Оп.644.

65. Спр.209. Об утверждении проекта устава Общества взаимопомощи греков, учащихся в высших учебных заведениях г. Киева. 1914 р. 14 арк.

Оп.655.

66. Спр.232. Об ассигновании из остатков каменецкого коробочного сбора 70000 руб. для открытия в г. Каменце еврейского училища «талмуд-торы», с ремесленными при нем классами. 1905 р. 9 арк.

Оп.656.

67. Спр.10. О неудовлетворении Житомирскою городскою управою Радзивиловского еврейского училища содержанием в количестве 2552 руб. из сумм свечного сбора. 1903 р. 5 арк.
68. Спр.93. Об отпуске 5000 руб. пособия из сумм проскуровского коробочного сбора на устройство здания для еврейского училища в г. Проскурове. 1903 р. 4 арк.

69. Спр.168. По ходатайству евреев м. Любомля об отпуске пособия из остатков сумм местного коробочного сбора, в размере 1000 руб. на окончание здания еврейской талмуд-торы. 1903 р. 6 арк.
70. Спр.180. Об отпуске евреям г. Заславля 2500 руб. из остатков сумм коробочного сбора на окончание постройки еврейской молитвенной школы, под названием «Цицис». 1903 р. 2 арк.

Оп.657.

71. Спр.82. Об учреждении в м. Тульчине одноклассного начального еврейского училища. 1904 р. 2 арк.
72. Спр.168. По ходатайству уполномоченных от евреев м. Браилова А. Цукермана и И. Кельбера об ассигновании из сумм вспомогательного коробочного сбора денег на постройку здания для еврейской талмуд-торы в м. Браилове. 1904-1908 рр. 46 арк.

Оп.658.

73. Спр.64. Об ассигновании из остатков рашковско-загнитковского коробочного сбора 1400 руб. на постройку здания для талмуд-торы в м. Рашкове. 1906 р. 4 арк.

Оп.659.

74. Спр.58. О пожертвовании купчихою Марлею Каган недвижимого имущества в пользу Дубенского еврейского учебного заведения «Талмуд-Тора». 1906 р. 4 арк.

Оп.661.

75. Спр.273. Об урегулировании благотворительных учреждений в Киевской губернии. 1909 р. 472 арк.

Оп.666.

76. Спр.4. С разной перепиской. 1914 р. 371 арк.

Оп.690.

77. Спр.31. Об открытии Санкт-Петербургскою Евангелическо-Лютеранскою Консисториею в немецкой колонии Курганах

Новоградволынского уезда Церковно-приходской конфирмационной школы Геймтальского лютеранского прихода. 1892 р. 22 арк.

Оп.797.

78. Спр.209. Переписка с III Отделением, наместником Царства Польского и гражданским минским и ковенским генерал-губернатором о задержании в Дубенском уезде Волынской губернии транспорта с запрещёнными книгами, привезённого из-за границы помещику Минской губернии Незабытовскому А. 1847-1849 pp. 58 арк.

Оп.798.

79. Спр.63. Рапорты земских исправников, городничих и уездных предводителей дворянства о политическом положении в городах и уездах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1848 р. 561 арк.
80. Спр.80. Переписка с наместником Царства Польского, волынским губернатором и ковельским земским исправником о производстве обыска и аресте помещика с. Сельцы Ковельского уезда Волынской губернии Закашевского /Закаржевского/, объявившего о передаче крестьянам земли, строений и отмене барщины. 1848-1853 pp. 47 арк.
81. Спр.110. Переписка с попечителем Киевского учебного округа и земскими исправниками Киевской, Подольской и Волынской губерний об установлении секретного надзора полиции за студентами Киевского университета и учениками гимназий в Киевской, Подольской и Волынской губерниях в связи с революцией 1848 г. в Западной Европе. 1848-1849 pp. 53 арк.
82. Спр.433. Переписка с российским консульством в Бродах, киевским, подольским, волынским губернаторами и командиром 4-го пехотного корпуса об усилении охраны австро-русской границы и установлении наблюдения за населением Киевской, Подольской и Волынской губерний в связи с революционными событиями 1848 г. в Вене и Лемберге. 1848-1849 pp. 175 арк.
83. Спр.484. Письма, присланные жителям Киевской, Подольской и Волынской губерний из Австрии и Франции со сведениями о политических событиях в этих государствах. 1848-1852 pp. 118 арк.

Оп.799.

84. Спр.2. Об учреждении секретного надзора за шляхтичем Виталисом Шуйским в бытность его в Волынской губернии. 1849 р. 9 арк.

85. Спр.186. О наблюдении, чтобы помещики не распространяли нелепых слухов. 1849 р. 71 арк.

Оп. 803.

86. Спр.25. Переписка с III отделением, русским консулом в г. Броды, киевским, подольским и волынским губернаторами о принятии мер к нераспространению в Киевской, Подольской и Волынской губерниях сведений о восстании в Милане в феврале 1853 г., покушении на убийство австрийского императора Франца-Иосифа I, о появлении в Галиции платков с воззваниями Кошута Л. К венграм, полякам и др. 1853-1862 pp. 191 арк.
87. Спр.108. Дело о розыске и аресте прапорщика Литовского егерского полка Милковского О. и его брата, обвиняемых в переходе русско-молдавской границы. 1853-1854 pp. 193 арк.
88. Спр.324. Переписка с Волынской ликвидационной комиссией и Волынской палатой государственных имуществ о конфискации имущества сына бывшего начальника таможни в м. Вильчковичи Ержмановского Р. за участие в Революции 1848 г. во Франции. 1863-1854 pp. 12 арк.

Оп.804.

89. Спр.194. Переписка с волынским губернатором, заславским земским исправником о распространении дворянами Замевским И. и Куликовским Г. слухов о взятии английскими и французскими войсками г. Одессы и установлении за ними секретного надзора полиции. 1854-1855 pp. 44 арк.
90. Спр.218. Переписка с волынским губернатором о сборе сведений о политической благонадёжности помещиков Владимирского уезда Волынской губернии Волянского, Желтовского и Ольшевского, подозреваемых в распространении слухов о восстановлении национальной независимости Польши. 1854-1855 pp. 68 арк.
91. Спр.281. Переписка с III отделением, министерством внутренних дел, наместником Царства Польского, подольским и волынским губернаторами о высылке помещиков Подольской и Волынской губерний Грабенко А., Гаевского С., Будзинских М. и Г. и др., подозреваемых в политической неблагонадёжности, во внутренние губернии России под гласный надзор полиции. 1854-1858 pp. 330 арк.
92. Спр.288. Переписка с военным министерством, киевским комендантом и киевским митрополитом о заключении в Киево-Печерскую Лавру

- иеромонахов Быстрицкого монастыря в Валахии Феодорита и Пантелеймона за высказывания против правительства. 1854 р. 33 арк.
93. Спр.303. Дело об аресте однодворца Костецкого Н., проживающего в м. Белиловка Бердичевского уезда Киевской губернии, за распространение слухов о поражениях русских войск. 1854 р. 9 арк.
94. Спр.330. Переписка с наместником Царства Польского, новороссийским, бессарабским генерал-губернатором, киевским, подольским и волынским губернаторами о принятии мер к задержанию лиц, занимающихся шпионажем для английского и французского правительства, при появлении их в Киевской, Подольской и Волынской губерниях. 1854-1856 pp. 185 арк.
95. Спр.396. Переписка с киевским губернатором и чигиринским земским исправником о проверке заявления лесничего Гартмана о распространении помещиком Чигиринского уезда Киевской губернии Середницким В. слухов о поражении России в Крымской войне. 1854-1855 pp. 17 арк.
96. Спр.400. Переписка с подольским губернатором и балтским земским исправником о сборе сведений о политической благонадёжности арендного владельца с. Поповцы Балтского уезда Подольской губернии Бентковского Ф., подозреваемого в распространении слухов о прибытии в г. Одессу иностранного судна с русскими солдатами, ранеными в сражении при Альме. 1854-1855 pp. 19 арк.
97. Спр.449. Переписка с подольским губернатором о сборе сведений о политической благонадёжности и установлении секретного надзора полиции за помещиком Могилевского уезда Подольской губернии Сулятицким и арендным владельцем Южевичем, подозреваемыми в высказывании против правительства. 1854-1855 pp. 9 арк.

Оп.805.

98. Спр.57. Донесения начальников земской полиции и других о слухах и толках, по коим производится переписка. 1855 р. 363 арк.
99. Спр.235. По объявлению камердинера барона Остен Сакена Василия Оноприенко, будто между помещиками бердичевскими существует денежная складка для вспомоществования англичанам и французам. 1855 р. 14 арк.

Оп.807.

100. Спр.146. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами и командиром Отдельного Оренбургского корпуса об увольнении в отставку участников польского восстания 1830-1831 pp.,

отданных в солдаты, и разрешении возвратится в Киевскую, Подольскую и Волынскую губернии. 1857-1860 pp. 206 арк.

Оп.809.

- 101.Спр.83. Переписка с III отделением и староконстантиновским земским исправником о сборе сведений о русском подданном Поплавском Э., задержанном без паспорта в Баварии. 1859 р. 8 арк.

Оп.810.

- 102.Спр.153. Рапорты радзивилловского полицейского чиновника, летичевского и новоград-волынского земских исправников о политическом настроении лиц польского происхождения, проживающих в Галиции, Летичевском уезде Подольской губернии и Новоград-Волынском уезде Волынской губернии, о распространении среди местного населения слухов об освобождении крестьян от крепостной зависимости и по др. вопросам. 1860 р. 8 арк.
- 103.Спр.157. Переписка с III отделением с.е.и.в. канцелярии и начальником Радзивилловского таможенного округа о появлении в Галиции книги на польском языке «Новая карта Европы на 1861 год» с приложением географического атласа. 1860 р. 3 арк.
- 104.Спр.164. Переписка с киевским, волынским губернаторами и киевским старшим полицмейстером о проверке политической благонадёжности воспитанника Луцко-Житомирской католической духовной семинарии Дыбовского С., студента Киевского университета Варуна С. и др. лиц, получивших через Виленскую губернскую почтовую контору письма, содержащие высказывания против политики царского правительства. 1860-1861 pp. 27 арк.

Оп.811.

- 105.Спр.12. Переписка с III отделением, наместником Царства Польского и волынским губернатором о съезде помещиков Киевской, Подольской и Волынской губерний луцкого уездного предводителя дворянства и учреждении конторы Грубешовского торгового дома. 1861-1862 pp. 60 арк.
- 106.Спр.35. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о принятии мер к усилению наблюдения за политическим настроением населения в Киевской, Подольской и Волынской губерниях. 1861-1864 pp. 324 арк.
- 107.Спр.45. Переписка с III отделением и волынским губернатором об установлении надзора полиции за помещиком Волынской губернии

- Цешковским Ф., подозреваемым в намерении поступить в отряд Гарибальди. 1861-1869 pp. 70 арк.
- 108.Спр.57. Переписка с III отделением и наместником Царства Польского о политическом положении в Царстве. 1861 p. 156 арк.
- 109.Спр.59. Переписка с подольским губернатором и попечителем Киевского учебного округа о студентах Киевского университета Пашковском и Еловицком, не снявших шапки при чтении Манифеста об освобождении крестьян от крепостной зависимости. 1861-1862 pp. 40 арк.
- 110.Спр.77. Переписка с волынским губернатором о проверке сведений о намерении поляков, проживающих в г. Житомире Волынской губернии, организовать нелегальное собрание у доктора Новицкого под видом пасхального обеда. 1861 p. 5 арк.
- 111.Спр.112. Переписка с наместником Царства Польского, киевским губернатором и начальником Таращанской уездной полиции об установлении строгого секретного надзора полиции за приехавшим из-за границы в м. Ставищи Таращанского уезда Киевской губернии прусском подданном Новаковским Ф., подозреваемым в участии в Польском восстании 1830-1831 гг. 1861-1863 гг. 48 арк.
- 112.Спр.125. Переписка с наместником Царства Польского, киевским и волынским губернаторами о присылке сведений о политическом состоянии губерний. 1861 p. 18 арк.
- 113.Спр.181. Переписка с наместником Царства Польского и киевским губернатором об аресте ученика Варшавской художественной школы Матушевского К.К., студентов Киевского университета Буржинского, Нешковского и др., занимающихся агитацией против правительства и подготовкой восстания. 1861-1869 pp. 196 арк.
- 114.Спр.195. Переписка с министерством народного просвещения и попечителем Киевского учебного округа о принятии мер к перемещению учителей польской национальности из Киевской губернии в учебные заведения других губерний. 1861-1863 pp. 69 арк.
- 115.Спр.264. Рапорты житомирского земского исправника и заславского городничего об устройстве жителями Волынской губернии в костёлах панихид по полякам, погибшим в Варшаве во время манифестации 15 февраля 1861 г. 1861 p. 5 арк.

Оп.812.

- 116.Спр.15. Переписка с министерством внутренних дел и киевским, подольским губернаторами и начальниками Ольгопольской, Васильковской и др. уездных полиций о политическом настроении жителей польской национальности в Киевской, Подольской и Волынской губерниях. 1862-1863 pp. 324 арк.

- 117.Спр.32. Переписка с попечителем Киевского учебного округа об установлении контроля за расходом денег, собранных в пользу необеспеченных студентов, за концерты и спектакли, организованные студентами Киевского университета. 1862 г. 11 арк.
- 118.Спр.34. Переписка с начальником каневской уездной полиции о сборе сведений о жителе м. Корсунь Каневского уезда Киевской губернии Худосовском, обвиняемом в хранении портретов Гарибальди, Мерославского, Кошута и пении польских гимнов в Корсунском костёле. 1862 г. 4 арк.
- 119.Спр.38. Переписка с министерством внутренних дел и киевским губернатором о сборе сведений об арестованном в г. Богуславе Каневского уезда Киевской губернии австрийском подданном Чарнецком Ф., подозреваемом в участии в польском национально-освободительном движении. 1862-1866 гг. 154 арк.
- 120.Спр.48. Переписка с волынским губернатором о студенте Киевского университета Средзинском Г., обучавшем крестьянских детей с. Холоневичи Луцкого уезда Волынской губернии по книгам на украинском языке. 1862 г. 8 арк.
- 121.Спр.56. Переписка с Волынским губернатором о бывшем студенте Киевского университета Михальчукове К., обвиняемом в распространении среди крестьян с. Степковцы Житомирского уезда Волынской губернии книг на украинском языке. 1862 г. 12 арк.
- 122.Спр.162. Переписка с министерством внутренних дел, киевским, подольским и волынским губернаторами об установлении надзора полиции за проживающими в Молдавии жителями Киевской, Подольской и Волынской губерний Добровольским, Бобровским, Яновицким и др., подозреваемыми в связях с польским освободительным движением. 1862-1869 гг. 68 арк.
- 123.Спр.170. Переписка с подольским губернатором о политической благонадёжности помещицы с. Аннополь Брацлавского уезда Подольской губернии Четвертинской, открывшей школу для детей крестьян без разрешения властей. 1862-1863 гг. 5 арк.
- 124.Спр.186. Переписка с луцко-житомирским епископом и начальником Радомысльской уездной полиции о ссылке в монастырь ксендза Брусиловского костёла Таша, за проповеди антиправительственного характера. 1862 г. 5 арк.

Оп.813.

- 125.Спр.23. О ксёндзе Осмольском, неблагонадёжном в политическом отношении. 1863-1866 гг. 27 арк.

126.Спр.28. О студентах Вышинском, Клюковском, Барановском, Гельдмане и других, у которых найдено оружие и другие запрещённые вещи. 1863-1878 pp. 158 арк.

Оп.814.

127.Спр.188. О произведённом обыске у помещика А. Вечужнского. 1864-1865 pp. 11 арк.

128.Спр.457. По ходатайству выходца Г. Ризнича о разрешении ему возвратиться на родину. 1864-1867 pp. 9 арк.

Оп.817.

129.Спр.160. По представлению подольского губернатора об австрийском подданном И. Березовском, задержанном с 2-4 номерами заграничной польской газеты "Gazeta narodowa", намеревавшемся передать австрийскому подданному Ф. Ястрембскому. 1867-1869 pp. 24 арк.

Оп.819.

130.Спр.101. Сведения, присланные III отделением, о деятельности польской эмиграции в г. Константинополе. 1869 p. 28 арк.

Оп.824.

131.Спр.46. Сообщение волынского губернатора о сведениях, полученных от варшавского генерал-губернатора, о намерении нелегальными польскими партиями издать брошюру о преследовании униатов в Царстве Польском, об организации в Вене, Кракове и Львове польских комитетов /«польские круги, народные опеки»/ для подготовки нового восстания в привислянском крае и западных губерниях России. Сведения из газет «Час», «Газета народов», издающихся в Вене и Львове, о предстоящей войне России с Турцией, о политическом настроении польского населения и др. 1874 p. 69 арк.

Оп.826.

132.Спр.137. Переписка с подольским губернатором о проверке заявления Петрова А. о политической неблагонадёжности дворян Бондини, Домбровского, Варжинского и др., проживающих в г. Балте Подольской губернии. 1876-1877 pp. 5 арк.

Оп.828.

133.Спр.20. Представления подольского губернатора о результатах проверки анонимного заявления о воспитании дворянкой Вилинской К. гимназистов и прогимназистов, проживающих в доме в г. Немирове Брацлавского уезда Подольской губернии, в католической вере и приёме на службу в Немировскую гимназию учителей польской национальности. 1878 р. 12 арк.

Оп.840.

134.Спр.98. Переписка с киевским губернатором о рассмотрении прошения мещан г. Бердичева Киевской губернии Вайнбаума М. и И. о разрешении содержать частные еврейские училища. 1890 р. 98 арк.

Оп.842.

135.Спр.46. Дело об аресте и наложении штрафа на жителей Подольской губернии, открывших школы для обучения детей еврейской национальности без разрешения властей. 1892 р. 185 арк.

136.Спр.47. Дело об аресте и наложении штрафа на жителей Волынской губернии, открывших школы для обучения детей еврейской национальности без разрешения властей. 1892 р. 107 арк.

Оп.847.

137.Спр.406. Переписка с попечителем Киевского учебного округа о существовании в г. Житомире Волынской губернии еврейских училищ, открытых без разрешения властей; о взыскании штрафа с лиц, занимающихся обучением детей без разрешения властей. 1897 р. 35 арк.

Оп.850.

138.Спр.289. Переписка с киевским губернатором о ходатайстве директора Харьковской русской оперы Церетели А. о разрешении немецкой драматической труппе поставить 2 спектакля в театре Соловцова в г. Киеве. 1900 р. 2 арк.

Оп.851.

- 139.Спр.225. Сообщение киевского губернатора о нелегальной продаже книг на еврейском языке мещ. м. Макарова Киевского уезда Гольдфайном М. в здании еврейской молитвенной школы в г. Киеве. 1901 р. 1 арк.

Оп.856.

- 140.Спр.107. Донесения волынского губернатора об обнаружении в г. Остроге Волынской губернии мешка с клинками. 1906 р. 26 арк.

Оп.857.

- 141.Спр.2. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о разрешении постановки спектаклей на украинском, польском и немецком языках в городах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1907-1908 рр. 221 арк.

Оп.858.

- 142.Спр.2. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о разрешении постановки спектаклей на украинском, польском и немецком языках в городах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1908 р. 156 арк.

Оп.859.

- 143.Спр.2. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о разрешении постановки спектаклей на украинском, польском и немецком языках в городах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1909 р. 189 арк.

Оп.860.

- 144.Спр.2. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о разрешении постановки пьес на украинском, польском и немецком языках в городах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1910 р. 35 арк.
- 145.Спр.78. Переписка с Департаментом духовных дел, киевским, подольским и волынским губернаторами о присылке сведений о жителях Киевской, Подольской и Волынской губерний, принявших участие в I-ом

польском народном конгрессе, созванном в г. Вашингтоне «Польским народным союзом в Америке». 1910 р. 12 арк.

- 146.Спр.111. Переписка с Департаментом духовных дел и волынским губернатором о назначении ректора Луцко-Житомирской семинарии Мурашко И. прелатом Луцко-Житомирского кафедрального капитула и новоград-волынского декана Ляховича В. ректором семинарии. 1910 р. 11 арк.

Оп.862.

- 147.Спр.179. Переписка с киевским губернатором и Бердичевским католическим благотворительным обществом о разрешении профессору Краковского университета Брунеру Л. прочитать в г. Киеве две платные лекции «Как мы понимаем природу» и «Участие поляков во всемирной науке». 1912 р. 5 арк.

Оп.863.

- 148.Спр.2. Переписка с киевским, подольским и волынским губернаторами о разрешении постановки спектаклей на малорусском, польском и немецком языках в городах Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1913 р. 30 арк.

Оп.864.

- 149.Спр.240. Переписка с киевским, подольским, волынским губернаторами, начальниками Киевского и Волынского губернских жандармских управлений, начальником Штаба Киевского военного округа и др. лицами о высылке в центральные губернии России австрийских и германских подданных, проживающих в Киевской, Подольской и Волынской губерниях; о закрытии в г. Виннице семенного завода «Раббетге и Гизеке» ввиду шпионажа некоторых его служащих в пользу Германии и о др. мероприятиях, проведённых в связи с началом войны с Германией. 1914-1915 рр. 410 арк.

Ф.489. Документи про польські повстання. Колекція, зібрана головою Київського військово-польового суду Новицьким Г.В.

Оп.1.

- 150.Спр.174. Рапорти Окружного штабу Київського військового округу голові Київського військово-польового суду генерал-лейтенанту

Новицькому Г. В. та секретні повідомлення російського посланника у м. Константинополь та консулів у містах Ясси, Тульча, Бухарест з агентурними відомостями про діяльність за кордоном представників польського та українського визвольного руху. 1865-1866 рр. 67 арк.

Ф.707. Канцелярія попечителя Київського навчального округу

Оп.7.

151.Спр.124. Дело о подчинении ведению директора Нежинской гимназии учебных заведений, находящихся в г. Нежине. 1841 р. 7 арк.

Оп.18.

152.Спр.482. Об определении в Санкт-Петербург профессора Киевского университета статского советника Караваева. 1852 р. 13 арк.

Оп.26.

153.Спр.40. По представлению директора лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии об утверждении на три года избранного нежинскими греками в должность директора Александровского греческого училища грека Попова. 1860 р. 25 арк.

154.Спр.277. О помещении учителя Александровского Нежинского греческого училища Манцова младшим учителем географии в Нежинскую гимназию. 1860 р. 5 арк.

155.Спр.440. О выдаче иностранцу К.Л. Крафт свидетельства на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях. 1860 р. 6 арк.

156.Спр.442. О дозволении смотрителю Бердичевского еврейского училища Горенбергу открыть во вверенном ему училище публичные литературные чтения в пользу бедных учеников. 1860 р. 7 арк.

157.Спр.477. Об определении аптекарского помощника У.-Р. Давида исправляющим должность учителя в Константиноградское немецкое приходское училище. 1860 р. 13 арк.

Оп.27.

158.Спр.120. О выдаче иностранцу К. Ферстеру свидетельства на право частного обучения чтению и письму на немецком языке и началам арифметики. 1861 р. 3 арк.

- 159.Спр.348. Об увольнении от службы учителя Конотопского уездного училища коллежского асессора Шапошникова и о назначении ему пенсии, а также и об определении его вновь на службу учителем русского языка в Александровское греческое Нежинское училище. 1861 р. 22 арк.
- 160.Спр.377. О допущении коллежского регистратора А. Царевского к исправлению должности учителя математики в Александровском греческом Нежинском училище. 1861 р. 48 арк.
- 161.Спр.384. По представлению управляющего Дирекциею училищ Киевской губернии относительно обозревания учреждённых в Южных поселениях сельских школ. 1861 р. 6 арк.
- 162.Спр.396. Об определении коллежского асессора Бучинского учителем истории в Александровское греческое Нежинское училище и о производстве ему пенсии на службе. 1861 р. 9 арк.
- 163.Спр.457. О принимаемом студентами и гимназистами участии в демонстрациях. 1861 р. 227 арк.
- 164.Спр.467. Годовой отчёт о состоянии учебных заведений Киевского учебного округа за 1860 г. 1861 р. 523 арк.

Оп.28.

- 165.Спр.2. Переписка по разным предметам. 1862 р. 235 арк.
- 166.Спр.259. С отчётами о состоянии учебных заведений Киевского учебного округа за 1861 г. 1862 р. 792 арк.

Оп.29.

- 167.Спр.39. С отчётами о состоянии учебных заведений Киевского учебного округа за 1862 г. 1863 р. 892 арк.
- 168.Спр.72. О выдаче иностранцу К.-Ф.-Б. Тенцлеру свидетельства на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях. 1863 р. 5 арк.
- 169.Спр.156. О командировании чиновников управления Киевского учебного округа по делам службы в учебные заведения сего округа. 1863 р. 45 арк.

Оп.30.

- 170.Спр.73. Об определении учителя Корецкого приходского училища Левченко учителем истории и географии в Нежинское греческое училище. 1864 р. 16 арк.
- 171.Спр.128. С годовыми отчётами о состоянии учебных заведений Киевского учебного округа и управления того округа за 1863 г. 1864 р. 419 арк.

172.Спр.348. О выдаче иностранцам: Л. Дени и Ф. Зенфтлебену свидетельств: первому – на звание учителя французского языка, а последнему – на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях. 1864 р. 21 арк.

Оп.31.

173.Спр.143. О выдаче свидетельств: иностранцу О. Урбану на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях, а дворянину Лопушанскому и обер-офицерскому сыну Разумову – на учителя в уездных училищах. 1865 р. 15 арк.

174.Спр.599. Об утверждении директором Нежинского греческого училища отставного надворного советника Н. Манцова и кандидатом по нём грека Н. Красвьянова. 1865 р. 5 арк.

Оп.32.

175.Спр.75. С отчётом о состоянии учебных заведений Киевского округа за 1865 год. 1866 р. 1100 арк.

176.Спр.486. О назначении учителю Александровского греческого Нежинского училища А. Шапошникову, выслужившему 30 лет добавочной пенсии. 1866 р. 11 арк.

Оп.33.

177.Спр.15. О командировании чиновников для ревизии гимназий и училищ Киевского учебного округа и по делам службы. 1867 р. 70 арк.

178.Спр.282. Об увольнении от службы учителя русского языка Александровского греческого Нежинского училища А. Шапошникова за выслугу срока и о поручении преподавания русского языка в том училище директору того училища Манцову, а также о назначении первому из них пенсии. 1867 р. 18 арк.

Оп.34.

179.Спр.413. Об утверждении нежинского грека надворного советника Н. Манцова директором Нежинского Александровского греческого училища на три года и кандидатом при нём грека А. Попова. 1868-1869 рр. 3 арк.

Оп.35.

- 180.Спр.218. Об определении учителя Александровского греческого Нежинского училища А. Царевского штатным смотрителем Нежинского уездного училища. 1869 р. 9 арк.
- 181.Спр.392. О выдаче дочери принявшего подданство России П. Лебан свидетельства на право обучения в частных домах. 1869 р. 7 арк.
- 182.Спр.484. О выдаче саксонскому подданному Г.-В. Шульцу свидетельства на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях. 1869 р. 13 арк.

Оп.36.

- 183.Спр.391. О преобразовании существующего в г. Нежине Александровского греческого училища. 1870 р. 95 арк.

Оп.37.

- 184.Спр.39. О перемещении надзирателя за учащимися Нежинской гимназии Левченко учителем в Александровское греческое Нежинское училище. 1871 р. 6 арк.

Оп.38.

- 185.Спр.54. Отчёт о состоянии учебных заведений Киевского учебного округа за 1871 год. 1872 р. 130 арк.
- 186.Спр.146. Об увольнении от службы учителя Нежинского училища Рутковского и о назначении ему единовременного пособия. 1872 р. 8 арк.

Оп.39.

- 187.Спр.66. О выдаче прусскому подданному Барачу свидетельства на звание учителя немецкого языка в средних учебных заведениях. 1873 р. 12 арк.
- 188.Спр.244. О выдаче прусскому подданному Люцкендорфу свидетельства на звание домашнего учителя. 1873 р. 8 арк.

Оп.40.

- 189.Спр.І“а”. С перепискою по разным предметам. 1874 р. 434 арк.
- 190.Спр.191. О назначении бывшему учителю Нежинского греческого училища Левченку пенсии. 1874 р. 20 арк.

Оп.73.

- 191.Спр.81. О назначении и увольнении служащих в Нежинском Александровском греческом училище. 1907 р. 170 арк.

Оп.79.

- 192.Спр.4. О разрешении служащим в Киевском учебном округе отпусков за границу. 1911 р. 440 арк.
193.Спр.7“а”. О командировании лиц, служащих в Киевском учебном округе, за границу и в разные места России с учёною целью и по другим случаям. 1911-1912 рр. 326 арк.

Оп.87.

- 194.Спр.4281. Дело об изменении системы образования евреев и введении обязательного обучения детей купцов и почётных граждан в общих казённых учебных заведениях. 1859-1862 рр. 237 арк.
195.Спр.4295. Дело о разрешении Лихтенштейн Г. открыть в г. Бердичеве частную школу для девочек. 1859-1861 рр. 16 арк.
196.Спр.4300. Дело об открытии в г. Бердичеве казённого еврейского училища. 1859-1866 рр. 65 арк.
197.Спр.4301. Дело об открытии в г. Тараще казённого еврейского училища. 1859-1864 рр. 64 арк.
198.Спр.4379. Дело о разрешении учителю Бердичевского казённого еврейского училища Кулишеру открыть частное женское еврейское училище. 1860-1861 рр. 10 арк.
199.Спр.4380. Дело о разрешении мещанину Рефнеру С. открыть частную еврейскую мужскую школу в г. Бердичеве. 1860 р. 6 арк.
200.Спр.4381. Переписка с управлением Киево-Подольского военного поселения, уманской городской полицией и др. учреждениями об отказе жителей г. Умани обучать своих детей в Уманском казённом еврейском училище и об открытии, по прошению жителей г. Умани, пансиона для детей. 1860 р. 31 арк.
201.Спр.4626. Дело об учреждении стипендий для детей-евреев, обучающихся в общих еврейских учебных заведениях. 1861-1863 рр. 91 арк.
202.Спр.4630. Дело об открытии учителями Коганом и Кенигсбергом в г. Умани частной еврейской женской школы. 1861-1862 рр. 8 арк.
203.Спр.4935. Дело о ревизии казённых и частных еврейских училищ Киевской, Подольской и Волынской губерний. 1864-1866 рр. 76 арк.
204.Спр.5039. Дело о разрешении Сандлерам Б. и М. обучать еврейских девочек русскому языку в м. Белой Церкви. 1865-1866 рр. 14 арк.

- 205.Спр.5256. Переписка с директорами учебных заведений и др. лицами о приёме на работу и переводе учителей, выдаче пособий учителям и ученикам, о денежных претензиях разных лиц к учителям, о приобретении для учебных заведений округа книги Гурлянда и по другим вопросам. 1867-1870 pp. 166 арк.
- 206.Спр.5264. Дело о введении в еврейских учебных заведениях преподавания библейской истории и некоторых других предметов на русском языке. 1867-1871 pp. 64 арк.
- 207.Спр.5276. Переписка с министерством народного просвещения и директорами учебных заведений о проектируемой ликвидации еврейских учебных заведений в городах, имеющих общие учебные заведения. 1867-1868 pp. 37 арк.
- 208.Спр.5686. Переписка с директорами учебных заведений округа и др. лицами о назначении пособий гимназиям из средств городских дум, о выдаче пособий учителям на лечение, об освобождении от платы за обучение необеспеченных учащихся, о присылке книг и по др. вопросам. 1873 p. 469 арк.
- 209.Спр.6611. Циркулярные распоряжения по округу. 1884-1900 pp. 61 арк.

Оп.152.

- 210.Спр.47. По ходатайству о преобразовании Нежинского греческого Александровского училища в мужское среднее учебное заведение. 1901 p. 36 арк.

Оп.163.

- 211.Спр.1“а”. С перепиской по разным предметам. 1913 p. 551 арк.

Оп.196.

- 212.Спр.1“б”. Цирюляры и распоряжения министерства народного просвещения и начальства учебного округа. 1910 p. 348 арк.

Оп.207.

- 213.Спр.154“а”. Акты инспекторов народных училищ Киевской, Подольской, Волынской губерний о передаче министерству народного просвещения школ и начальных училищ в колониях немецких поселений в Киевской, Подольской и Волынской губерниях. 1884-1893 pp. 222 арк.
- 214.Спр.154“б”. Переписка с министерством народного просвещения, инспекторами народных училищ Киевской, Подольской, Волынской губерний о принятии мер к ограничению приёма на службу в школы

колоний немецких и чешских поселенцев в Киевской, Подольской и Волынской губерниях иностранных подданных, присылке сведений о количестве евангелистско-лютеранских школ в округе и по др. вопросам. 1894-1901 гг. 852 арк.

Оп.225.

- 215.Спр.49. О разрешении чехам, переселившимся в Волынскую губернию, открыть в трёх колониях: Глинске, Будераже, Мирогоще по одному двухклассному народному училищу. 1870 г. 271 арк.
- 216.Спр.79. О существующих в Волынской губернии лютеранских церковных школах. 1879 г. 22 арк.
- 217.Спр.91. Об устройстве при Мирогощенском чешском двухклассном училище ежедневных вечерних классов для взрослых. 1873 г. 2 арк.
- 218.Спр.214. О книгах Нежинского Александровского греческого училища, находящихся в пользовании Института кн. Безбородко. 1883 г. 37 арк.

Оп.227.

- 219.Спр.31. С распоряжениями министерства народного просвещения по разным вопросам. 1902 г. 125 арк.
- 220.Спр.37. Об открытии в немецкой колонии «Судихи» Константиноградского уезда Полтавской губернии одноклассного училища министерства народного просвещения. 1900 г. 5 арк.
- 221.Спр.130. С перепиской по Нежинскому Александровскому греческому училищу. 1906 г. 46 арк.
- 222.Спр.148. По жалобе, заявленной на инспектора народных училищ 6 района Полтавской губернии Луцкевича по поводу производства расследований и переписка по Кременчугской талмуд-торе. 1903 г. 140 арк.
- 223.Спр.161. О состоянии школ в немецких колониях с преподаванием в них русского языка. 1902-1903 гг. 177 арк.

Оп.229.

- 224.Спр.1. С циркулярными распоряжениями. 1911 г. 428 арк.
- 225.Спр.58 „б”. С перепиской по Нежинскому Александровскому греческому училищу. 1908 г. 63 арк.
- 226.Спр.59. С перепиской по Нежинскому Александровскому греческому училищу. 1907 г. 72 арк.
- 227.Спр.105. С перепиской по Нежинскому Александровскому греческому городскому училищу. 1911 г. 18 арк.

- 228.Спр.111. Дело Управления Киевского учебного округа. Нежинского Александровского греческого училища. 1912 р. 30 арк.
- 229.Спр.112. О закрытии обнаруженных в губерниях Киевской, Подольской и Волынской польских школ. 1909 р. 91 арк.
- 230.Спр.117. Дело Управления Киевского учебного округа. Нежинского Александровского греческого училища. 1913 р. 52 арк.
- 231.Спр.126“б”. 1910 р. С разной перепиской по Волынской губернии. 189 арк.
- 232.Спр.137 “г”. С разной перепиской по Черниговской губернии. 1911 р. 384 арк.
- 233.Спр.145. О закрытии польских школ в Киевском учебном округе. 1910 р. 79 арк.
- 234.Спр.150 “б”. С разной перепиской по Киевской губернии. Ч.I. 1912 р. 284 арк.
- 235.Спр.165. О закрытии тайных польских школ в Киевском учебном округе. 1911 р. 32 арк.
- 236.Спр.171. О заграничной экскурсии учителей народных училищ. 1909 р. 53 арк.
- 237.Спр.239. О закрытии тайных польских школ в Киевском учебном округе. 1913 р. 3 арк.

Оп.233.

- 238.Спр.153. По ходатайству и.д. учителя Малиновской чешско-русской школы, чеха А.И. Кучеры о допущении его к экзамену на звание учителя начального училища. 1899 р. 24 арк.

Оп.256.

- 239.Спр.269. С разной перепиской. Ч.V. 1913-1914 pp. 1914 р. 367 арк.

Оп.261.

- 240.Спр.2. По отзывам о степени благонадёжности разных лиц. 1863 р. 31 арк.
- 241.Спр.6. О мерах, принятых для предохранения учащихся от соучастия в политических предприятиях, происходящих на Западе Европы. Ч.1. 1848 р. 462 арк.
- 242.Спр.7. О панихиде по убитым в Варшаве и о других проявлениях между студентами Университета Св. Владимира сочувствия Варшавским событиям. 1861 р. 54 арк.
- 243.Спр.12. Об участии учеников 1-й и 2-й гимназий в пении политических гимнов и других беспорядках. 1861 р. 12 арк.

- 244.Спр.13. Об удалении от должностей лиц неблагонадёжных в политическом отношении и о переводе учителей польского происхождения в другие губернии. 1861 р. 27 арк.
- 245.Спр.25. О выпуске писарей и фармацевтов и мобилизации армии. 1876 р. 185 арк.

Оп.262.

- 246.Спр.3. С перепиской по разным предметам. 1891 р. 7 арк.
- 247.Спр.4. По вопросу об учреждении под председательством генерал-губернатора особой комиссии для изыскания мер наилучшего устройства немецких школ, находящихся в Юго-Западном крае. 1891 р. 20 арк.
- 248.Спр.5. О закрытии католической каплицы, находящейся при Киевской I гимназии. 1883 р. 8 арк.
- 249.Спр.10. С разной перепиской. 1902 р. 22 арк.

Оп.271.

- 250.Спр.59. О капитале Каменец-Подольской талмуд-торы. 1907 р. 7 арк.

Оп.279.

- 251.Спр.1. С разной перепиской. Ч.1. 1907 р. 397 арк.
- 252.Спр.1“а”. С разной перепиской. Ч.2. 1907 р. 298 арк.
- 253.Спр.1“б”. С разной перепиской. Ч.3. 1907 р. 336 арк.
- 254.Спр.1“в”. С разной перепиской. Ч.4. 1907 р. 275 арк.
- 255.Спр.1“г”. С разной перепиской. Ч.5. 1907 р. 667 арк.
- 256.Спр.77. О разрешении Киевскому обществу народных детских садов открыть в г. Киеве частный народный детский сад для детей обоего пола чешской национальности. 1907 р. 36 арк.
- 257.Спр.130. О разрешении правлению Польского общества Просвещения “Oswiata” открыть две польские школы в г. Киеве для обучения польских детей. 1907 р. 42 арк.

Оп.280.

- 258.Спр.1. С разной перепиской. 1908 р. 366 арк.

Оп. 294.

- 259.Спр.80. Со сведениями о числе учебных заведений и учащихся для Киевского губернского статистического комитета. 1910 р. 261 арк.

Оп.296.

- 260.Спр.54. Об открытии чешских сельских школ в посёлках Луцкого уезда: Теремном, Борятине, Княгининке, Милушах, Конче, Ниве и Мстишине и в др. уездах. 1888 р. 2 арк.
- 261.Спр.55. По ходатайству колонистов и чехов об открытии школ лютеранских, конфирмационных и чешских. Ч1. 1887 р. 23 арк.
- 262.Спр.55“а”. По ходатайству колонистов и чехов об открытии школ лютеранских, конфирмационных и чешских. Ч2. 1887 р. 34 арк.
- 263.Спр.68. Об издании циркуляров по Волынской губернии. Ч.1. 1892 р. 268 арк.
- 264.Спр.74. Об открытии в чешском посёлке «Старые Новоселки» Владимир-Волынского уезда одноклассного народного училища. 1890 р. 24 арк.
- 265.Спр.76. Об устройстве в г. Остроге Волынской губернии съезда учителей чешских школ. 1888 р. 75 арк.
- 266.Спр.78. Дело об открытии чешских училищ в посёлках Семидубах, Малине, Ульбарове и Молдове Волынской губернии. 1889 р. 21 арк.
- 267.Спр.86. С протоколами декабрьской сессии инспекции народных училищ Юго-Западного края. 1890 р. 68 арк.
- 268.Спр.89. Об открытии в м. Дунаевцах 2-классного сельского училища на средства немецких колонистов. 1890 р. 56 арк.
- 269.Спр.111. С протоколами декабрьской сессии инспекторов народных училищ Юго-Западного края. 1892 р. 23 арк.
- 270.Спр.127. О тайных польских школах и обществах в Подольской губернии. Ч.1. 1886 р. 95 арк.
- 271.Спр.127а. О тайных польских школах и обществах в Подольской губернии. Ч.1. 1886 р. 139 арк.
- 272.Спр.144. О тексте, в каком преподаётся в народных училищах молитва за государя императора ученикам римско-католического исповедания в школах иностранных поселенцев. 1886 р. 33 арк.

Оп.317.

- 273.Спр.10. По ходатайству мещанина Гинсберга Ю. о разрешении ему открыть в м. Городище Черкасского уезда Киевской губернии частное начальное мужское еврейское училище. 1897-1904 pp. 57 арк.
- 274.Спр.11. По ходатайству Шварцбурд Д.А. о разрешении ей открыть в м. Ржищеве Киевской губернии частное женское начальное еврейское училище. 1897-1898 pp. 15 арк.
- 275.Спр.13. По ходатайству Ярославского С. о разрешении ему открыть в м. Белой Церкви частное мужское начальное еврейское училище. 1897-1910 pp. 34 арк.

- 276.Спр.14. По ходатайству Казаринского А. о разрешении ему открыть в г. Умани частное мужское начальное еврейское училище и вечерний класс при нём. 1897-1903 pp. 16 арк.
- 277.Спр.26. По ходатайству уполномоченных Чернобыльского еврейского общества о разрешении открыть в м. Чернобыле талмуд-тору. 1898-1912 pp. 48 арк.
- 278.Спр.42. По ходатайству Бродского А. о разрешении ему открыть в г. Тараще Киевской губернии частное мужское начальное еврейское училище. 1898 p. 11 арк.
- 279.Спр.65. По ходатайству Киевского общества грамотности об открытии в г. Киеве еврейской субботней школы. 1898-1899 pp. 8 арк.
- 280.Спр.68. По ходатайству еврейского общества о разрешении открыть талмуд-тору в г. Тараще Киевской губернии. 1899-1907 pp. 36 арк.
- 281.Спр.77. Дело с разной перепиской. 1899-1902 pp. 219 арк.
- 282.Спр.86. По ходатайству мещ. Кагановской Х.С. о разрешении ей открыть в м. Макарове Киевского уезда частное начальное женское еврейское училище. 1899-1902 pp. 11 арк.
- 283.Спр.90. По ходатайству Гамбарг М. о разрешении ей открыть в г. Умани частное женское начальное еврейское училище. 1899-1903 pp. 34 арк.
- 284.Спр.94. По ходатайству домашней учительницы Штернберг Л. о разрешении открыть в м. Белая Церковь частное женское начальное еврейское училище. 1899 p. 7 арк.
- 285.Спр.97. По ходатайству еврея Канарика И.Ц. о разрешении ему открыть в м. Фастове Киевской губернии частное начальное еврейское училище. 1899 p. 7 арк.
- 286.Спр.100. По ходатайству лиц еврейской национальности м. Городище Киевской губернии об устройстве талмуд-торы в доме, пожертвованном мещ. Спектором И. 1899-1901 pp. 17 арк.
- 287.Спр.101. По ходатайству мещ. Брагинской Х.Б. о разрешении ей открыть в г. Звенигороде частное женское еврейское училище. 1899-1903 pp. 11 арк.
- 288.Спр.103. По ходатайству Лендер Г.-Р. о разрешении ей открыть в м. Белая Церковь частное женское начальное еврейское училище. 1899 p. 7 арк.
- 289.Спр.109. По ходатайству Ароновича Ю.-Л.Х. о разрешении ему открыть в м. Корсуни Киевской губернии частное мужское начальное еврейское училище. 1899-1909 pp. 31 арк.
- 290.Спр.111. По ходатайству уполномоченных еврейского общества г. Сквиры Киевской губернии о разрешении открыть в этом городе частное еврейское училище талмуд-тору. 1899-1908 pp. 30 арк.
- 291.Спр.116. По ходатайству мещ. Гольдарбайтер М. о разрешении открыть в м. Городище Киевской губернии частное женское начальное еврейское училище. 1899-1900 pp. 18 арк.

- 292.Спр.209. Дело с разной перепиской. 1902-1903 pp. 155 арк.
293.Спр.303. Дело с разной перепиской. 1904 p. 437 арк.
294.Спр.375. Дело с разной перепиской. 1905 p. 365 арк.
295.Спр.465. О разрешении Чешскому благотворительному и просветительному обществу имени Я.А. Коменского в г. Киеве открыть на Шулявке частное учебное заведение и детский сад. 1905 p. 35 арк.

Ф.711. Київська духовна академія

Оп.3.

- 296.Спр.1057. Дело о присвоении выпускникам академии грекам: Вафидису К. и Зигавину Г. степени кандидата. 1873 p. 11 арк.
297.Спр.1420. Указ Синода о разрешении принять уроженца острова Имброса /Греция/ иеродиакона Апостоласу в одну из духовных академий. 1881 p. 2 арк.
298.Спр.1977. Прошение вольнослушателя академии Немечека И. о разрешении сдавать экзамены вместе со студентами. 1890 p. 4 арк.
299.Спр.2030. Дело о посвящении студента академии чеха Немечека М. в сан диакона. 1891 p. 5 арк.
300.Спр.2031. Дело о выдаче слушателю академии чеху Немечеку М. свидетельства об успеваемости в богословских науках. 1891 p. 7 арк.
301.Спр.2037. Представление ректора академии киевскому митрополиту Платону о назначении выпускника академии чеха Немечека М. на должность миссионера Волынской епархии. 1891 p. 2 арк.
302.Спр.2084. Дело о допуске слушателя академии грека иеродиакона Феофана к сдаче экзаменов за II, III и IV курсы. 1892 p. 9 арк.
303.Спр.2296. Представление ректора академии киевскому и галицкому митрополиту Иоанникию о распределении болгар и греков, прибывающих в Россию для получения высшего богословского образования, в духовных академиях в связи с разногласиями между константинопольской патриархией и болгарским экзархатом. 1896 p. 10 арк.
304.Спр.3038. Прошения выпускников академии кандидатов богословия Брянских П. и Подольского Н. о выдаче копии дипломов для поступления в Берлинский университет. 1907 p. 2 арк.
305.Спр.3055. Диплом выпускника академии грека Пахиопуло Н. 1907 p. 3 арк.
306.Спр.3118. Отчёт о занятиях в Мюнхенском университете в 1807-1808 учебном году доцента академии Четверикова И. 1908 p. н/н

Ф.712. Київська духовна семінарія

Оп.6.

307.Спр.229. Дело о сборе средств в Киевской семинарии и подведомственных ей духовных училищах в пользу греческих и молдавских переселенцев. 1821 р. 4 арк.

308.Спр.548. Дело о проведении подписки среди лиц духовного звания для сбора денег в помощь греческим беженцам и для выкупа греков, находящихся в плену. 1823 р. 8 арк.

Ф.832. Антоновичі

Оп.1.

309.Спр.110. Дневник путешествия А.Б. Антоновича в Польшу, Австро-Венгрию, Германию, Испанию, Францию. 1880-1881 рр. 26 арк.

310.Спр.118. Записи Е.Н. Мельник-Антонович о жизни, деятельности и научных командировках В.Б. Антоновича в Краков, Прагу, Болонью, Рим в 1883-1899 гг. 1893 р. 19 арк.

Ф.969. Канцелярія чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора

Оп.1.

311.Спр.20“а”. Об учреждении надзора за помещиками Пирятинского уезда Полтавской губернии офицерами М. и В. Закревскими. 1848 р. 20 арк.

Ф.1262. Помічник начальника Волинського губерньського жандармського управління в Новоград-Волинському, Острозькому та Ізяславському повітах

Оп.2.

312.Спр.44. Переписка с Волынским ГЖУ и помощником начальника Волынского ГЖУ в Новоград-Волынском и других уездах о предотвращении революционных выступлений в день 300-летия дома Романовых, об установлении наблюдения за лицами, подозреваемыми в

военном шпионаже, приобретении вспомогательной агентуры среди рабочих фабрик и заводов и по другим вопросам. 1913 г. 183 арк.

Ф.1439. Чернігівське губернське жандармське управління

Оп.1.

313.Спр.1250. Журналы заседаний, список губернских земских гласных и перечень покладов, вносимых на рассмотрение Черниговского губернского земского собрания.1910-1911 гг. 119 арк.

314.Спр.1481. Список обществ, попечительств и других организаций с указанием их личного состава, существовавших в Черниговской губернии. 1913 г. 19 арк.

Ф.1475. Галагани

Оп.1.

315.Спр.235. Григорию Павловичу Галаган как предводителю дворянства Прилуцкого уезда от разных лиц и учреждений о сборе пожертвований в пользу восставших против Турции балканских народов, избрание присяжных заседателей и др. вопр. 1876-1878 гг. 18 арк.

Ф.1600. Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Рівненському, Дубенському та Кременчуцькому повітах, м. Рівне Волинської губернії

Оп.1.

316.Спр.441. Переписка с Волынским ГЖУ и унтер-офицерами дополнительного штата об установлении наблюдения за появлением в Волынской губернии лиц, проводивших агитацию среди польского населения за восстание против России; о сборе сведений о деятельности польских организаций «Соколы», дружины «Барташев», «Звензек Стшелецкий» и о других польских организациях, о подготовке польского населения Волынской губернии к празднованию 50-летия Польского восстания 1863 г. 1912-1913 гг. 782 арк.

Ф.2017. Харківське історико-філологічне товариство

Оп.1.

- 317.Спр.99. Протокол заседания Историко-филологического общества 19 сентября 1903 г. 1903 р. 2 арк.
- 318.Спр.182. Общий отчёт о деятельности общества за 1905-1906 гг.; 1907-1908 гг.; протокол заседания ревизионной комиссии за 1907 г.; протоколы заседаний Историко-филологического общества за сентябрь, ноябрь 1906 г. по декабрь 1909 г. и др. документы. 1905-1909 рр. 77 арк.
- 319.Спр.214. Протокол заседания историко-филологического общества 12 февраля 1910 г. 1910 р. 4 арк.
- 320.Спр.217. Протокол заседания Историко-филологического общества 24 сентября 1910 г. 1910 р. 4 арк.
- 321.Спр.223. Протокол заседания Историко-филологического общества 11 марта 1911 г. 1911 р. 5 арк.
- 322.Спр.227. Протокол заседания Историко-филологического общества 7 октября 1911 г. 1911 р. 3 арк.
- 323.Спр.228. Протокол заседания Историко-филологического общества 7 октября 1911 г. и 3 мая 1911 г. 1911 р. 7 арк.
- 324.Спр.235. Протокол заседания Историко-филологического общества 15 ноября 1912 г. 1912 р. 6 арк.
- 325.Спр.243. Протокол заседания Историко-филологического общества 23 мая 1914 г. 1914 р. 7 арк.
- 326.Спр.383. Отношение Харьковского университета с просьбой выслать полный комплект изданий в Императорскую Академию наук для отправления их на имя Российского Императорского Посольства в Риме для организации библиотеки. 1903 р. 1 арк.

Ф.2019. Анциферов О.М.

Оп.1.

- 327.Спр.16. Библиотека Софийского университета выносит Анциферову благодарность за подаренные труды: 1) «Аренда крестьянских душевых наделов и её значение», 2) «Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции». 1909 р. 1 арк.
- 328.Спр.141. Письмо из г. Урбана (штат Иллинойс, Америка) приглашение прибыть на торжество, посвящённое дню рождения А. Линкольна 1913 р. 1 арк.

Ф.2026. Дринов М.С.

Оп.1.

- 329.Спр.14. Историко-филологическое общество при Новороссийском университете горячо приветствует М.С. с исполнением 30-летия учёной деятельности. 1903 р. 1 арк.
- 330.Спр.15. Историческое общество в Софии искренне поздравляет М.С. с юбилейным днём его учёной деятельности по разработке истории славянской вообще и болгарской в частности. 1903 р. 1 арк.
- 331.Спр.16. Болгарский министр Шишманов приветствует М.С. как одного из достойнейших представителей славяноведения по поводу юбилея его учёной плодотворной деятельности. 1903 р. 1 арк.
- 332.Спр.19. Нежинское историко-филологическое общество приветствует М.С. с юбилейным днём. 1903 р. 1 арк.
- 333.Спр.21. Варшавское общество истории, филологии и права поздравляет М.С. с 30-летием учебной деятельности. 1903 р. 1 арк.
- 334.Спр.22. Историческое общество Нестора-летописца в Киеве поздравляет М.С. с 30-летием деятельности на поприще изучения судебных многострадальных южных славян. 1903 р. 1 арк.

Ф.2042. Максимейко М.О.

Оп.1.

- 335.Спр.91. Киев, 25/1. И. Покровский сообщает о намерении уехать за границу, что в Киеве вяло и глухо. Пишет о студенческих волнениях по поводу открытия памятника Мицкевичу в Варшаве. 1899 р. 2 арк.

Ф.2045. Потебня О.О.

Оп.1.

- 336.Спр.7. Повідомлення і диплом Королівського чеського товариства наук у Празі про обрання О.О. Потебні членом Товариства. 1887 р. 2 арк.
- 337.Спр.83. Историка, професора Празького університету І. Калоусек (Прага) з повідомленням про одержання прцъ О.О. Потебні «Из записок по русской грамматике» і «Значение множественного числа» 1888 р. 1 арк.
- 338.Спр.119. Філолога, завідуючого бібліотекою Чеського музею А.[О] Патера (Прага) з поздоровленням з приводу обрання О.О. Потебні членом «Королівського чеського товариства наук» та про надіслання йому книг. 1886-1887 рр. 2 арк.

Ф.2051. Рейнгард Л.В.

Оп.1.

- 339.Спр.54. 20 ноября. Швейцария. Анненская просит Рейнгарда сообщить, можно ли ей поступить на 4 курс университета, если она прослушала 6 семестров медицинского факультета в Лозаннском университете. 1905 р. 1 арк.
- 340.Спр.55. 22 ноября. Берн. Студенты медицинского факультета просят Рейнгарда, можно ли взять перевод в Харьковский университет на медицинский факультет с Бернского женского медицинского университета. 1905 р. 2 арк.

Ф.2052. Сумцов М.Ф.

Оп.1.

- 341.Спр.30. Запрошення чеської секції «Свободной мысли» М.Ф. Сумцову взяти участь у XIV Міжнародному конгресі «Свободной мысли» в Празі. 1907 р. 2 арк.
- 342.Спр.272. Вондрака В. (Відень) з проханням допомогти дістати деякі праці О.О. Потебні та інших в обмін на видання XVII ст. чеською мовою. 1907 р. 2 арк.
- 343.Спр.829. Мурко М.М. (Відень) з поздоровленням з 25-річним ювілеєм наукової діяльності М.Ф. Сумцова і проханням надіслати його праці. 1901 р. 2 арк.
- 344.Спр.830. Мурко М.М. (Градець) про велике значення Харківського історико-філологічного товариства для розвитку освіти та про важливість існування великої культурної Росії для слов'янських народів. 1905 р. 2 арк.
- 345.Спр.933. Полівки Ю. (Прага) з подякою за пошану, виявлену йому колективом історико-філологічного факультету Харківського університету. 1904 р. 1 арк.
- 346.Спр.934. Полівки Ю. (Прага) з проханням повернути йому статтю, надіслану проф. Є.К. Редіну для друкування в збірнику на честь М.Ф. Сумцова. 1908 р. 2 арк.
- 347.Спр.935. Полівки Ю. (Прага) відносно друкування його статті [якої – не вказано] у російському перекладі. 1909 р. 1 арк.
- 348.Спр.936. Полівки Ю. відносно друкування в Празі його статті для збірника на честь М.Ф. Сумцова. 1909 р. 1 арк.
- 349.Спр.1145. Стоїлова А.П. (Солунь) з проханням надіслати свої книги. 1902 р. 1 арк.

- 350.Спр.1146. Стоїлова А.П. (Солунь) з подякою за надіслані книги. 1903 р. 1 арк.
- 351.Спр.1409. Ягіча І.В. (Відень) з поздоровленням М.Ф. Сумцова з 25-річним ювілеєм наукової діяльності. 1900 р. 1 арк.
- 352.Спр.1410. Ягіча І.В. (Відень) з подякою за пошану, виявлену до нього Харківським університетом після його різкої критики дій російського уряду відносно студентів. 1901 р. 2 арк.
- 353.Спр.1411. Ягіча І.В. (Відень) з подякою М.Ф. Сумцову за згоду взяти участь у підготовці історико-літературного відділу Академічної енциклопедії та з виразом своїх поглядів на стан української літератури. 1911 р. 2 арк.
- 354.Спр.1450. [Підпис нерозбірливий] (Секретаріат Неаполітанського університету) з проханням надіслати видання Харківського університету про життя студентів. 1901 р. 1 арк.

Ф.2129. Мечников І.І.

Оп.1.

- 355.Спр.40. Письмо сотрудника Пастеровского института в г. Брюсселе Ж. Бордэ о получении культуры микроба коклюша, о поездке на о. Мадеру и др. 1908 р. 12 арк.
- 356.Спр.50. 1907 р. Письмо /французского писателя/ Э. Верхарна о работе И.И. Мечникова «Этюды оптимизма». 1907 р. 1 арк.
- 357.Спр.74. Письма профессора Р. Коха о проведении опытов над крысами, заражёнными чумой; о получении работы Мечникова об исследованиях сифилиса и др. 1895-1905 pp. 16 арк.
- 358.Спр.79. Письма английского учёного Д. Листера о присылке работ И.И. Мечникова об иммунитете, о поседении; о статье французского учёного Вериге о фагоцитозе и др. 1892-1901 pp. 5 арк.
- 359.Спр.118. Письма Любарша О., Кальметта А., Борде Ж. и др. лиц о получении культуры микроба коклюша, о сборе средств в пользу семьи умершего немецкого учёного Шаудина, об исследованиях ново-трифозафноля и др. 1889-1916 pp. 108 арк.
- 360.Спр. 123. Письма профессора Флюгге С. и сотрудника Департамента земледелия США Смита Т. О работах по иммунитету, юбилее Пастера Л. и др. 1888-1901 pp. 9 арк.

Ф.2162. Канцелярия попечителя Харьковского учебного округа

Оп.1.

361.Спр.115. Дело об открытии греческого Александровского училища в г. Нежине. 1817 р. 18 арк.

**Державний архів міста Києва
(ДАК)**

Ф.16. Київський університет Св. Володимира

Оп.299.

362.Спр.79. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об отправлении Фальберга с учёною целью за границу. 1860 р. 6 арк.

Оп.301.

363.Спр.801. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о поручении Т. Цехановецкому приобрести в Лондоне уставы Английских университетов. 1862 р. 2 арк.

Оп.304.

364.Спр.18. О командировании Липского за границу на вакационное время. 1865 р. 23 арк.

Оп.306.

365.Спр.54. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о приобретении Жагелем в Египте редких предметов для кабинетов университета, а также о невозможности избрать Жагеля в корреспонденты университета. 1867 р. 16 арк.

366.Спр.195. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о статистическом съезде во Флоренции. 1867 р. 45 арк.

367.Спр.263. О высылке в Австралию г. Канцлеру Мельбурнского Университета, Эдмунду Барри Общего Устава Российских

200

Университетов, положения об испытании на различные учёные звания и степени и правил для учащихся в Университете Св. Владимира. 1867 г. 7 арк.

Оп.307.

368.Спр.6. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании Гг. профессоров Ренненкампа и Покровского за границу с уч. целью. 1868 г. 67 арк.

369.Спр.105. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании Николая Бунге за границу для усовершенствования в науках. 1868 г. 42 арк.

Оп.308.

370.Спр.59. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании г. профессора Гюббенета за границу. 1869 г. 17 арк.

371.Спр.222. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании некоторых гг. Профессоров за границу с учёною целью, в 1869 и 1870 годах. 1869 г. 317 арк.

372.Спр.259. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу Владимирского-Буданова. 1869 г. 5 арк.

Оп.309.

373.Спр.223. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании молодых людей за границу на счёт сумм министерства народного просвещения, для приготовления к профессорскому званию. 1870 г. 145 арк.

Оп.310.

374.Спр.219. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании преподавателей за границу с учёной целью в 1872 г. 1872 г. 194 арк.

Оп.311.

375.Спр.129. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира по вопросу об участии России в Венской всемирной выставке. 1872 г. 31 арк.

376.Спр.131. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира по вопросу о сношении врачебных учреждений в России с медицинским ведомством Северо-Американских штатов, с целью обмена учёных трудов. 1872 р. 11 арк.

377.Спр.183. Сообщение Совета Университета Попечителю Киевского учебного округа о командировании доцента Фортинского за границу. 1873 р. 327 арк.

Оп.312.

378.Спр.65. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о высылке в библиотеку Бреславльского Университета изданий Киевского общества естествоиспытателей. 1873 р. 4 арк.

379.Спр.83. О принятии участия Университетом Святого Владимира в пополнении библиотеки Страсбургского Университета изданиями, напечатанными и впредь имеющими издаваться. 1873 р. 5 арк.

380.Спр.175. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу с учёной целью доцента Фортинского сроком на 2 года. 1873 р. 53 арк.

Оп.313.

381.Спр.46. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу с учёною целью для приготовления к профессорскому званию лекаря Сопмичевского и г. Загоровского. 1874 р. 70 арк.

382.Спр.185. Дело о командировании и увольнении в отпуск за границу гг. профессоров и преподавателей Университета в 1875 г. 1874 р. 252 арк.

Оп.314.

383.Спр.158. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу на два года магистра полицейского права Ивана Тарасова на счёт сумм министерства народного просвещения. 1875 р. 46 арк.

Оп.315.

384.Спр.90. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу на время Сербско-Турецкой войны Гг. Ринека, Коломнина, Циммерберга, Герасимовича и Яценко. 1876 р. 84 арк.

- 385.Спр.91. О пожертвовании денег в пользу славян нижними чинами служащими в Университете Св. Владимира. 1876 р. 73 арк.
- 386.Спр.94. Об устройстве гуляния в Университетском ботаническом саду для сбора пособия страждущим славянам. 1876 р. 5 арк.
- 387.Спр.119. О разрешении чтения публичных лекций в пользу южных славян доцентом Лучицким. 1876 р. 3 арк.

Оп.316.

- 388.Спр.1. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании и увольнении в отпуск за границу гг. профессоров и преподавателей Университета в 1877 г. 1877 р. 143 арк.
- 389.Спр.6. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о пожертвовании Его Светлостью Князем Сербским Миланом Обреновичем IV ордена Таково лекарю Петру Герасимовичу. 1877 р. 2 арк.
- 390.Спр.54. Дело Императорского Университета Святого Владимира об учреждении совещательной Комиссии по участию России в предстоящей в 1878 г. в Париже Всемирной выставке. 1877 р. 10 арк.
- 391.Спр.63. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании Гг. Доцентов Ринека, Герасимовича и Коломнина в распоряжение главноуполномоченного Общества попечения о раненых воинах. 1877 р. 63 арк.
- 392.Спр.131. О прикомандировании приват-доцента Тритшеля к Обществу попечения о раненых и больных воинах. 1877 р. 4 арк.
- 393.Спр.132. О разрешении прочесть две публичные лекции профессором Котляревским в пользу Дамского кружка для пособия выздоравливающим воинам. 1877 р. 4 арк.
- 394.Спр.169. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира с правилами распределения и развозки раненых и больных с театра войны во внутрь империи. 1877 р. 25 арк.
- 395.Спр.190. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о выдаче от Сербского Митрополита Михаила Университету Святого Владимира диплома на звание почётного члена Сербского Общества Красного Креста. 1877 р. 7 арк.

Оп.317.

- 396.Спр.56. Дело канцелярии Совета Императорского Университета Святого Владимира о приглашении студентов медицинского факультета 5 курса на службу в Общество Красного Креста 1878 р. 23 арк.
- 397.Спр.141. О пожертвовании на сооружение памятника по умершим на театрах последней русско-турецкой войны врачам 50 руб. 1878 р. 5 арк.

Оп.318.

398.Спр.153. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о пожертвовании профессорами их сочинений для Болгарской народной библиотеки. 1879-1880 гг. 29 арк.

Оп.319.

399.Спр.24. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об исходатайствовании Гг. профессорам и преподавателям университета заграничных командировок и отпусков в 1880 году. 1880 г. 92 арк.

400.Спр.104. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о предстоящем 1 мая 100-летнем юбилее Будо-Пестского Университета. 1880 г. 3 арк.

401.Спр.238. О командировании Белогриц-Котляревского за границу на 2 года с содержанием по 1600 руб. в год из сумм министерства народного просвещения для совершенствования в науках. 1880 г. 34 арк.

Оп.325.

402.Спр.171. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании молодых людей за границу для усовершенствования в науках и вообще для приготовления их к преподавательской деятельности. 1886 г. 43 арк.

Оп.326.

403.Спр.150. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о выписке из Мюнхенской Королевской Библиотеки санскритских рукописей для научных занятий профессора Кнауэра. 1887 г. 15 арк.

Оп.327.

404.Спр.24. Дело Ректора Императорского Университета Святого Владимира о 3-м международном конгрессе, устраиваемом Его Величеством Королём Бельгийцев, и о присуждении приза в 25 франков за сочинение о прогрессе электричества как двигателя и средства освещения. 1886 г. 2 арк.

405.Спр.80. О командировании за границу на 2 года с учёной целью частного доцента университета Н. Цитовича. 1888 г. 32 арк.

406.Спр.144. Дело ректора Императорского Университета Святого Владимира о праздновании 100-летнего юбилея Вука Караджича. 1888 р. 5 арк.

407.Спр.221. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках и отпусках профессоров и преподавателей Университета Святого Владимира в 1889 г. 1888 р. 261 арк.

Оп.328.

408.Спр.177. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании профессора Минха в Египет и Палестину. 1889 р. 7 арк.

Оп.329.

409.Спр.157. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об имеющем быть в г. Буда-Пеште международном орнитологическом конгрессе. 1890 р. 3 арк.

Оп.330.

410.Спр.25. О заграничных командировках и отпусках служащих в университете и о командировках в пределы России. 1891 р. 114 арк.

411.Спр.89. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании магистра Фогеля с учёной целью за границу на один год. 1891 р. 30 арк.

412.Спр.112. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира праздновании 70-летнего юбилея профессора фон-Гельмгольца. 1891 р. 3 арк.

413.Спр.124. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международном географическом конгрессе в г. Берне. 1891 р. 1 арк.

Оп.331.

414.Спр.10. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках и отпусках и командировках в пределы России. 1892 р. 171 арк.

415.Спр.106. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу на 1 год прозектора Университета Сапежко. 1892 р. 10 арк.

Оп.332.

- 416.Спр.166. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международном медицинском конгрессе и медицинской выставке в г. Риме. 1893 г. 2 арк.

Оп.333.

- 417.Спр.61. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о VIII международном конгрессе для гигиены и демографии в Будапеште. 1894 г. 2 арк.
- 418.Спр.139. О командировании приват-доцента Университета Пискорского за границу на один год. 1894 г. 19 арк.

Оп.334.

- 419.Спр.32. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира относительно командирования за границу магистра Никифора Шкляревского. 1895 г. 4 арк.
- 420.Спр.56. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании помощника прозектора Ивана Савченко за границу с учёной целью на 1 год и о допущении его к чтению лекций в качестве приват-доцента. 1895 г. 16 арк.
- 421.Спр.94. О командировании лаборанта Косоногова за границу с учёной целью на два года и о допущении его к чтению лекций в качестве приват-доцента. 1895 г. 6 арк.

Оп.335.

- 422.Спр.42. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках и отпусках и о командировках в пределы России профессоров и преподавателей Университета. 1896 г. 219 арк.
- 423.Спр.124. О международной выставке по аптекарскому искусству, имеющей быть в г. Праге. 1896 г. 12 арк.

Оп.336.

- 424.Спр.83. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании приват-доцента Университета князя Трубецкого за границу на 1 год. 1897 г. 7 арк.
- 425.Спр.90. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании и.д. экстраординарного профессора Университета Всеволода Удинцева с учёной целью за границу на 1 год. 1897 г. 8 арк.

- 426.Спр.94. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании и.д. экстраординарного профессора Университета Георгия Челпанова за границу на 11 месяцев. 1897 р. 14 арк.
- 427.Спр.127. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании магистранта Константина Радченко с учёной целью за границу на 2 года. 1897 р. 31 арк.

Оп.337.

- 428.Спр.12. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировке и.д. прозектора Недельского с учёной целью за границу на 1 год. 1898 р. 14 арк.
- 429.Спр.20. О заграничных командировках и отпусках и о командировках в пределы России профессоров, преподавателей и др. лиц. 1898 р. 181 арк.
- 430.Спр.69. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании профессора Навашина и лаборанта Караваева на остров Яву на 9 месяцев и о поручении чтения лекций гг. Пуриевичу и Цингеру. 1898 р. 21 арк.
- 431.Спр.110. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании приват-доцента Университета Железнова с учёной целью за границу на два года. 1898 р. 21 арк.

Оп.338.

- 432.Спр.85. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании приват-доцента Университета Лапинского с учёной целью за границу на 1 год. 1899 р. 12 арк.

Оп.339.

- 433.Спр.30. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках профессоров и преподавателей Университета. 1900-1901 рр. 174 арк.
- 434.Спр.40. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об увольнении профессоров, преподавателей и др. лиц в отпуск за границу. 1900 р. 57 арк.
- 435.Спр.56. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о 500-летнем юбилее Краковского Университета и о командировании на оный профессора Дашкевича представителем от Университета. 1900 р. 7 арк.

Оп.340.

- 436.Спр.49. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о юбилее Глазговского университета в Англии. 1901 р. 2 арк.
- 437.Спр.94. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о V зоологическом конгрессе в г. Берлине. 1901 р. 3 арк.
- 438.Спр.123. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международном конгрессе исторических наук в Риме в 1902 году и о командировании на оный проф. Кулаковского. 1901 р. 16 арк.
- 439.Спр.171. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира со сведениями о лицах, оставляемых при университете для приготовления к профессорскому званию и командированных с той же целью за границу с 1 января 1886 по 1 января 1901 г. 1901 р. 27 арк.

Оп.341.

- 440.Спр.40. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках профессоров, преподавателей и др. лиц. 1902 р. 73 арк.
- 441.Спр.65. Дело Совета Императорского Университета Св. Владимира о международном конгрессе гидрологии. 1902 р. 3 арк.
- 442.Спр.67. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании профессорского стипендиата университета Экстера за границу и в России на шесть месяцев. 1902 р. 8 арк.
- 443.Спр.101. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании проф. Яснопольского за границу на 1 год. 1902 р. 24 арк.
- 444.Спр.168. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о праздновании 50-летнего юбилея Сиднейского Университета. 1902 р. 6 арк.

Оп.342.

- 445.Спр.30. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках профессоров и других лиц. 1903 р. 62 арк.
- 446.Спр.52. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международном медицинском съезде в г. Мадриде и о командировании на оный профессоров и др. лиц. 1903 р. 30 арк.
- 447.Спр.80. О допущении Игоря Кистяковского к чтению лекций в качестве приват-доцента по командированию его за границу на два года. 1903 р. 9 арк.

- 448.Спр.183. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании профессора Михаила Ясинского за границу и в России на 1904-1905 учебный год. 1903-1904 pp. 5 арк.
- 449.Спр.216. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об имеющем быть в 1905 г. в г. Афинах международном Археологическом конгрессе. 1903 р. 4 арк.

Оп.343.

- 450.Спр.128. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международном конгрессе ориенталистов и о командировании на оный проф. Кнауэра. 1905 р. 6 арк.
- 451.Спр.163. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании приват-доцента Александра Билимовича за границу на 2 года. 1904 р. 10 арк.
- 452.Спр.168. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о VII международном тюремном конгрессе в Будапеште. 1904 р. 1 арк.

Оп.344.

- 453.Спр.42. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках профессоров и других лиц. 1905 р. 108 арк.
- 454.Спр.91. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира об имеющих состояться разных международных конгрессах и съездах. 1905 р. 13 арк.

Оп.346.

- 455.Спр.11. Прозектор при кафедре физиологии Университета Святого Владимира доктор медицины Александр Васильевич Леонтович, желая поработать над некоторыми физиологическими вопросами в лабораториях Германских Университетов, просит о ходатайствовании ему заграничного отпуска с 15 апреля по 20 августа 1907 г. 1907 р. 77 арк.
- 456.Спр.23. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании разных лиц за границу с учёною целью на более продолжительное время. 1907 р. 105 арк.
- 457.Спр.40. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках профессоров и преподавателей Университета. 1907 р. 133 арк.
- 458.Спр.154. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о XVI международном конгрессе врачей в г. Будапеште в 1909 году и о

командировании на оный некоторых профессоров Университета. 1907 р. 17 арк.

Оп.347.

459.Спр.20. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках. 1908 р. 147 арк.

460.Спр.126. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о командировании разных лиц с учёною целью за границу на более продолжительное время. 1908 р. 56 арк.

Оп.348.

461.Спр.17. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о чествовании 100-летней годовщины со дня рождения Чарльза Дарвина. 1909 р. 4 арк.

462.Спр.40. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о разных конгрессах и съездах и о командировании на оные представителей от Университета. 1909 р. 92 арк.

463.Спр.98. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о праздновании 350-летнего юбилея Женевского университета. 1909 р. 9 арк.

464.Спр.115. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о праздновании 500-летнего юбилея Лейпцигского Университета и о командировании на оный проф. Лециуса. 1909 р. 14 арк.

Оп.349.

465.Спр.18. О разных съездах и конгрессах и о командировании на оные представителей от Университета. 1909 р. 114 арк.

466.Спр.26. Дело Императорского Университета Святого Владимира о командировании разных лиц за границу на продолжительное время. 1910 р. 27 арк.

467.Спр.41. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках. 1910 р. 141 арк.

468.Спр.79. дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о международной выставке по гигиене в г. Дрездене. 1910 р. 8 арк.

Оп.350.

469.Спр.40. Дело Совета Императорского Университета Святого Владимира о заграничных командировках. 1911 р. 221 арк.

Оп.465.

- 470.Спр.127. Отчёт Университета Святого Владимира за 1859/1860 учебный год. 1860 р. 202 арк.
- 471.Спр.128. Отчёт по Университету за 1860 год. 1860 р. 169 арк.
- 472.Спр.139. Отчёт Университета. 1863 р. 225 арк.
- 473.Спр.378. Пригласительный билет ректору университета на VIII международный конгресс по прикладной химии в Вашингтоне. 1912 р. 7 арк.
- 474.Спр.1382. Отчёт о занятиях магистра политической экономии и статистики Николая Цытовича во время второго полугодия его заграничной командировки с 6 ноября 1889 г. по 6 мая 1890 г. 1890 р. 16 арк.
- 475.Спр.4822. Послужные списки преподавателей. 100 арк.
- 476.Спр.4997. Дело медицинского факультета Императорского Университета Святого Владимира о командировании профессоров, преподавателей и чиновников за границу. 1870 р. 21 арк.
- 477.Спр.5015. Дело о командировании профессора Эргардта в г. Берн на международную выставку обуви. 1876 р. 2 арк.
- 478.Спр.5021. О командировании профессоров, преподавателей и ассистентов факультета в распоряжение Общества попечения о больных и раненых воинах. 1877 р. 17 арк.
- 479.Спр.5198. Дело медицинского факультета Императорского Университета Святого Владимира о командировании за границу Гг. преподавателей. 1886 р. 16 арк.
- 480.Спр.5929. Переписка с ректором университета и заключение комиссии факультета об изменении правил командирования за границу профессоров и магистрантов факультета. 1908 р. 22 арк.
- 481.Спр.5981. Копии предложений попечителя Киевского учебного округа и прошения профессоров факультета о командировании их на Международный конгресс по гигиене пищевых продуктов, на Всемирный конгресс по семейному воспитанию, на Международную гигиеническую выставку, на III Международный конгресс по диетической терапии и др. 1911 р. 83 арк.
- 482.Спр.6052. Дело медицинского факультета Университета Святого Владимира о командировании с учёной целью за границу и внутри России профессоров и преподавателей. 1913 р. 72 арк.

Оп.469.

- 483.Спр.139. Отчёт университета за 1871 год. 1871 р. 168 арк.

Ф.81. Київська 2-а чоловіча гімназія

Оп.1.

484.Спр.875. Дело канцелярии Киевской 2-й гимназии по письмоводительской части. С циркулярными предложениями, распоряжениями и уведомлениями учебного округа. 1914 р. 223 арк.

Ф.99. Інспектор народних училищ

Оп.2.

485.Спр.23. Дело о немецких и чешских школах. 1887-1892 рр. 97 арк.

Ф.104. Київська приватна жіноча гімназія при Євангелістсько-Лютеранській церкві

Оп.1.

486.Спр.419. Четвертные отметки за 1914/15 учебный год. 1914-1915 рр. 166 арк.

487.Спр.424. Дело со списками за 1911-1912 гг. 1911-1912 рр. 78 арк.

Ф.175. Київський учительський інститут

Оп.1.

488.Спр.123. Протокол совещания по разработке вопроса о приёме имеющей прибыть в гор. Киев экскурсии группы членов клуба студенческой молодёжи в Софии, состоявшегося в здании Педагогического Музея цесаревича Алексея 30 июня 1914 года. 1914 р. 270 арк.

Ф.210. Київське Катерининське реальне училище

Оп.1.

489.Спр.616“а”. Рапорт директора училища Крейцмана о структуре училища и сословном составе учащихся. 1904 р. 2 арк.

Державний архів Київської області (ДАКО)

Ф.2. Канцелярія Київського цивільного губернатора

Оп.36.

490.Спр.47. О разрешении спектаклей, концертов и т.п. увеселений в г. Киеве. 1900 р. 651 арк.

Оп.73.

491.Спр.282. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Малой Сквирке Сквирского уезда польской школы. 1907 р. 4 арк.

492.Спр.284. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в д. Пустохе Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 6 арк.

493.Спр.285. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в м. Погребнице Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 10 арк.

494.Спр.286. Дело канцелярии Киевского губернатора об открытии в г. Бердичеве польской школы. 1907 р. 8 арк.

495.Спр.287. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в м. Володарке Сквирского уезда польской школы. 1907 р. 16 арк.

496.Спр.311. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Писковце Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 7 арк.

497.Спр.348. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в м. Дзюнькове Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 4 арк.

498.Спр.349. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Волице Сквирского уезда польской школы. 1907 р. 4 арк.

499.Спр.374. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в д. Зарудницах Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 5 арк.

500.Спр.379. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Поличинцах Бердичевского уезда польской школы. 1907 р. 6 арк.

501.Спр.380. Об открытии в колонии Негребовке, Радомысльского уезда, польской школы. 1907 р. 6 арк.

502.Спр.381. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Шамраевке Васильковского уезда польской школы. 1907 р. 20 арк.

503.Спр.385. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии польской школы в м. Рокитно Васильковского уезда. 1907 р. 4 арк.

504.Спр.386. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в м. Белой Церкви Васильковского уезда польских школ. 1907 р. 4 арк.

505.Спр.404. Дело канцелярии об открытии в д. Крымках Радомысльского уезда польской школы. 1907 р. 7 арк.

- 506.Спр.405. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в дд. Беркозовке и Острове Радомысльского уезда польских школ. 1907 р. 5 арк.
- 507.Спр.492. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Шуляках Таращанского уезда тайной польской школы. 1907 р. 7 арк.

Оп.74.

- 508.Спр.41. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в д. Багве и с. Янишовке Таращанского уезда без надлежащего разрешения польских школ. 1908 р. 2 арк.
- 509.Спр.44. Дело канцелярии киевского губернатора о закрытии в с. Александровке Таращанского уезда польской школы. 1908 р. 6 арк.
- 510.Спр.51. Дело канцелярии киевского губернатора о закрытии в с. Веприке и Пришивальне Васильковского уезда польских школ. 1908 р. 9 арк.
- 511.Спр.103. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Янковке Васильковского уезда польской школы. 1908 р. 8 арк.
- 512.Спр.108. О закрытии польской школы в д. Богудзенке, Бердичевского уезда. 1907 р. 6 арк.
- 513.Спр.144. Дело канцелярии киевского губернатора о закрытии в м. Тетиев и с. Бурковцах Таращанского уезда польских школ. 1908 р. 3 арк.
- 514.Спр.515. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Рогозной Сквирского уезда тайной польской школы. 1908 р. 8 арк.
- 515.Спр.547. Дело канцелярии киевского губернатора о наблюдении за возникновением польских школ в Киевской губернии. 1908 р. 30 арк.
- 516.Спр.552. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в д. Юзвине Бердичевского уезда тайной польской школы. 1908 р. 9 арк.

Оп.75.

- 517.Спр.72. Дело канцелярии киевского губернатора об открытии в с. Богудзеньке Бердичевского уезда польской школы. 1909 р. 3 арк.
- 518.Спр.226. Дело канцелярии Киевского губернатора об открытии в с. Великой Чернявке Бердичевского уезда без разрешения польской школы. 1909 р. 8 арк.

Оп.181.

- 519.Спр.661. Дело об устройстве помещицею с. Волицы Сквирского уезда Кациборовскою школы для обучения детей польской грамоте и о прикосновенном к этому делу крестьянине Полищуке. 1866 р. 40 арк.

Оп.227.

520.Спр.191. Дело канцелярии Киевского губернатора об устройстве в Киевской губернии ксендзом Дионисием Бончковским спектаклей, сбор с которых предназначался на устройство тайных польских детских школ в гг. Житомире и Киеве. 1911 р. 34 арк.

Ф.10. Київське губернське у справах про товариства присутствіє

Оп.1.

521.Спр.33. Устав Юго-Западного немецкого общества. Отчёт общества за 1910-1911 гг. 1907-1914 pp. 58 арк.

522.Спр.312. Об утверждении устава Греческого благотворительного общества в Киеве. 1911 р. 2 арк.

523.Спр.489. Переписка председателя Чешского благотворительного и просветительного общества им. Коменского. 1912-1913 pp. 16 арк.

**Державний архів Одеської області
(ДАОО)**

Ф.45. Новоросійський університет

Оп.19.

524.Спр.698. Научные командировки профессоров и участие их в съездах и отчёты о заграничных командировках профессоров. 1870 р. 82 арк.

525.Спр.1100. Международная выставка в Вене. Посылка делегатов Новороссийского Университета на международный конгресс ориенталистов в Афинах. 1883-1911 р. 60 арк.

Ф.158. Кочубинський О.О.

Оп.1.

526.Спр.9. Письма И.В. Ягича к Кочубинскому. 1879-1903 pp. 22 арк.

Ф.159. Попруженко М.Г.

Оп.1.

- 527.Спр.13. Переписка М.Г. Попруженко со Златарским, Ректором Университета Софии, о болгарских книгах. 1899-1914 pp. 5 арк.
528.Спр.14. Письма болгарского профессора Златарского В.И. 1899-1912 pp. 4 арк.
529.Спр.42. Письмо болагрского проф. Шишманова о получении от М.Г. Попруженко материалов газеты день 1862 г. 1911 р. 2 арк.
530.Спр.48. Письмо директора Народного Музея в Белграде со ведениями о Музее. 1907 р. 2 арк.

**Державний архів Харківської області
(ДАХО)**

Ф.667. Харківський університет

Оп.286.

- 531.Спр.151. София. Студент Липский пишет ректору, благодарит за рекомендацию к болгарскому министру и о получении должности учителя русского языка в Софийской женской гимназии. 1906 р. 1 арк.

**Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В.І. Вернадського
(ІР НБУВ)**

Ф.2. Історичні матеріали

- 532.Од.зб.30249. Лист В. Антоновичу від Асоціації італійських благодійників. 1879 р. 1 арк.
533.Од.зб.30250. Лист В. Антоновичу від Асоціації португальських журналістів і письменників. 1882 р. 1 арк.

534.Од.зб.30263. Лист В. Антоновичу від Товариства старожитностей Пруссії у м. Кенігсберзі. 1894 р. 2 арк.

Ф.3. Листування

535.Од.зб.49102. Иконников А. – Иконникову В. в Пруссию, в Берлин. 1872 р. 3 арк.

Ф.8. Київський університет

536.Од.зб.2714. Адрес университетв Карла-Фердинанда в г. Праге, преподнесённый Киевскому университету в связи с его 50-летием. 1884 р. 4 арк.

537.Од.зб.2725. Опись приветственных адресов, полученных Императорским Университетом Св. Владимира в день его 50-летнего юбилея 8 сентября 1884 г., переданных в библиотеку Университета Св. Владимира для хранения. 1884 р. 4 арк.

538.Од.зб.2738. Приветственное письмо фирмы Брокгауз в г. Лейпциге Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

539.Од.зб.2739. Приветственное послание Югославской Академии Наук Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 1 арк.

540.Од.зб.2740. Приветственное письмо учреждения им. Оссолинских во Львове Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

541. Од.зб.2763. Адрес Венского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

542.Од.зб.2764. Адрес Лейпцигского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

543.Од.зб.2765. Адрес Львовского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

544.Од.зб.2766. Адрес Страсбургского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

545.Од.зб.2767. Адрес Геттингенского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 1 арк.

546.Од.зб.2768. Адрес Римского университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 2 арк.

547.Од.зб.2790. Адрес Черновицкого университета Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 1 арк.

548.Од.зб.2798. Адрес Хорватского университета Франца Иосифа I в г. Загребе Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 1 арк.

- 549.Од.зб.2810. Адрес Императорской Римско-Католической Академии Киевскому университету в связи с его 50-летним юбилеем. 1884 р. 1 арк.
- 550.Од.зб.2812. Список лиц, назначенных представителями от разных высших учебных учреждений и обществ в России на юбилейное празднество Университета Св. Владимира. 1884-1885 pp. 18 арк.

Ф.10. Архів Української Академії наук – Всеукраїнської академії наук

- 551.Од. зб. 18211. 3 кореспонденції Г.П. Галагана про київське життя 1849 р. 2 арк.

Ф.65. Дашкевич М.П.

- 552.Од.зб.246. Флоринский Тимофей Дмитриевич – Дашкевичу Николаю Павловичу письмо 15/27 августа 1886 г. из Праги в Черняхов. 1886 р. 2 арк.

Ф.66. Лучицкий І.В.

- 553.Од.зб.324. Лучицкий Иван Васильевич Историко-филологическому факультету Киевского университета [Докладная записка с просьбой о содействии в установлении обмена изданиями университета с Мадридской академией наук]. 1895 р. 1 арк.
- 554.Од.зб.342. Коммунальный и госпитальный архив префектуры департамента Луары (Франция) министру народного просвещения (России). О передаче одного экземпляра инвентарной книги архива Киевскому университету. 1894 р. 1 арк.
- 555.Од.зб.376. Предложение принять участие в юбилейной конференции и издании, посвящённом Дж. Бруно. 1887 р. 2 арк.
- 556.Од.зб.493. Письмо А. Се (Henri Sée) И.В. Лучицкому 20 сентября 1917 г. 1917 р. 2 арк.

Ф.179. Степович А.І.

- 557.Од.зб.336. Библиотека Югославской Академии наук. Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо с благодарностью за присланную книгу «Очерки истории сербско-хорватской литературы». 1899 р. 1 арк.

- 558.Од.зб.365. Министерство просвещения Болгарии – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Открытка о высылке книги «Болгарская старина». 1907 р. 1 арк.
- 559.Од.зб.434. Андрич Никола – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо, 16 ноября 1899 г. 1899 р. 2 арк.
- 560.Од.зб.442. Вазова Ивана Минича – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо, 21 августа 1894 г. 1894 р. 1 арк.
- 561.Од. зб.443. Вазова Ивана Минича – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо, 27 сентября 1894 г. 1894 р. 1 арк.
- 562.Од.зб.444. Вальхар Ян – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо, 20 июня 1886 г. 1886 р. 1 арк.
- 563.Од.зб.446. Врзал А. (Vrzal A.) – Степовичу А.И. Письмо, 15 сентября 1892 г. 1892 р. 2 арк.
- 564.Од.зб.447. Письмо Выходила П.-Ф. (Vychodil P.-F.), редактора журнала “Hlidka Literarni” – Степовичу А.И. 1887 р. 1 арк.
- 565.Од. зб.448. Письмо Выходила П.-Ф. (Vychodil P.-F.), редактора журнала “Hlidka Literarni” – Степовичу А.И. 1887 р. 1 арк.
- 566.Од. зб.449. Письмо Выходила П.-Ф. (Vychodil P.-F.), редактора журнала “Hlidka Literarni” – Степовичу А.И. 1887 р. 1 арк.
- 567.Од.зб.466. Письмо Дурдика П. (Durdik P.) – Степовичу А.И., 18/6 ноября 1886 г. 1886 р. 2 арк.
- 568.Од. зб.467. Письмо Дурдика П. (Durdik P.) – Степовичу А.И., 12 октября / 30 сентября 1888 г. 1888 р. 2 арк.
- 569.Од.зб.477. Зибрт Ченек из Праги – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо на открытке. 20 ноября 1892 г. 1892 р. 1 арк.
- 570.Од. зб. 478. Зибрт Ченек из Праги – Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письмо на открытке 24 января 1892 г. 1892 р. 1 арк.
- 571.Од.зб.488. Кадлец К. – Степовичу А.И. Визитная карточка с дописанным адресом, из Праги в Киев. б/д. 1 арк.
- 572.Од.зб.521. Куба Людвиг – Степовичу. 1884 р. 7 арк.
- 573.Од.зб.525. Куба Людвиг – Степовичу. 1885 р. 3 арк.
- 574.Од.зб.725. Попович Петар Х. Степовичу Андронику Иоанникиевичу – письмо, 27 июля 1896 г. 1896 р. 2 арк.
- 575.Од.зб.790. Сретькович Пантелеймон [] член Государственного Совета Степовичу Андронику Иоанникиевичу, 15 декабря 1894 г. 1894 р. 1 арк.
576. Од.зб.904. Павлев Стефан, священник – Председателю Славянского благотворительного общества в Киеве. Письмо об оказании помощи в возобновлении церкви, 19 сентября 1913 г. 1913 р. 1 арк.

Ф.219. Флоринський Т.Д.

- 577.Од.зб.2. Болгарские учащиеся в г. Киеве – Флоринскому Тимофею Дмитриевичу. Адрес в связи с 25-летием научной деятельности. 1904 р. 2 арк.
- 578.Од.зб.6. Чешские учёные – Флоринскому Тимофею Дмитриевичу. Поздравительный адрес. 1883 р. 4 арк.
- 579.Од.зб.30. Болгарское землячество в Киеве – Флоринскому Тимофею Дмитриевичу. Поздравительный адрес в связи с 35-летней учёной деятельностью. 1914 р. 1 арк.

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Ф.73. Потебня О.

- 580.Од.зб.22. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 31 травня 1863 р. 2 арк.
- 581.Од.зб.23. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 7 червня 1863 р. 2 арк.
- 582.Од.зб.24. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 13 червня 1863 р. 4 арк.
- 583.Од.зб.25. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 12 липня 1863 р. 3 арк.
- 584.Од.зб.26. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 23 серпня 1863 р. 3 арк.
- 585.Од.зб.27. Потебня О.О. Лист А.О. Патери. 3 жовтня 1863 р. 3 арк.
- 586.Од.зб.28. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 4 вересня 1864 р. 4 арк.
- 587.Од.зб.29. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 3 листопада 1865 р. 1 арк.
- 588.Од.зб.30. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 13 березня 1866 р. 3 арк.
- 589.Од.зб.31. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 15 квітня 1866 р. 8 арк.
- 590.Од.зб.32. Потебня О.О. Лист до А.О. Патери. 11 грудня 1866 р. 8 арк.
- 591.Од.зб.33. Перелік книжок, замовлених О.О. Потебнею. б/д. 1 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ Й МАТЕРІАЛИ

- 592.Варварцев М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.). Документи, епістолярій, матеріали. Київ: НАН України, 2000. 108 с.
- 593.Доклад министра иностранных дел Горчакова Александру I, 3 сентября 1865 г. *Красный архив*. 1939. Т.2(93). С.107-111.

594. Драгоманов М. Документи і матеріали. 1841-1994. Львів, 2001. 733 с.
595. 3 історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Документи і матеріали. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. 203 арк.
596. Іконников Володимир. Історичні портрети. Упор., вступ. ст. В. Ульяновський. Київ: Либідь, 2004. 426 с.
597. К истории Польского восстания 1863 года (Депеши итальянского посла при русском дворе, маркиза Пеполи). *Исторический вестник*. 1884. Т. XVII. С. 512-550.
598. Полное собрание законов Российской империи. Спб., 1830. Т. 16. С. 313-316.
599. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. Москва: Гос. изд-во полит. литературы, 1952. 464 с.
600. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3-х т. Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1997. Т. 1. 448 с.
601. Constitution de 1848, IIe République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-republique>
602. Lo Statuto del Regno o Statuto Fondamentale della Monarchia di Savoia del 4 marzo 1848 (Statuto Albertino). URL: https://www.quirinale.it/allegati_statici/costituzione/Statutoalbertino.pdf
603. Manifesto of the first Slavonic Congress to the nations of Europe 1 June 12th 1848. *Slavonic and East European Review* 26 (1947/48), 309-313. URL: https://moodle2.units.it/pluginfile.php/424253/mod_resource/content/1/Manifesto%20del%20primo%20Congresso%20slavo%20alle%20nazioni%20dEuropa.pdf
604. Palacký F. Letter to Frankfurt, 11 April 1848 (Psaní do Frankfurta dne 11. dubna 1848). *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast*

- Europe 1770–1945. Budapest: Central European University Press, 2007. Vol. II. P. URL: <https://books.openedition.org/ceup/2345>
605. Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849. URL: <http://verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm>

**НАУКОВА ПЕРІОДИКА
(XIX – поч. XX ст.)**

606. Алексеев П. Заметки из заграничного путешествия в 1871-72 годах. *Университетские известия*. 1872. №11. С.1-16.
607. Алексеев П. Заметки о Парижской выставке 1878 года. *Университетские известия*. 1878. № 12. С.119-138.
608. Андреев К.А. Отчёт о занятиях за границею. *Записки Императорского Харьковского Университета (1878)*. 1879. Т.1. С.1-10.
609. Анцыферов А. Отчёт по заграничной командировке за 1904 г. *Записки Императорского Харьковского университета (1906)*. 1907. Кн.3-4. С.103-114.
610. Ардашев П. Третий международный конгресс историков в Лондоне. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1913. №9. С.1-25.
611. Ардашев П. Третий международный конгресс историков в Лондоне (окончание). *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1913. №10. С.61-93.
612. Арнольди В.М. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.2. С.1-6.
613. Барабашев П.Н. Из летней заграничной командировки (июнь-июль 1911 года). *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1. С.23-31.

614. Белоусов Н. Рапорт по поводу заграничной поездки летом 1903 года. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1904. Кн.3. С.9-27.
615. Белоусов Н.Ф. Отчёт о заграничной командировке на VIII международный физиологический конгресс в Вене в сентябре 1910 года. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1911. Кн.2. С.1-12.
616. Белоусов Н.Ф. Отчёт о поездке на IX Международный Конгресс физиологов в Гронингене 2-5 сентября н.с. 1913 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1914. Кн.1. С.33-40.
617. Белянкин И.И. Отчёт о поездке на четвёртый международный конгресс математиков в Риме. *Университетские известия*. 1908. №11. С.1-14.
618. Бернштейн Н. Отчёт о поездке за границу. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1871. Т.7. С.169-174.
619. Билимович Ал. Отчёт за первый год заграничной командировки. *Университетские известия*. 1906. №10. С.1-41.
620. Богишич Б. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1870. Т.5. С.1-32.
621. Брандт В.Д. Отчёт о научной заграничной командировке. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1911. Вып.4. С.53-85.
622. Бродович И. Рапорт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. (1906). 1907. Кн.3-4. С.1-2.
623. Брюно Г.Г. Отчёт о заграничной командировке с научной целью летом 1910 г. *Университетские известия*. 1911. №6. С.1-12.
624. Бузескул В.П. Отчёт о командировке за границу и в Новгород (на Археологический съезд). *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1 С.1-3.

- 625.Валяшко Н.А. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1902. Кн.1. С.8-9.
- 626.Валяшко Н.А. Отчёт о заграничной командировке с 1 мая 1908 г. по 15 августа 1910 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1. С.1-8.
- 627.Вейнберг Б.П. Отчёт о командировке за границу на вакационное время 1899 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1900. Т.80. С.23-346.
- 628.Владимирский-Буданов М.Ф. Отчёт о годичной командировке 1880-81 года. *Университетские известия*. 1881. №11. С.1-24.
- 629.Воблый К.Г. Отчёт о заграничной командировке с 20 декабря 1909 по 20 августа 1910 г. *Университетские известия*. 1911. №1. С.1-16.
- 630.Гольдин Н.С. Отчёт о заграничной командировке в 1912 году. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1913. Кн.3. С.1-3.
- 631.Гордон В. Пятисотлетний юбилей Лейпцигского Университета (Отчёт о командировке). *Записки Императорского Харьковского университета*. 1909. Кн.4. С.1-25.
- 632.Григорович-Березовский Н.А. Отчёт о заграничной командировке летом 1909 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1911. Вып.4. С.86-93.
- 633.Гюббенет Х.Я. фон. Об офтальмологическом конгрессе в Париже с 30 сентября по 4 октября 1862 года. *Университетские известия*. 1862. №9. С.63-70.
- 634.Данилевский В.Я. Отчёт о научных занятиях за первую половину 1878 года. *Записки Императорского Харьковского Университета (1878)*. 1879. Т.3. С.1-4.
- 635.Два года за границею Магистра Тарасова. *Университетские известия*. 1879. №1. С.28-50.

- 636.Дворниченко С. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1897. Кн.3. С.1-20.
- 637.Догель А. Александр Онуфриевич Ковалевский (некролог). *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1902. №10. С.41-49.
- 638.Драй М.А. Отчёт о поездке за границу. *Университетские известия*. 1914. №9. С.1-4.
- 639.Евдокимов Н.Н. В физико-математический факультет Императорского Харьковского университета. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.3. С.1-4.
- 640.Евдокимов Н.Н. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905 г. 1906. Кн.2. С.6-18.
- 641.Жилин А.А. Отчёт юридическому факультету о командировке на летний семестр в заграничные университеты. *Университетские известия*. 1908. №1. С.1-17.
- 642.Загоровский А. Из отчёта о командировке моей за границу с учёною целью с 1 мая 1876 г. по 1 мая 1878 года. *Университетские известия*. 1878. №11. С.1-14.
- 643.Заленский В.В. Отчёт о результатах исследований, сделанных во время заграничной командировки с 15 января по 1 июня 1888 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1889. Т.50. С.1-4.
- 644.Зарубин В.И. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.4. С.26-36.
- 645.Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 8 мая 1880 г. *Университетские известия*. 1880. № 7. С.137.
- 646.Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 28 ноября 1880 г. *Университетские известия*. 1881. № 2. С.306-307.

647. Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 16 декабря 1880. *Университетские известия*. 1881. № 3. С.334.
648. Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 9, 16, 20 и 27 марта 2, 3 и 6 апреля 1881 г. *Университетские известия*. 1881. № 6. С.49.
649. Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 28 и 31 мая 1882 г. *Университетские известия*. 1882. №9. С.118, 119.
650. Извлечение из протоколов заседаний Совета Университета Св. Владимира. 10 и 29 сентября 1882 г. *Университетские известия*. 1882. № 11. С.163.
651. Ирмер Г.Ю. Отчёт о командировке в Германию. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1907. Кн.1. С.29-55.
652. Казанский П.Е. Славянский съезд в Софии. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1911. Вип.4. С.1-52.
653. Казанцев Л. Отчёт о заграничной командировке с учёной целью. *Университетские известия*. 1895. №2. С.1-8.
654. Кесслер К.Ф. Краткий отчёт о собрании германских естествоиспытателей и врачей, бывшем в 1860 году в Кенигсберге. *Университетские известия*. 1861. №1. С.121-141.
655. Киселёв А.Д. Отчёт о командировке за границу на лето 1913 г. *Записки Императорского Харьковского Университета (1913)*. 1914. Кн.4. С.1-10.
656. Ковалевский А.О. Отчёт о заграничной командировке в 1881-1882 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1883. Т.35. С.463-471.
657. Кондаков Н. Отчёт о занятиях за границей с 1 марта по 1 сентября 1875 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.18. С.177-183.

658. Кондаков Н. Отчёт о занятиях за границей с 1 сентября 1875 г. по 1 марта 1876 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.20. С.175-179.
659. Кондаков Н. Отчёт о занятиях за границей с 1 марта по 1 августа 1876 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1877. Т.21. С.277-286.
660. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1899-1900 гг. *Университетские известия*. 1901. №4. С.1-48.
661. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1901-1902 годы. *Университетские известия*. 1904. №1. С.1-60.
662. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1903-1904 годы. *Университетские известия*. 1906. №3. С.1-74.
663. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1905-1906 годы. *Университетские известия*. 1907. №12. С.1-84.
664. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1907-1908 годы. *Университетские известия*. 1910. №2. С.1-84.
665. Коротнев А.А. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1909-1910 годы. *Университетские известия*. 1912. №2. С.1-114.
666. Коротнев А.А. Отчёт о результатах учёной командировки за границу на Рождественские вакации в 1892-93 году. *Университетские известия*. 1893. №4. С.1-40.
667. Коротнев А.А. Поездка на Шпицберген (с рис.). *Университетские известия*. 1898. №12. С.1-84.

- 668.Коротнев А.А., Давыдов М.Б. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1896 г. *Университетские известия*. 1897. №7. С.1-31.
- 669.Коршун С.В. Отчёт о заграничной командировке с 1 апреля 1906 г. По 1 апреля 1908 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.3. С.1-43.
- 670.Костин С.И. Отчёт медицинскому факультету Императорского Харьковского Университета о занятиях за границею в течение 1899-1900 академического года. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1902. Кн.1. С.1-7.
- 671.Кочубинский А. Записка о путешествии по славянским землям. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1874. Т.13. С.87-134.
- 672.Кочубинский А. Отчёт о занятиях славянскими наречиями за время с 1 августа 1874 г. по 1 февраля 1875 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.18. С.191-266.
- 673.Кочубинский А. Отчёт о занятиях славянскими наречиями с 1-го февраля по 1-е августа 1875 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.20. С.70-105.
- 674.Кочубинский А. Отчёт о путешествии по славянским землям с 1-го августа 1875 по 1-е февраля 1876 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.20. С.107-171.
- 675.Кочубинский А. Отчёт о занятиях славянскими наречиями с 1 февраля по 1 июня 1876 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1877. Т.22. С.143-148.
- 676.Краткий отчёт о состоянии и деятельности Университета Св. Владимира в 1898 г., составленный деканом историко-филологического факультета Т.Д. Флоринским. *Университетские известия*. 1898. №3. С.57.
- 677.Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1862-63 уч. г. *Университетские известия*. 1862. №9. С.45, 48, 54-55.

- 678.Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1863-64 уч.г.
Университетские известия. 1864. №9. С.6.
- 679.Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1865-66 уч.г.
Университетские известия. 1866. №9. С.14.
- 680.Краткий отчёт по Университету Св. Владимира за 1866-67 уч.г.
Университетские известия. 1867. №9. С.10.
- 681.Краткий очерк о путешествии профессора Рахманинова.
Университетские известия. 1861. №2 (октябрь). С.1-16.
- 682.Кулаковский Ю.А. Международный конгресс исторических наук в Риме.
Университетские известия. 1903. №5. С.1-21.
- 683.Кульбакин С.М. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1911. Кн.1. С.1-5.
- 684.Лазаревич И. Заметки о путешествии за границу с учёною целью.
Университетские известия. 1862. №1. С.1-33.
- 685.Лебединский Я. Отчёт о заграничной командировке с учёною целью в течение летних каникул 1897 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1898. Т.72. С.1-6.
- 686.Лебединский Я.Н. Отчёт о заграничной командировке с учёною целью в течение летних каникул 1908 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1909. Вып.1. С.144-154.
- 687.Левковский А.М. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета (1904)*. 1905. Кн.4. С.1-28.
- 688.Лейкфельд П.Э. Отчёт о командировке в Гейдельберг на третий международный философский съезд. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.1. С.26-28.
- 689.Лейкфельд П.Э. Отчёт о командировке за границу – в Женеву для участия во втором международном философском съезде. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905. Кн.1. С.1-4.

690. Лейкфельд П.Э. Отчёт о командировке на шестой международный психологический съезд в Женеве. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1910. Кн.1. С.7-9.
691. Леонтович А.В. Отчёт по командировке на VIII международный конгресс физиологов в Вене (27-30 сентября нового стиля 1910 года). *Университетские известия*. 1911. №7. С.1-3.
692. Лигнау Н.Г. Отчёт о научной командировке за границу летом 1910 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1911. Вып.4. С.94-96.
693. Луньяк И.И. Отчёт о научной командировке в Швейцарию и Тироль на каникулярное время 1908 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1909. Вып.1. С.138-143.
694. Майдель Э.Э. Отчёт по командировке на VIII-й международный конгресс физиологов в Вене. *Университетские известия*. 1911. №7. С.4-10.
695. Малинин М. Отчёт за первую половину заграничной командировки 1874-1875 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1876. Т.20. С.1-13.
696. Мечников И. Отчёт о командировке с учёною целью за границу в 1870 году. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1871. Т.7. С.175-189.
697. Мечников И.И. Отчёт о заграничной командировке в 1879 – 1880 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1880. Т.31. С.283-292.
698. Михин П.В. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.4. С.1-25.
699. Мищенко Ф. Практическая школа высших знаний. *Университетские известия*. 1878. № 1. С.23-31.

700. Москалёв М.Н. Отчёт о заграничной командировке для изучения хирургии с 1 апреля 1909 по 1 апреля 1911 года. *Университетские известия*. 1912. №7. С.1-111.
701. Отчёт адъюнкта Ромера, командированного за границу от Университета Св. Владимира в 1862 и 63 году. *Университетские известия*. 1864. №8. С.1-17.
702. Отчёт исправляющего должность экстраординарного профессора Яроцкого, по случаю командировки в славянские земли с учёною целью, с 15 июня 1862 года по 15 декабря 1863 года. *Университетские известия*. 1864. №2. С.78-108.
703. Отчёт магистра политической экономии Николая Зибера о пребывании за границею с января по октябрь 1872 года. *Университетские известия*. 1873. № 8. С.1-55.
704. Отчёт о деятельности Вилла-Франкской зоологической станции за 1897-98 гг. (с рисунк.). М. Давыдова и Н. Кольцова, сообщ. проф. А.А. Коротневым. *Университетские известия*. 1899. №6. С.1-42.
705. Отчёт о заграничной командировке в Гейдельберг для присутствования на 7-м физиологическом съезде (13-16 авг. н.ст.) и.д. э.-о. проф. Н. Белоусова. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1907 г. 1908. Кн.3-4. С.63-70.
706. Отчёт о заграничной командировке приват-доцента Университета Св. Владимира В. Пискорского за 1896 и 1897 гг. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1898. №11. С.19-47.
707. Отчёт о занятиях адъюнкта В. Демченка во время заграничного его путешествия с учёною целью. *Университетские известия*. 1861. №4 (декабрь). С.1-8.
708. Отчёт о занятиях адъюнкта Н. Ренненкампа, во время заграничного его путешествия с учёною целью. *Университетские известия*. 1862. №4. С.1-14.

709. Отчёт о занятиях во время пребывания за границей приват-доцента Киевского Университета Михаила Лапинского. *Университетские известия*. 1901. №3. С.1-6.
710. Отчёт о занятиях и.д. экстраординарного профессора Шепелевича во время командировки в Россию и за границу с 20 мая 1893 по 1 января 1894 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1894. Кн.4. С.83-84.
711. Отчёт о занятиях магистра Лучицкого в течение летнего семестра 1873 г. *Университетские известия*. 1874. № 2. С.55-68.
712. Отчёт о командировке в С.-Петербург для участия в заседании Комиссии по исследованию Солнца при Императорской Академии Наук и.д. экстраординарного профессора Е.А. Роговского. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905 г. 1906. Кн.2. С.1-5.
713. Отчёт о командировке доцента по кафедре государственного права Андрея Пригары. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1872. Т.8. С.151. С.135-157.
714. Отчёт о путешествии для осмотра новых лабораторий в Берлине и Лейпциге (Профессора Алексеева). *Университетские известия*. 1870. №6. С.1-13.
715. Отчёт о путешествии за границу кандидата Университета Св. Владимира В. Ермакова. *Университетские известия*. 1873. № 7. С.1-18.
716. Отчёт о путешествии за границу кандидата математических наук В. Ермакова. *Университетские известия*. 1874. № 1. С.1-14.
717. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира за 1911 год. К., 1912. С.56-57.
718. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира за 1912 год. К., 1913. С.10-11.
719. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1913 году. К., 1915. С.79.

720. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1900 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.2. С.20.
721. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1901 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1902. Кн.2. С.4.
722. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1902 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1903. Кн.2. С.4.
723. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1903 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1904. Кн.2. С.4.
724. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1904 год. *Записки Императорского Харьковского Университета (1905)*. 1906. Кн.2. С.4.
725. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1906 год. *Записки Императорского Харьковского Университета (1907)*. 1908. Кн.3-4. С.4.
726. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1907 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1908. Кн.3. С.4.
727. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1908 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.2. С.4.
728. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1909 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1910. Кн.3. С.4.

729. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1910 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1911. Кн.3. С.4.
730. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1911 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.3. С.4-6.
731. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1912 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1913. Кн.1. С.4,5.
732. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1913 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1914. Кн.1. С.4-6.
733. Отчёт о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1914 год. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1915. Кн.1. С.5-6.
734. Отчёт о состоянии и деятельности Киевского Императорского Университета Св. Владимира за 1908 год. К., 1913. С.44-45.
735. Отчёт ординарного профессора П.Э. Лейкфельда о его заграничной командировке на срок от 6 апреля по 15-ое июня 1907 года. *Записки Императорского Харьковского Университета (1907)*. 1908. Кн.3-4. С.35-38.
736. Отчёт профессора Рахманинова о Лондонской всемирной выставке. *Университетские известия*. 1862. №6. С.4-16.
737. Памяти почётного члена Исторического общества Нестора-летописца заслуженного ординарного профессора и академика Николая Павловича Дашкевича речь Т.Д. Флоринского. *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*. 1908. Кн.20, в.3. С.45-55.

- 738.Перетц В.Н. Отчёт о занятиях во время заграничной командировки в летнее вакационное время 1907 г. *Университетские известия*. 1907. №12. С.1-22.
- 739.Перетц В.Н. Отчёт о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 года. *Университетские известия*. 1913. №6. С.1-18.
- 740.Петренко Г.И. Отчёт о заграничной командировке во время летних каникул 1912 года. *Записки Императорского Харьковского Университета (1913)*. 1914. Кн.4. С.11-14.
- 741.Письма из чужих краёв адъюнкта по кафедре частной патологии и терапии Л. Горецкого. *Университетские известия*. 1863. №1. С.1-45.
- 742.Письма из чужих краёв адъюнкта по кафедре частной патологии и терапии Л. Горецкого. *Университетские известия*. 1863. №2. С.1-45.
- 743.Попов Б. Рапорт о командировке на съезд чешских юристов. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1905. Кн.1. С.18.
- 744.Попруженко М.Г. Отчёт о заграничной командировке летом 1907 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1908. Т.111. С.1-48.
- 745.Протокол заседания Совета Университета Св. Владимира. 5-го марта 1871 года. *Университетские известия*. 1871. № 6. С.17-18.
- 746.Протокол заседания Совета Университета Св. Владимира. 15-го декабря 1872 г. *Университетские известия*. 1873. № 2. С.23.
- 747.Протоколы заседаний Совета 2 и 23 ноября, 14 и 19 декабря. *Университетские известия*. 1862. №11-12. С.52.
- 748.Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского Университета. Заседание 20 января 1883 года. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1883. Т.37. С.14-15.
- 749.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира 14, 21 и 24 марта 1875 г. *Университетские известия*. 1875. № 7. С.6, 18.

- 750.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира 5 и 26 ноября 1876 г. *Университетские известия*. 1877. №2. С.43.
- 751.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира. 20 октября 1876 года. *Университетские известия*. 1877. №1. С.11.
- 752.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира. 20 декабря 1876 и 21 января 1877 гг. *Университетские известия*. 1877. № 4. С.34-36.
- 753.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира. 6 и 20 мая 1877 г. *Университетские известия*. 1877. № 7. С.7.
- 754.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира. 16 декабря 1878 г. *Университетские известия*. 1879. №4. С.4.
- 755.Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира. 10 февраля 1884 г. *Университетские известия*. 1884. № 5. С.199.
- 756.Пфейффер Г. Отчёт о летних заграничных командировках 1904 и 1905 г.г. *Университетские известия*. 1907. №5. С.1-15.
- 757.Пфейффер Г. Отчёт о поездке на IV международный конгресс математиков в Риме. *Университетские известия*. 1909. №3. С.1-7.
- 758.Пшеборский А.П. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского университета*. 1906. Кн.1. С.26-34.
- 759.Репрев А. Отчёт о заграничной командировке летом. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1904. Кн.3. С.1-8.
- 760.Розов В.А. Отчёт о командировке в Австрию, совершённой летними каникулами 1907 года. *Университетские известия*. 1908. №10. С.1-46.
- 761.Ротерт В.А. Краткий отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.3. С.1-5.
- 762.Салтыков Н. Отчёт о заграничной командировке на IV математический конгресс. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.1. С.40-46.

763. Сведения о научных занятиях за границей магистра ботаники Я. Вальца с 27 марта по 30 июня нов.ст. *Университетские известия*. 1864. №8. С.18-29.
764. Сведения о научных занятиях за границей магистра ботаники Я. Вальца с 1-го января по 26 марта нов. ст. *Университетские известия*. 1864. №5. С.51-60.
765. Семенкевич Ю. Отчёт о поездке на Виллафранкскую зоологическую станцию зимою 1891 года (с рисунк.). *Университетские известия*. 1892. №5. С.1-13.
766. Синцов Д. Отчёт о командировке на годичный съезд Немецкого Математического Союза (Deutsche Mathematiker Vereinigung) 15-21 Сентября 1907 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1907 г. 1908. Кн.3-4. С.1-12.
767. Скворцов Ир. Краткий отчёт по заграничной командировке летом 1900 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1901. Кн.4. С.1-3.
768. Соловьёв Ф. Отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1910. Кн.4. С.1-41.
769. Стадницкий Н.Г. К отчёту о заграничной командировке 1905 и 1906 гг. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1908. Т.111. С.608-620.
770. Струве Л.О. Краткий отчёт о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1902. Кн.1. С.10-15.
771. Струве Ф. Путевые заметки. Отчёт о командировке в Афины, Рим, Париж и Германию, с 1 июня – 1 октября 1868 г. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1869. Т.3. С.465-516.

- 772.Студзинский И.Б. Отчёт о заграничной командировке с научной целью с 1 февраля 1909 года по 1 августа 1911 года. *Университетские известия*. 1914. №2. С.1-50.
- 773.Субботин В. Отчёт о занятиях в течение зимнего семестра 1869-70 гг. и летнего семестра 1870 г. *Университетские известия*. 1871. №3. С.1-26.
- 774.Субботин В. Отчёт о занятиях в течение зимнего семестра 1869-70 г. (окончание). *Университетские известия*. 1871. №4. С.1-35.
- 775.Суслов Г. Отчёт о заграничной командировке на летние месяцы 1895г. *Университетские известия*. 1895. №11. С.14-16.
- 776.Тарасов И. Два года на Западе с учёною целью. Глава третья. (Продолжение). *Университетские известия*. 1879. №5. С.326-359.
- 777.Тарасов И. Два года на Западе с учёною целью. Глава четвёртая. *Университетские известия*. 1879. №6. С.437-463.
- 778.Тарасов И. Два года на Западе с учёною целью. Отдел II. Неучёные учреждения и общества. Глава седьмая. *Университетские известия*. 1879. №7. С.463-499.
- 779.Тарасов И. Два года на Западе с учёною целью. Глава девятая. *Университетские известия*. 1879. №8. С.539-566.
- 780.Тимофеев Г.Е. Отчёт физико-математическому факультету Харьковского университета о заграничной командировке. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1909. Кн.1. С.47-50.
- 781.Троицкий И.В. Доклад 1-му Международному Съезду детских врачей в Париже. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1913. Кн.2. С.1-34.
- 782.Успенский Ф. Отчёт о занятиях в течение минувшего полугодия (май – октябрь 1876 г.) заграничной командировки. *Записки Императорского Новороссийского Университета*. 1877. Т.22. С.157-174.

783. Федоровский А.С. Отчёт о заграничной командировке летом 1914 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. (1914). 1915. Кн.4. С.9-14.
784. Фон-Гюббенет Х.Я. Отчёт о Карлсбадском съезде немецких естествоиспытателей и врачей с 19 по 26 сентября 1862 г., по хирургическому и офтальмологическому отделению. *Университетские известия*. 1863. №2. С.45-66.
785. Фортинский Ф. Из Геттингена. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1875. № 10. С.78-90.
786. Фортинский Ф. Исторические занятия в Ecole des chartes и в Ecole des hautes études в Париже. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1876. №1. С.1-17.
787. Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года. Отчёт проф. Шимановского. *Университетские известия*. 1867. №1. С.1-34.
788. Хирургический результат путешествия за границу после войны 1866 года. Отчёт проф. Шимановского. *Университетские известия*. 1867. №3. С.1-26.
789. Черноусов Е.А. Отчёт о заграничной командировке летом 1911 года. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1912. Кн.1. С.1-2.
790. Четвериков И.П. Метод философии Фриза и его новой школы. *Труды Киевской Духовной Академии*. 1908. №2. С.224-236; №3. С.422-462; №4. С.553-565.
791. Чуевский И.А. Отчёт медицинскому факультету Императорского Харьковского Университета о занятиях за границею в течение летнего семестра 1896 г. *Записки Императорского Харьковского Университета*. 1898. Кн.1. С.33-44.

792. Якубанис Г.И. Отчёт о заграничной командировке: ноябрь 1910 года – декабрь 1912 года. *Университетские известия*. 1914. №1. С.1-24.
793. Яценко А. Отчёт о деятельности Киевского лазарета в Сербии. *Университетские известия*. 1877. №3. С.1-30.
794. Weinberg B. L'enseignement pratique de la physique dans 206 laboratoires de l'Europe, de l'Amérique et de l'Australie. Записки Императорского Новороссийского Университета. 1903. Т.90. С.1-126.

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА (XIX – поч. XX ст.)

795. Волынские епархиальные ведомости. 1868. 16 травня. С.505.
796. Волынские епархиальные ведомости. 1870. 16 грудня. С.779-781.
797. Волынские епархиальные ведомости. 1871. 16 вересня. С.479.
798. Киевлянин. 1867. 18 листопада. С.1.
799. Киевлянин. 1867. 21 листопада. С.1.
800. Киевлянин. 1876. 14 серпня. С.1.
801. Киевлянин. 1876. 26 серпня. С.2.
802. Киевлянин. 1876. 19 жовтня. С.1-2.
803. Киевлянин. 1878. 1 січня. С.3.
804. Киевлянин. 1878. 17 червня. С.2-3.
805. Киевлянин. 1878. 13 липня. С.1.
806. Киевлянин. 1878. 17 серпня. С.2.
807. Киевская мысль. 1907. 4 березня. С.4.
808. Киевская мысль. 1907. 4 травня. С.1.
809. Киевская мысль. 1907. 15 травня. С.1.
810. Киевская мысль. 1907. 16 травня. С.1.
811. Киевская мысль. 1907. 20 травня. С.1.
812. Киевская мысль. 1907. 7 червня. С.1.

- 813.Киевская мысль. 1907. 24 серпня. С.1.
- 814.Киевская мысль. 1907. 28 вересня. С.3.
- 815.Киевская мысль. 1907. 3 жовтня. С.1.
- 816.Киевская мысль. 1907. 4 жовтня. С.1.
- 817.Киевская мысль. 1907. 5 жовтня. С.1.
- 818.Киевская мысль. 1907. 6 жовтня. С.1.
- 819.Киевская мысль. 1907. 7 жовтня. С.1.
- 820.Киевская мысль. 1907. 8 жовтня. С.1.
- 821.Киевская мысль. 1907. 9 жовтня. С.1.
- 822.Киевская мысль. 1907. 11 жовтня. С.1.
- 823.Киевская мысль. 1907. 12 жовтня. С.1.
- 824.Киевская мысль. 1907. 24 жовтня. С.3.
- 825.Киевская мысль. 1907. 5 листопада. С.2.
- 826.Киевская мысль. 1907. 9 листопада. С.3.
- 827.Киевская мысль. 1907. 10 листопада. С.3.
- 828.Киевская мысль. 1909. 2 квітня. С.1.
- 829.Киевская мысль. 1909. 16 квітня. С.3.
- 830.Киевская мысль. 1909. 2 травня. С.3.
- 831.Киевская мысль. 1909. 22 травня. С.1-2.
- 832.Киевская мысль. 1912. 12 лютого. С.5.
- 833.Киевская мысль. 1912. 17 лютого. С.4.
834. Киевская мысль.1912. 1 жовтня. С.6.
- 835.Киевские епархиальные ведомости. 1866. 16 січня. С.74.
- 836.Киевское слово. 1889. 21 грудня. С.2.
- 837.Киевское слово. 1889. 31 грудня. С.1-2.
- 838.Киевское слово. 1890. 6 січня. С.2-3.
- 839.Полтавские губернские ведомости. 1849. 1 червня. С.245.
- 840.Полтавские губернские ведомости. 1875. 7 червня. С.3.
- 841.Русский еврей. 1881. 7 січня. С.43-45.

- 842.Русский еврей. 1881. 21 січня. С.122.
843.Русский еврей. 1881. 28 січня. С.162.
844.Русский еврей. 1881. 11 лютого. С.243, 254-255.
845.Черниговские губернские ведомости. 1875. 1 червня. С.4.
846.Dziennik kijowski, 1907. 31 marca (13 kwietnia). S.2.
847.Dziennik kijowski. 1907. 11(24) kwietnia. S.2.
848.Głos kijowski. 1906. 1(14) marca. S.2.
849.Głos kijowski. 1906. 29 czerwca (10 lipca). S.1-2.
850.Goniec kijowski. 1915. 10(23) lutego. S.3.

НАУКОВІ ПРАЦІ Й ПУБЛІЦИСТИКА (XIX – поч. XX ст.)

- 851.Антонович В. Твори. Київ, 1932. 407 с.
852.Виноградов П.Г. Учебное дело в наших университетах. *Вестник Европы*. 1901. №9. С.537-573.
853.Данилевский Н.Я. Россия и Европа. Москва: Книга, 1991. 574 с.
854.Достоевский Ф.М. Дневник писателя. 1873. Мюнхен, 2007. 153 с.
855.Достоевский Ф.М. Собрание сочинений: В 15 т. Санкт-Петербург: «Наука», 1994. Т.13. Дневник писателя 1876 год. 541 с.
856.Драгоманов М. Внутреннее рабство и война за освобождение. Genève-Bale-Lyon, 1877. 34 с.
857.Драгоманов М. До чего доводились? Женева, 1878. 26 с.
858. Драгоманов М. Турки внутренние и турки внешние. Письмо к издателю «Нового времени». Genève-Bale-Lyon, 1876. 30 с.
859.Иконников В.С. Русские университеты в связи с ходом общественного образования. *Вестник Европы*. 1876. №11. С.73-132.

- 860.Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.). Одесса, 1886. Т.1. 318 с.
- 861.Труды Одиннадцатого археологического съезда в Киеве 1899. Москва, 1902. Т.II. 177 с.
- 862.Труды Третьяго археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. Киев, 1878. Т.1. 352 с.
- 863.Navliček K. Politické spisy. *Pražské Noviny (1846-1848)*. Praha, 1900. 368 s.
- 864.Michelet J. La Pologne martyr. Russie. Danube. Paris: E. Dentu, 1863. 365 p.

ОПУБЛІКОВАНІ АВТОБІОГРАФІЇ, МЕМУАРИ, ЩОДЕННИКИ ТА ЕПІСТОЛЯРІЇ

- 865.Глушко С. Спомини Ірини Волод. Антонович про М.П. Драгоманова. *Україна*. Київ, 1926. Кн.4. С.120-134.
- 866.Драгоманов М. Автобіографія. Київ, 1917. 59 с.
867. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1885): У 2-х т. Київ: Наукова думка, 1994. Т.1. 648 с.
- 868.Мечников И.И. Страницы воспоминаний: Сб. автобиографических статей. Москва, 1946. 279 с.
869. Мещерский В.П. Мои воспоминания. Часть вторая (1865-1881 гг.). СПб., 1898. 514 с.
- 870.Михаил Никифорович Катков и граф Пётр Александрович Валуев в их переписке. (1863-1879 гг.). Сообщ. В. Мустафин. *Русская старина*. 1915. №8. С.279-300.
- 871.Письма И.В. Лучицкого. Публикация Л.В. Таран. *Французский ежегодник 1987*. Москва, 1989. С.192-210.
- 872.Письма И.В. Ягича к русским учёным (1865-1886). Москва-Ленинград, 1963. 528 с.

873. Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина. Упор. О.О. Новикова, І.С. Пічугіна. К., 1997. 352 с.
874. Ренненкампф Н.К. Киевская университетская старина (События в университете Св. Владимира в 1860-1862 гг.). *Русская старина*. 1899. №7. С.31-49.
875. Романович-Славатинский А. Моя жизнь и академическая деятельность. 1832-1884 гг. *Вестник Европы*. 1903. №2. С.606-650.
876. Романович-Славатинский А.В. Моя жизнь и академическая деятельность. 1832-1884 гг. *Вестник Европы*. 1903. №3. С.168-214.
877. Садовський М. Спомини з російсько-турецької війни 1877-1878. Київ, 1917. 94 с.
878. Custine, Astolphe de. Rosja w roku 1839. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1995. 1 / тл., przypisami i posłowiem opatrz. P. Hertz. 570 s.; 2 / тл. 525 s.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, наукові статті

879. Апанович О. Федір Павлович Шевченко. Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина. Спогади та історіографічний аналіз. Київ: НАН України, 2000. 180 с.
880. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). Симферополь: Амена, 1999. 132 с.
881. Араджиони М.А. Греки Криму: історія і сучасне становище (етнокультурна ситуація та проблеми етнополітичного розвитку). Симферополь: СФ НІСД, 2005. 92 с.

- 882.Багале́й Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Харьков, 1893-1898. Т.1. 1204 с.
- 883.Баженова С., Баженов Л., Оліпер С. На пограниччі культур. Культурне і громадсько-політичне життя польського населення Правобережної України у ХІХ – на початку ХХ ст. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2020. 455 с.
- 884.Барабой А.З. Правобережная Украина в 1848 г. *Исторические записки*. 1950. №34. С.86-121.
885. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.). Тернопіль, 1999. 208 с.
- 886.Бацак Н. Грецька спільнота Надазов'я: етнокультурні процеси (остання чверть ХVІІІ – початок ХХ століття). Київ, 2010. 271 с.
- 887.Бачинська О. «Дело о восстановлении независимости Малороссии» 1855 р. (на матеріалах Державного архіву Одеської області). *Чорноморська минушина*. Вип.4. 2009. С.178-186.
- 888.Бачинська О. Дунайське козацьке військо 1828-1868 рр. (До 170-річчя заснування). Одеса: Астропринт, 1998. 232 с.
- 889.Бачинська О. Українська складова у польському національному русі: з повідомлень російського консула в Галаці. *Чорноморська минушина*. Одеса, 2010. Вип. 5. С. 151–158.
- 890.Бачинський А., Бачинська О. Козацтво на Півдні України 1775-1896. Одеса, 1995: Маяк. 56 с.
- 891.Бачинский А.Д., Дихан М.Д. Помощь учёных Новороссийского университета освободительному движению на Балканах (1875-1877 гг.). *Славянский архив*. М., 1962. С.247-255.
892. Бачинська О. Українська складова у польському національному русі: з повідомлень російського консула в Галаці. *Чорноморська минушина*. Одеса, 2010. Вип. 5. С. 151–158.

893. Бевзюк Є.В. Формування національної ідентичності західних слов'ян. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2017. 595 с.
894. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія: історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.
895. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914). Пер. с фр. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 1008 с.
896. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830. Пер. з фр. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
897. Буравський О. Благодійницька та культурно-освітня діяльність римо-католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). URL:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15352/17-Behfvsky.pdf>
898. Буравський О. Культурно-освітня діяльність римо-католицьких орденів на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. *Українське релігієзнавство*. 2011. Вип.60. С.107-114.
899. Буравський О. Культурно-освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі на початку XX ст. *Емінак*. 2018. № 1(1). С.37-41.
900. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2004. 168 с.
901. Буравський О. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 452 с.
902. Буравський О. Римо-католицькі семінарії на Волині в першій половині XIX ст. *V Волинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, 9-10 листопада 2012 року, м. Житомир*. URL:
<http://eprints.zu.edu.ua/8263/1/Олександр%20Буравський.pdf>

903. Буравський О.А. Римо-католицьке духовенство Правобережної України в польських визвольних змаганнях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2011. Вип. 19. С.184-189.
904. Буравський О.А. Римо-католицьке духовенство Правобережної України і Білорусії в Січевому повстанні 1863 – 1864 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство*. 2014. Вип.10. С. 54-61.
905. Варварцев М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. Giuseppe Mazzini il mazziniano e l'Ucraina. Київ: Пульсари, 2005. 304 с.
906. Варварцев М. Іспанія та іспанці в українських рецепціях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип.21. С.89-109.
907. Варварцев Н.Н. Украина – Франция: обмен научными и техническими знаниями (60-90-е годы ХІХ в.). *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. Киев: Наукова думка, 1990. С.173-194.
908. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина ХVІІІ – початок ХХІ ст.). Київ, 2004. 341 с.
909. Вернадский В.И. Мысли о современном значении истории знаний. *Труды по всеобщей истории науки*. Москва: Наука, 1988. С.213-224.
910. Вернадский В.И. Публицистические статьи. Москва: Наука, 1995. 313 с.
911. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва: Наука, 1988. 520 с.
912. Виднянский С.В. Идеи славянского единства в исторической концепции А.В. Духновича. *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. Киев: Наукова думка, 1990. С.107-130.
913. Віднянський С. Українсько-словацькі культурні рецепції періоду національно-культурного відродження слов'янських народів середини

- XIX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2006. Вип.15. С.43-51.
914. Віднянський С., Данилюк Д. Олександр Духнович та його творча спадщина. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2003. Вип.12. С.37-49.
915. Віднянський С.В. З досвіду інтеграції вітчизняної історії у світову: проблеми всесвітньої історії у багатотомній «Енциклопедії історії України». *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2017. №1(3). С. 9-29.
916. Віднянський С.В. Карловий університет. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2007. Т.4. С.113-114.
917. Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу». *Український історичний журнал*. 2007. №6. С.166-180.
918. Віднянський С.В. Стан, проблеми та перспективи досліджень із всесвітньої історії в Україні. *Український історичний журнал*. 2010. №5. С.166-179.
919. Віднянський С.В. Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2009. Вип.18. С.247-254.
920. Віднянський С.В. Україна в Європі в минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2001. Вип.10. С.9-21.
921. Віднянський С.В. Чехи в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2013. Т.10. С.535-537.
922. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Дослідження з проблем всесвітньої історії як важливий фактор розвитку вітчизняної історичної науки (за матеріалами «Українського історичного журналу»). *Український історичний журнал*. 2017. №6. С.163-175.

- 923.Власова З.И. А.А. Котляревский в Праге. Литературные связи славянских народов. Исследования. Публикации. Библиография. Ленинград: Наука, 1988. С.291-306.
- 924.Волкова С.А. Чехи на півдні України (друга половина XIX – перша третина XX століття). Сімферополь: Антіква, 2006. 160 с.
- 925.Волковинський В.М., Реєнт О.П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
- 926.Вортман Д.Я., Михайловський В.М., Горобець В.М., Шандра В.С., Папакін А.Г. Поляки в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2011. Т.8. С.405-411.
927. Ганзуленко В.П. Римо-католицькі громади Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний аспект. *Південний архів. Сер.: Історичні науки*. 2008. Вип.28-29. С.279-287.
928. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII-XIX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. 416 с.
929. Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ, 2001. 245 с.
- 930.Гедьо А.В. Маріупольський грецький суд: історія створення та діяльність. Донецьк: ДонНУ, 2012. 479 с.
- 931.Гедьо А.В. Ніжинський грецький магістрат: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 414 с.
932. Гедьо А.В. Соціально-економічний розвиток грецьких громад України середини XVII – XIX ст.: джерелознавчий аспект. Донецьк: ДонНУ, 2006. 399 с.
933. Греки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. Київ: Знання України, 2001. 264 с.

934. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. Ред. В. Смолій. Київ: Либідь, 2000. 488 с.
935. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. Євреї в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2005. Т.3. С.72-88.
936. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2006. 448 с.
937. Гуржій І. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту. Київ: Рад. шк., 1958. 168 с.
938. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Славетна Україна: битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арій, 2023. 351 с.
939. Гуржій О.І., Реєнт О.П. У лабіринтах української дипломатії. Від князівської доби до початку XX століття. Київ: Арій, 2023. 350 с.
940. Дашкевич Я. Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе. Київ: НАН України, 1993. 192 с.
941. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.). *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1991. Т.222. С.28-44.
942. Дещинський Л.Є., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. Львів: Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2001. 424 с.
943. Єгорова О.В. Наукові закордонні відрядження правознавців університетів України (остання третина XIX – початок XX ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. №3. С.20-29.
944. Зарічук В.О. Нариси з історії та культури німців Причорномор'я. Одеса: Астропринт, 2012. 174 с.
945. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: Львівський державний університет ім. Ів. Франка, 1999. 226 с.

946. Земський Ю. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці Польського повстання 1863–1864 рр. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2010. Т.21. С.149-161.
947. Земський Ю. Польські прокламації напередодні Січневого повстання 1863 р. у боротьбі за прихильність селян Правобережної України. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Київ, 2011. Т. 12. С.3-13.
948. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.
949. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 375 с.
950. Івчик Н.С. Польське питання в національній політиці Російської імперії (друга половина ХІХ ст.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 29. С.76–86.
951. Історія Київського університету: монографія: у 2 т. За ред. Л.В. Губерського, І.К. Патриляка, В.Ф. Колесника, А.І. Чуткого. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Т.1. 716 с.
952. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. Київ: Знання України, 2007. 508 с.
953. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. Пер. з нім. Львів: Вид-во Укр. Католического Університету, 2005. 360 с.
954. Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету. 1834-1917 роки. Київ: Київський у-т, 1994. 34 с.
955. Коженювський М. За золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905-1920 роках. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 654 с.

956. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в.: Промова, виголошена на святковій інавгурації Українського В. Університету в Празі дня 23 жовтня 1921. Прага, 1924. 16 с.
957. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002. 1281 с.
958. Копилов А.О., Заводовський А.А. Визволення Болгарії від османського гніту та Україна. *Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга)*. Одеса, 1999. С.10-14.
959. Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1965. 151 с.
960. Костюк М.П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок ХХ ст.). Тернопіль: Підруч. & посіб., 2003. 381 с.
961. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Сост. Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. Харьков, 1906. 329, XIV с.
962. Кривець Н.В. Німці в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2010. Т.7. С.417-419.
963. Кривець Н. Учені Київського університету св. Володимира в наукових центрах Німеччини у ХІХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип.19. С.191-204.
964. Криль М., Стеблій Ф. Галицкая Матица во Львове. *Славянские материцы, ХІХ век*. 1996. Ч.1. С.190-233.
965. Криль М.М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772-1867. Львів: Сполом, 1999. 294 с.
966. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 462 с.

967. Кримська Іліада: Східна війна 1853-1856 рр. очима сучасників. Події, судження, долі. Головн. упорядн. Л.О. Орехова та ін. Сімферополь: Таврія, 2004. 447 с.
968. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. 272 с.
969. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку. Кер. авт. кол. і наук. ред. А.І. Кудряченко. Київ: Ун-т «Україна», 2010. 404 с.
970. Лиман І., Константинова В. Грецька громада та консули Греції у Бердянську XIX – початку XX століття. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 494 с.
971. Лиман С.І. Из истории международного туризма: Англия начала 1860-х гг. глазами адъюнкта Киевского Университета Св. Владимира А.В. Романовича-Славатинского (1832-1910). *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2016. Вип.2(35). С.107-112.
972. Лиман С.І. Из истории международного туризма: Франция начала 1860-х гг. глазами А.В. Романовича-Славатинского. *Стан і перспективи сучасного туризму: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (м. Суми, 29 листопада 2017 р.)*. Суми, 2017. С.237-244.
973. Лиман С.І. «Звіт про подорож Західною Європою в 1858-1859 рр.» професора Харківського університету Д.І. Каченовського як джерело з історії вітчизняного туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2016. Вип.1(34). С.126-130.
974. Лиман С.І. Наукові та громадські зв'язки медієвістів України та зарубіжних слов'янських земель у 30-80-ті рр. XIX ст. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2003. Вип.11. С.34-42.

975. Лісевич І. Духовно спрагли (духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 239 с.
976. Лісевич І.Т. Родом з України... (польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 101 с.
977. Лісевич І.Т. У затінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. – на початку XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1993. 87 с.
978. Лутай М.Є. Німці в Україні: історія і сьогодення. Житомир: Рута, 2010. 502 с.
979. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти. пер. з англ. 2-ге вид., випр. Київ: Ніка-Центр, 2011. 960 с.
980. Марахов Г.И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине. Киев: Издательство Киевского университета, 1967. 258 с.
981. Маркевич А.І. Таврійська губернія під час Кримської війни. Київ: Україна, 2004. 270 с.
982. Машевський О.П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.). Київ: Аквілон-Плюс, 2010. 792 с.
983. Мельникова І. Національно-визвольний рух українців Закарпаття у 1848 р. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2003. Вип.12. С.9-37.
984. Мозговий І. Січневе повстання в Польщі та Україна. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2014. Вип.7. С.105-119.
985. Нариси з історії дипломатії України. Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Альтернативи, 2001. 733 с.

986. Никитин С.А. П.С. Сохань. Очерки истории украинско-болгарских связей. Киев. Изд-во «Наукова думка». 1976. 290 стр. Тираж 1500. Цена 1 руб. 71 коп. *Вопросы истории*. 1978. №6. С.155.
987. Новохатько Л. Німці і німецька культура в Україні. Київ, 2001. 191 с.
988. Олійників О.С. Українці у Кримській війні. Одеса: Маяк, 2004. 176 с.
989. Орел Ю.В. Городельська маніфестація 1861 року у світлі документів. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2017. Т. 194. С. 41-46.
990. Осачук С. Німці Буковини: Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці: Вид-во «Золоті литаври», 2002. 288 с.
991. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород: Ужгородський ун-т, НДІ карпатознавства, 1995. 72 с.
992. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті: колонізаційні і міграційні процеси у 18 ст. *Carpatica*. 1999. Т.6. С. 143-160.
993. Павлюк В. Магнатерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст. Острогоз: Острозька академія, 2000. 184 с.
994. Павлюк В.В. Польська аристократія у суспільному житті Правобережної України після поділів Речі Посполитої. *Український історичний журнал*. 2019. №3. С.154-166.
995. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1992. 207 с.
996. Палієнко В.І. Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX – XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 78 с.
997. Палієнко М. Міжнародні зв'язки вчених Університету Св. Володимира у XIX – на поч. XX ст. *Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури*. Київ, 1999. С.45-47.

998. Палієнко М.Г. З історії міжнародних зв'язків України в галузі науки та освіти (XIX – початок XX ст.). *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. 1999. Вип.3. С.21-31.
999. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 1. Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 802 с.
1000. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3. Відп. ред. В. Смолій. Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 844 с.
1001. Пилипенко О. Участь вчених українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями у XIX – на початку XX ст. *Київська старовина*. 2006. №6. С.21-26.
1002. Піскіжова В. Висвітлення питань благодійництва громадськості Наддніпрянської України під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. на сторінках газети «Киевлянин». *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип.23. С.278-294.
1003. Плесская Э.Г. Немецкая национальная школа в Украине. 1803-1938. Одесса: Астропринт, 2014. 136 с.
1004. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
1005. Поліщук Ю., Суліменко О. Німці Волині в кінці XVIII – на початку XX століття: політико-правовий аспект. Житомир: Волинь, 2004. 165 с.
1006. Польське національне повстання 1863 – 1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Видання 2-е. Київ: КНТ, 2017. 185 с.

1007. Попов В.Ж. Чеські переселенці на Правобережній Україні (60 – 70-ті рр. XIX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 1992. Вип.2. С.21.
1008. Потульницький В. Зарубіжні відрядження молодих науковців Київського університету святого Володимира у 1870-ті рр. як засіб формування історика. *Ейдос*. 2017. Вип.9. С.177-194.
- 1009.Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія : історіософія світової та української історії XVII-XX століть. Київ: Либідь, 2002. 478 с.
1010. Почесні члени і доктори Університету Св. Володимира. Авторі-упорядн. В.А. Короткий, Т.В. Табенська, Ю.В. Цимбал. Київ: Либідь, 2005. 327 с.
1011. Прищепа О.П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.
- 1012.Рихлік Є.А. Досліди над чеськими колоніями на Україні. *Записки етнографічного товариства*. Київ, 1925. Кн.1. С.33-37.
- 1013.Самчук В.Л. Громадськість України і національно-визвольний рух балканських слов'ян (70-ті роки XIX ст.). *Україна і Болгарія: віхи історичної дружби (матеріали міжнародної конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга)*. Одеса, 1999. С.44-51.
1014. Сейко Н.А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. Житомир: Полісся, 2007. 320 с.
1015. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – першій половині XX ст. Житомир: Житомирський держ. пед. ун-тет, 2002. 158 с.
1016. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. Київ: Наукова думка, 1971. 300 с.

1017. Сохань П.С. Взаимообщение народов – важнейшая тенденция и закономерность исторического процесса. *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. Киев: Наукова думка, 1990. С.3-16.
1018. Сохань П.С. Национально-освободительная борьба южнославянских народов в 70-х годах XIX в. и общественность Украины: Доклад на VIII Международном съезде славистов (Загреб – Любляна, сентябрь 1978 г.). Киев: Наукова думка, 1978. 34 с.
1019. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. Київ: Наукова думка, 1976. 291 с.
1020. Сохань П.С. Передмова. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 1991. Вип.1. С.5-6.
1021. Стеблій Ф. Боротьба українців Галичини за національно-територіальну автономію в добу «Весни народів». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип.16. С.96-106.
1022. Стеблій Ф. «Весна народів». *Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси: до 130-ліття заснування т-ва «Просвіта»*. Львів, 1998. С.165-182.
1023. Стеблій Ф.І. Революції 1848-1849 років у Європі і Україна. Київ: Т-во «Знання», 1973. 48 с.
1024. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Галичині. *Шашкевичіана*. Львів; Вінніпег, 2004. Вип.5/6. С.417-431.
1025. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Львові. *Львів: історичні нариси*. Львів, 1996. С.168-183.
1026. Стеблій Ф.І. Український національний рух у Карпатському регіоні як компонент європейської «Весни народів» 1848-1849 рр. *Проблеми регіональної політики*. Львів, 1995. С.198-212.
1027. Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. Київ: Академія, 1997. 175 с.

1028. Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX – початок XX століття. Київ: Київський університет, 2005. 378 с.
1029. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX вв.). Киев: Аквилон-Пресс, 1999. 352 с.
1030. Терентьева Н.О. Греки в Україні. *Енциклопедія історії України*. Голова редколегії В.А. Смолій. Київ, 2004. Т.2. С.189.
1031. Терентьева Н., Балабанов К. Греки в Україні: історія та сучасність. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Аквілон-Плюс, 2008. Ч.1. 350 с.
1032. Терентьева О. Грецькі купці Зосими: просвітницька та благодійна діяльність (кін. XVIII – сер. XIX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 186 с.
1033. Томазов В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 354 с.
1034. Томазов В., Ясь О. Грецькі сторінки української історії. Київ: Либідь, 2013. 223 с.
1035. Троян С.С., Троян П.С. Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840-1890 рр.). Рівне: РІС КСУ, 2011. 224 с.
1036. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси. За ред. С. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 814 с.
1037. Ульяновський В.І., Короткий В.А. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1997. 218 с.
1038. Хитерер В. Документы по еврейской истории XVI-XX веков в Киевских архивах. Москва: Мосты культуры; Киев: Институт иудаики, 2001. 223 с.

1039. Хитровська Ю.В. Участь римо-католицького та православного духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному повстанні 1863-1864 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство*. 2010. Вип.3. С.279-288.
1040. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. Авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
1041. Чернухін Є.К. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 98 с.
1042. Чехи в Криму. Очерки истории и культуры. Симферополь: АнтикВА, 2005. 182 с.
1043. Шамрай С. Київська козаччина 1855 року. Київ: З друк. Всеукр. акад. наук, 1928. 125 с.
1044. Шандра В., Карліна О. Польські маніфестації у Правобережній Україні напередодні Січневого повстання 1863 р.: учасники, вимоги, наслідки. *Український історичний журнал*. 2023. №3. С.69-95.
1045. Шандра В.С. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. *Український історичний журнал*. 2014. № 1. С.106-119.
1046. Шевченко Ф.П. Допоміжні історичні дисципліни. Про створення «Вступу до історичної науки». *«Істину встановлює суд історії»*. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т.1. С.649-661.
1047. Шевченко Ф.П. Лук'ян Кобилиця. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 204 с.
1048. Шкварець В.П., Гузенко Ю.І. Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр.: український вимір. Миколаїв: Іліон, 2010. 198 с.

1049. Шостак І.В. Освітня діяльність римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської дієцезії у першій половині XIX століття. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1292/>
1050. Шостак І.В. Освітня діяльність Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті: проблеми історіографії. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип.15. С.763-767.
1051. Шостак І.В. Реорганізація системи управління римо-католицькими духовними семінаріями у XIX столітті на українських землях у складі Російської імперії. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія, Політологія. 2017. Вип.18. С.188-194.
1052. Шостак І.В. Римско-католическое церковно-приходское образование на Волыни в составе Российской империи в XIX веке. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1533/>
1053. Шостак І.В. Роль римо-католицьких духовних семінарій у духовному житті Волині першої половини XIX ст. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1369/1/shostak_12069_3.pdf
1054. Шостак І.В. Роль римо-католицького духовенства в освітніх процесах Волинського регіону. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1478/>
1055. Шостак І.В. Участь римо-католицького луцько-житомирського духовенства у розвитку початкового шкільництва на Волині в першій половині XIX ст. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/1367/>
1056. Шульга С.А. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.
1057. Яшин В.О. Традиціоналізм і модернізація. Єврейське населення Катеринославщини й Херсонщини в соціально-культурних та економічних процесах другої половини XIX століття. Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2013. 280 с.
1058. Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської освіти на Херсонщині та Катеринославщині (др. пол. XIX ст.) *Грані*. 2014. №4. С.156-164.

1059. Яшин В.О. Розвиток світської освіти серед єврейського населення Херсонщини та Катеринославщини у другій половині XIX століття. *Грані*. 2014. №5. С.114-122.
1060. Beauvois D. Lumières et Société en Europe de l'Est: l'Université de Vilna et les écoles polonaises de l'Empire russe 1803-1832. Lille: Atelier Reproduction des thèses, Université de Lille III; Paris: diffusion H. Champion, 1977. Vol.1-2. 912 p.
1061. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich, 1803-1832. Rzym: Fundacja Jana Pawła II; Lublin: RW KUL, 1991. Vol. 1. 382 p.; Vol.2. 457 p.
1062. Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. 1998. 1098 p.
1063. Epsztein T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku. Warszawa: DiG, 1998. 233 s.
1064. Hall E.T. The Silent Language. New York: Doubleday, 1959. 242 p.
1065. Horbatowski P. Polskie życie teatralne w Kijowie w latach 1905-1918. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. 306 p.
1066. Ivanenko O. Public Resistance in the National Liberation Movement of Poles in Right-Bank Ukraine in the First Half of the 1860s (From the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv). *Miżnarodnì zv'âzki Ukraïni: naukovì pošuki ì znahìdki – The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*. 2021. Issue.30. P.389-404.
1067. Jaspers K. Reason and Existenz. New York: The Noonday Press, 1955. 157 p.
1068. Khiterer V. How Jews Gained Their Education in Kiev, 1860–1917. *Polin Studies in Polish Jewry*. 2018. Vol. 30. P. 155-179.

1069. Khiterer V. Jewish City or Inferno of Russian Israel? A History of the Jews in Kiev before February 1917. Boston: Academic Studies Press, 2016. 471 p.
1070. Korzeniowski M. Z działalności kulturalno-oświatowej Polaków w Kijowie w latach 1905–1918. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2011. No.15. S.65-89.
1071. Korzeniowski M. Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. 621 s.
1072. Lasswell H.D. The structure and function of communication in society. URL:
https://sipa.jlu.edu.cn/__local/E/39/71/4CE63D3C04A10B5795F0108EBE6_A7BC17AA_34AAE.pdf
1073. McLuhan M. Understanding Media: the Extensions of Man. Cambridge (Mass.); London: The MIT press, 1995. 365 p.
1074. McNeill W.H. The Rise of the West, a history of the human community. Chicago, London: University of Chicago press, 1964. XVIII-829 p.
1075. Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. Praha, 1997. T.1 (1868-1914). 104 p.
1076. Zasztowt L. Kresy 1832-1864: szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa: Inst. historii nauki PAN, 1997. 456 s.
1077. Zasztowt L. Polskie szkoły ludowe na Ukrainie w latach 1905-1914. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*. 1990. T.XXXIII. S.87-105.
1078. Zienkiewicz T. Polskie życie literackie w Kijowie w latach 1905-1918. Olsztyn: WSP, 1990. 270 s.

Автореферати дисертацій

1079. Абдуллаєва М.А. Православні храми та монастирі Криму як осередки духовного життя грецького населення (кінець XVIII – 30-і роки XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2001. 19 с.

1080. Андрійчук М.Т. Українсько-єврейський дискурс у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. наук із соціальних комунікацій. Київ, 2011. 19 с.
1081. Арабаджи С.С. Повсякденне життя грецького населення Північного Приазов'я кінця XVIII – початку XX ст. Джерелознавчий аспект: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2012. 20 с.
1082. Баженова Г.Ю. Міжнародні зв'язки істориків Росії (др. пол. XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
1083. Бацак Н.І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 1999. 20 с.
1084. Безаров О.Т. Політика російського уряду в єврейському питанні наприкінці XIX століття (1881-1894 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Чернівці, 2003. 20 с.
1085. Берестень О.Є. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність німецьких і менонітських колоністів Півдня України (1905-1914 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2006. 21 с.
1086. Белікова М.В. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Запоріжжя, 2005. 20 с.
1087. Білобровець О. Суспільно-політичний рух поляків Правобережної України у 1863–1914 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2006. 17 с.
1088. Бородій А.І. Євреї в аграрних відносинах на території Правобережної України в 1861-1914 роках: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2014. 16 с.
1089. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Чернівці, 2003. 20 с.

1090. Васьків Н.А. Єврейське питання в програмах та діяльності політичних партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Львів, 2012. 22 с.
1091. Вовчко М.І. Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Львів, 2016. 18 с.
1092. Волониць В.С. Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII-XIX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2007. 20 с.
1093. Волошина Т.К. Музичний простір єврейських містечок східноєвропейського регіону (XIX – початок XX століть): автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства. Київ, 2010. 20 с.
1094. Гедьо А.В. Греки Північного Приазов'я (1778-1875 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 1997. 23 с.
1095. Гедьо А.В. Соціальний статус і розвиток господарства грецьких громад України середини XVII-XIX ст.: джерелознавчий аспект: автореф. дис... д-ра іст. наук. Донецьк, 2006. 37 с.
1096. Геркєрова О.М. Ідеї сімейного виховання на засадах єврейської етнопедagogіки (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис. ...канд. пед. наук. Ялта, 2011. 20 с.
1097. Гончаров В.В. Єврейське населення Південно-Східної України 1861-1917 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2005. 20 с.
1098. Демура Ю.М. Іноземні колоністи в соціально-економічному розвитку Північного Приазов'я (друга половина XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2008. 19 с.
1099. Доценко В.О. Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. ...д-ра іст. наук. Київ, 2015. 40 с.

1100. Жерноклеєв О.С. Національні секції Австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890 – 1918 рр.): автореф. дис. ...д-ра іст. наук. Чернівці, 2007. 32 с.
1101. Жук В.Н. Общественность Украины в российско-болгарских отношениях 60-70-х годов XIX в.: автореф. дис. ...канд. ист. наук. Киев, 1977. 26 с.
1102. Задерейчук І.П. Розвиток системи освіти в німців на Півдні України. 1789-1938: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Харків, 2005. 20 с.
1103. Замуруйцев О.В. Німецькі колонії Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Черкаси, 2009. 20 с.
1104. Захарченко Т.К. Соціокультурний розвиток німецьких і менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.
1105. Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Чернівці, 2005. 17 с.
1106. Ісмаїлов М.А. Виникнення німецьких колоній Півдня України (кінець XVIII – 30-і роки XIX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1993. 17 с.
1107. Кальян С.Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на українських землях у складі Російської імперії (середина XIX століття – 1903 р.): автореф. дис. ...д-ра політ. наук. Київ, 2009. 30 с.
1108. Капінус О.Л. Грецькі громади України кінця XVII – початку XXI ст.: історіографія проблеми: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2008. 20 с.
1109. Керецман Н.П. Культурні зв'язки українського, чеського та словацького народів в останній третині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Ужгород, 1992. 21 с.

1110. Ковба Ж.Н. Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1974. 17 с.
1111. Котляр Є.О. Синагоги України другої половини XVI – початку XX століть як історико-культурний феномен: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства. Харків, 2001. 20 с.
1112. Крічкер О.Ю. Життя єврейського населення провінційних містечок Правобережної України в першій третині XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2013. 20 с.
1113. Кураєв О.О. Культурні зв'язки України і Франції у другій половині XIX – на початку XX ст. (1851-1917 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 1992. 18 с.
1114. Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Донецьк, 2005. 19 с.
1115. Марахов Г.И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине: автореф. дис. ...д-ра ист. наук. Ленинград, 1965. 35 с.
1116. Машевський О.П. Чорноморські протоки у політиці міжнародних союзів (70-ті рр. XIX ст. - 1918 р.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2010. 30 с.
1117. Мащенко А.В. Німецькі колонії Північного Лівобережжя України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Чернігів, 2010. 20 с.
1118. Мелешенко А.А. Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX століття): автореф. дис. ...канд. пед. наук. Житомир, 2015. 22 с.
1119. Монолатій І.С. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772-1923 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2002. 20 с.

- 1120.Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Харків, 2005. 19 с.
- 1121.Надольська В.В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996. 27 с.
- 1122.Новікова С.В. Внесок греків в економічний розвиток Північного Приазов'я (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2005. 19 с.
- 1123.Овчаренко Т.С. Культурологічні аспекти еволюції єврейського театру в Україні: автореф. дис. ...канд. культурології. Харків, 2009. 20 с.
1124. Оліпер С. Громадсько-політичне життя польської меншини Правобережної України 90-х рр. XIX ст. – на початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський, 2016. 20 с.
- 1125.Павлюк В.В. Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: автореф. дис... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2000. 19 с.
- 1126.Пилипенко О. Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства (50-ті рр. XVII – кінець 60-х рр. XIX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 1996. 23 с.
- 1127.Подгайко М.К. Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2006. 19 с.
- 1128.Пономарьова І.С. Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури: автореф. дис... д-ра іст. наук. Київ, 2007. 33 с.
- 1129.Пономарьова І.С. Етнічна специфіка духовної культури греків українського Приазов'я: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 1997. 20 с.
- 1130.Прищепа О.П. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...д-ра іст. наук. Київ, 2020. 40 с.

- 1131.Рибак О.А. Хасидизм як вияв реформаційних процесів в іудаїзмі на території Російської імперії в середині XVIII – на початку XX сторіччя: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2008. 17 с.
- 1132.Романюк Л.Б. Музичне життя Станіслава другої половини XIX – першої третини XX століття: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства. Львів, 2007. 19 с.
- 1133.Рудницька Н.В. Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Запоріжжя, 2002. 20 с.
- 1134.Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX - початок XX століття): автореф. дис. ...д-ра пед. наук. Луганськ, 2009. 44 с.
- 1135.Сейко Н.А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.: автореф. дис. ...канд. пед. наук. Київ, 1999. 16 с.
- 1136.Стоянов Ф.Ф. Тимчасові козацькі формування Лівобережної України в XIX ст.: організація, склад, служба: автореф. дис. ...канд.іст.наук. Одеса, 2007. 20 с.
- 1137.Скус О.В. Трансформація конфесійних осередків на Уманщині (1793-1917 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2008. 20 с.
- 1138.Суліменко О.Г. Німці Волині (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2002. 16 с.
- 1139.Томозов В.В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): просопографічний портрет етносоціальної спільноти: автореф. дис. ...докт. іст. наук. Київ, 2021. 35 с.
- 1140.Трофімук Т.М. Рекрутська повинність єврейського населення у 1827-1874 рр. (на матеріалах Волинської губернії): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Луцьк, 2012. 20 с.

- 1141.Троян С.С. Ідеологія та практика німецького колоніалізму в XVI-XIX ст.: автореф. дис. ...д-ра іст. наук. Чернівці, 1995. 40 с.
- 1142.Фомин Ю.Е. Общественность Украины и национально-освободительное движение южных славян в 1875-1878 годах: автореф. дис. ...канд. ист. наук. Киев, 1971. 22 арк.
- 1143.Хитерер В.М. Документы по еврейской истории в киевских архивах (XVI-XX вв.): автореф. дис. ...канд. ист. наук. Москва, 1996. 27 с.
- 1144.Хрящевська Л.М. Господарства німецьких колоністів Півдня України (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
- 1145.Шевчук-Бєла Я.В. Правове становище національних меншин Півдня України у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. (на матеріалах Одеси): автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 19 с.
- 1146.Шостак І.В. Луцько-Житомирська римо-католицька дієцезія наприкінці XVIII - у першій половині XIX століття: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Львів, 2004. 20 с.
- 1147.Шпиталенко Г.А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2003. 19 с.
- 1148.Щукін В.В. Становище єврейського населення в Херсонській губернії в XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Запоріжжя, 2006. 18 с.
- 1149.Яшин В.О. Єврейське населення Катеринославщини й Херсонщини в соціально-культурних та економічних процесах другої половини XIX століття: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

Науково-довідкові видання

1150. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета Святого Владимира (1834-1884). Ред. В.С. Иконников. Киев, 1884. XXXVI, 816, II, [4] с.
1151. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Ред. И.П. Скворцов и Д.И. Багалей. Харьков, 1905-1906. V, 471, 314, XVI с.
1152. Набоких А.И. (1874-1920). Биобиблиографический указатель. Одесса: РИО ОГНБ им. А. М. Горького, 1977. 39 с.
1153. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Одеса, 2000. Т.3. К-П. 542 с.
1154. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Ред. И.П. Осипов и Д.И. Багалей. Репр. изд. 1908 г. Харьков: Сага, 2008. 42, 357, 248, XIV с.
1155. Щепкин Е.Н. (1860-1920): Биобиблиографический указатель. Одесса, 1998. 112 с.
1156. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). Ред. М.П. Чубинский и Д.И. Багалей. Репр. изд. 1908 г. Харьков, 2007. 32, VIII, 377 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій за темою дисертації

Монографії

1. Іваненко О. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.
2. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 375 с.

Рецензії:

- Ціватий В. Рецензія на монографію: Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 375 с. *Зовнішні справи*. 2014. №1. С.58-59.
 - Бевзюк Є. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — 375 с. *Україна — Європа — Світ*. 2017. Вип.19. С.427-429.
3. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.

Рецензії:

- Палієнко М. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2022. №3. С.224-227.
- Gajdoš M. Ivanenko, O.A. The educational life of ethnic minorities in Dnipro Ukraine: by example of the Kyiv school district between the mid-19th century and early 20th century. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2021, 280 p., ISBN 978-966-02-9507-0. *Človek a spoločnosť*. 2022. Vol.25 (2). P.1-2. URL: <https://individualandsociety.org/journal/2022/2>

Розділи в колективній монографії

4. Віднянський С., Іваненко О. Українсько-слов'янські зв'язки в контексті культурно-цивілізаційного розвитку слов'янських народів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С.84-135.
5. Іваненко О. Наддніпрянська Україна в європейському культурно-освітньому та науковому просторі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХ ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С.181-228.

Рецензії:

- Бевзюк Є. Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. За ред. чл.-кор НАН України С.В. Віднянського. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с. *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 238-245.
- Качараба С.П., Сіромський Р.Б. Європейський народ, забутий в історії (Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Проблеми всесвітньої історії*. № 2(11). 2020. С.201-207.
- Боровець І., Копилов С. Україна – складова європейського цивілізаційного простору (рецензія на монографію: Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2020. Вип. 29. С. 316-332.
- Гудзь В., Ситник О. Рецензія на книгу «Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси: монографія» за ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського (К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.). *Україна дипломатична*. 2020. Вип. ХХІ. С. 866-870.
- Машевський О. Україна в європейських історичних процесах. Рецензія на монографію: Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ століття. Історичні нариси /під ред. С.В. Віднянського. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2020. №2(145). С. 85-86.
- Копилов С., Боровець І. Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*. 2020. Вип. 8. С. 236-251.

- Paladi R. Ukrajna Europa történetében: egy ukrán tarsmonografia ismertetése. *KLIO. Történelmi szemlezo folyoirat*. 2021/1. Debrecen. 72-85 old.
- Paladi R. Ukrajna Europa történetében: egy frissen kiadott ukrán tarsmonografia ismertetése. *UJKOR.HU. A velünk élő történelem*. 2014 – 2020.

Збірник документів і матеріалів

6. Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга половина XIX – початок XX ст.). Збірник документів і матеріалів. С.В. Віднянський (відп. ред.), О.А. Іваненко (упорядник). Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 430 с.

Рецензія:

- Черевко О. Обличчям до Європи: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга половина XIX – початок XX ст.): Збірник документів і матеріалів. *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 194-198.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України

7. Іваненко О. Співробітництво Університету Св. Володимира з науково-освітніми центрами Франції в галузі гуманітарних наук (друга пол. XIX – поч. XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2007. Вип.16. С.121-129.
8. Іваненко О. Українсько-французькі взаємини у сфері науки та освіти другої половини XIX – початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2008. №4. С.148-161.
9. Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип.19. С.33-46.
10. Іваненко О. Міжнародні зв'язки Університету Св. Володимира (60-ті рр. XIX ст.). *Український історичний журнал*. 2011. №1. С.52-70.
11. Іваненко О. Закордонні відрядження вчених Університету Св. Володимира у 1890-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип.4. С.161-163.
12. Іваненко О. Університет Св. Володимира у міжнародних наукових зв'язках (70-80-ті роки XIX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2011. Вип.20. С.164-182.
13. Іваненко О. Міжнародна співпраця вчених Університету Св. Володимира (1900-1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. №4. С.74-92.

- 14.Іваненко О. Міжнародні зв'язки Харківського університету на початку ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип.21. С.127-144.
- 15.Іваненко О. Зв'язки вчених Новоросійського університету із зарубіжними науковими центрами (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2013. №4. С.112-135.
- 16.Іваненко О. Культурно-освітня діяльність чеської громади в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип.22. С.31-51.
- 17.Іваненко О. Культурно-освітній розвиток греків на теренах Київського навчального округу (ХІХ – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип.23. С.50-66.
- 18.Іваненко О. Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 2014. №4. С.109-127.
- 19.Іваненко О. Просвітницька діяльність поляків у Київській губернії на початку ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип.25. С.166-185.
- 20.Іваненко О. Культурно-освітнє життя євреїв на теренах Київської губернії у 1860-х – 1870-х рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2017. Вип.26. С.225-247. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2017.26.225>
- 21.Іваненко О. Єврейське шкільництво на теренах Київського навчального округу (80-90-ті рр. ХІХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2018. Вип.27. С.186-208. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2018.27.186>
- 22.Іваненко О. Роль міжнародних зв'язків університетів у становленні академічної науки в Україні на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2018. №6. С.33-52. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2018.06.033> **Web of Science**.
- 23.Іваненко О. Єврейська громада та розвиток освіти в Київському навчальному окрузі на початку ХХ ст. *Міжнародні наукові зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С.45-89. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2019.28.045>
- 24.Іваненко О. Історіографія проблеми освітньої діяльності євреїв у Наддніпрянській Україні (ХІХ – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2020. Вип.29. С.248-272. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.273>
- 25.Ivanenko O. Public Resistance in the National Liberation Movement of Poles in Right-Bank Ukraine in the First Half of the 1860s (From the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. Вип.30. С.389-404. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.389>

- 26.Ivanenko O. Public Life of Poles Through the Prism of Surveillance by Repressive Structures of the South-Western Region of the Russian Empire on the Eve of the First World War. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. Вип.31. С.95-111. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.095>
- 27.Ivanenko O. The Role of Universities in Modernisation Processes against the Background of Attemptations of Social and Political Transformations in the Russian Empire (60s–70s of the XIX Century). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип.32. С.106-123. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.106>
- 28.Іваненко О. Вияви антиурядових настроїв на теренах Київського військового, Подільського й Волинського генерал-губернаторства в період Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр. *Східний світ*. 2023. №4. С.19-29. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.04.019> **Scopus, Web of Science**.
- 29.Іваненко О. «Весна народів» 1848-1849 рр. і її відображення в документальній спадщині Наддніпрянської України (за архівними матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024, № 1 (32). С.136-154. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.32.135> **Scopus, Web of Science**.
- 30.Іваненко О. Відгомін Рісорджименто на теренах Південно-Західного краю упродовж 1860-х рр. у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2024. Вип.33. С.109-125. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.109>
- 31.Іваненко О. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. у громадському житті на теренах Київського генерал-губернаторства. *Український історичний журнал*. 2024. №6. С.81-98. **Web of Science**.

Статті в наукових періодичних виданнях держав ЄС

- 32.Іваненко О. Из историята на украинско-българските връзки в областта на науката и образованието (втората половина на XIX – началото на XX в.). *Списание на Българската академия на науките / Journal of the Bulgarian Academy of Sciences*. София, 2010. Кн.5. С.33-37.
- 33.Ivanenko O. Something from the History of Ukrainian-Czech-Slovak Educational and Scientific Relations in the latter half of the 19th century. *Človek a spoločnosť / Individual and Society*. 2016. Vol.19. No.1. URL: <https://individualandsociety.org/journal/2016/1>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

- 34.Іваненко О. Участь учених-природознавців Харківського університету в міжнародних наукових форумах на початку ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2010. Вип.20. С.25-28.
- 35.Іваненко О. Харківський університет у міжслов'янських наукових зв'язках другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Слов'янознавство ХХІ століття: тенденції інтеграції і диференціації. Тези міжнародної наукової конференції (Київ, 24-26 травня 2011)*. Київ, 2011. С.60-62.
- 36.Іваненко О. Міжслов'янська співпраця в історії Новоросійського університету (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку: Тези міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури; 23-24 травня 2013*. Київ, 2013. С.76-78.
- 37.Іваненко О. Ніжинське Олександрівське грецьке училище в культурному розвитку України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна і світ: проблеми історії: Зб. матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції*. Маріуполь, 2014. С.20-22.
- 38.Іваненко О. Чеські школи в культурно-освітньому житті Волині (друга половина ХІХ ст.). *Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку: тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.)*. Київ, 2015. С.121-123.
- 39.Іваненко О. Діяльність польських шкіл на теренах Київського навчального округу у 80-ті рр. ХІХ ст. (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ). *Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур. Матеріали міжнародної наукової конференції до дня Слов'янської писемності і культури (Київ, 24 травня 2016 р.)*. Київ, 2016. С.268-270.
- 40.Іваненко О. Освітня діяльність німецьких колоністів на Волині у другій половині ХІХ ст. *Німці в історії Волині. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк, 1-2 жовтня 2015 р.* Луцьк, 2016. С.102-110.
- 41.Іваненко О. Польська громада в культурно-освітньому житті Київської губернії на поч. ХХ ст. *«Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (Київ, 16-17 березня 2017 р.)*. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 2017. С.40-41.
- 42.Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток українсько-чеських зв'язків другої половини ХІХ ст. *«Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» (Київ, 24 травня 2017 р.)*. *Матеріали міжнародної*

наукової конференції до Дня слов'янської писемності і культури. Київ, 2017. С.256-259.

- 43.Іваненко О. Освітня діяльність поляків на теренах Південно-Західного краю Російської імперії (друга половина XIX ст.). *Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 вересня 2018 року, м. Одеса.* Одеса, 2018. С.355-361.
- 44.Іваненко О. Євреї в освітньому просторі Київської губернії у 1860-1870-х рр. (за документами Центрального державного історичного архіву України м. Києва). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри.* 2019. Вип.7. С.164-170.
- 45.Іваненко О. Участь учених-правознавців Новоросійського університету в європейських наукових зв'язках (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Південь України у вітчизняній та європейській історії. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (17-18 вересня 2020 року, м. Одеса).* Одеса, 2020. С.161-167.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

- 46.Віднянський С., Іваненко О. Сербія в дослідженнях учених історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина XIX – початок XX ст.). *Украс. Українсько-сербський збірник.* 2009. Вип.1(4). С.74-85.
- 47.Іваненко О. Нідерле Любор. *Енциклопедія історії України.* Київ, 2010. Т.7. С.391.
- 48.Іваненко О. Міжнародна співпраця Вілла-Франкської зоологічної станції наприкінці XIX – на початку XX ст. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2011. С.158-161.
- 49.Іваненко О. Київське слов'янське благодійне товариство. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* Київ, 2012. Вип.3. С.47-48.
- 50.Іваненко О. Київський ботанічний сад ім. академіка О.В. Фоміна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* Київ, 2012. Вип.3. С.48-49.
- 51.Іваненко О. Коллеж де Франс. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* Київ, 2012. Вип.3. С.67-69.
- 52.Іваненко О. Лейпцизький університет. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* Київ, 2012. Вип.3. С.142-143.
- 53.Іваненко О. Матиці. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* Київ, 2012. Вип.3. С.197-198.

- 54.Іваненко О. Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.239-240.
- 55.Іваненко О. Одеське болгарське настоятельство. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.292-293.
- 56.Іваненко О. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2012. Вип.3. С.293-297.
- 57.Іваненко О. Харківський університет у міжслов'янських наукових зв'язках другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Слов'янські обрії*. 2013. Вип.5. С.208-216.
- 58.Іваненко О. Сан-Стефанський мирний договір 1878. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.166-167.
- 59.Іваненко О. Сербія. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.180-186.
- 60.Іваненко О. Сорбонна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.200-201.
- 61.Іваненко О. Франція. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.288-297.
- 62.Іваненко О. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2013. Вип.4. С.307-311.
- 63.Іваненко О. Вернадський Володимир Іванович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2014. Вип.5. С.61-62.
- 64.Іваненко О. Культурно-освітнє життя поляків на теренах Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2015. Вип.24. С.26-44.
- 65.Іваненко О. Нідерле Любор. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.22-24.
- 66.Іваненко О. Пильчиков М.Д. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.105-106.
- 67.Іваненко О. Степович А.І. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.220-221.
- 68.Іваненко О. Сумцов М.Ф. *Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник*. Київ, 2016. Вип.6. С.226-227.
- 69.Віднянський С., Іваненко О. Українсько-чесько-словацькі зв'язки др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. у контексті загальнослов'янського культурно-цивілізаційного розвитку. *Слов'янські обрії*. 2018. Вип.9. С.333-344.

- 70.Віднянський С., Іваненко О. Українсько-болгарські відносини: історичні витоки. *Україна і Болгарія в історії Європи*. 2019. С.15-37.
- 71.Іваненко О. Університети Наддніпрянської України в системі європейських науково-освітніх зв'язків: друга половина ХІХ – початок ХХ ст. *Зовнішні справи*. 2019. №4-5. С.38-43.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дисертації

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом оприлюднення її основних положень і висновків у доповідях на 30 всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях і «круглих столах»:

Міжнародній науковій конференції до 205-ї річниці заснування Харківського університету «Харківський університет і серби» (Харків, 29-30 вересня 2009); VI Дриновських читаннях «Болгарія – Україна: від євразійських імперій до Європейського Союзу (XVIII – початок XXI ст.)» (Харків, 8-9 квітня 2010); II Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 8-9 грудня 2010); II Міжнародній науково-практичній конференції пам'яті професора Г.Л. Бондаревського «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 12-13 квітня 2011); Міжнародній науковій конференції «Слов'янознавство XXI століття: тенденції інтеграції і диференціації» (Київ, 24-25 травня 2011); П'ятих (Міжнародних) Гуржіївських історичних читаннях (з нагоди 150-річчя Великої реформи 1861 року) (Черкаси, 23-24 вересня 2011); Міжнародній науковій конференції «XII Кирило-Мефодіївські читання. До 200-річчя від дня народження академіка І.І. Срезневського» (Харків, 24-25 травня 2012); Міжнародній конференції «Українсько-македонські паралелі в історії та сучасності: проблеми етногенезу і формування модерних української та македонської націй» у рамках Днів науки Македонії в Україні (Харків, 10-14 вересня 2012); Круглому столі «Академік В.І. Вернадський – людина, вчений, політик, публіцист» (Київ, 19 березня 2013); Міжнародній науковій конференції «Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку», присвяченій Дню слов'янської писемності і культури (Київ, 23-24 травня 2013); Міжнародному славистичному колоквиумі, присвяченому пам'яті члена-кореспондента НАН

України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (Київ, 18 листопада 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна і світ: проблеми історії» (Маріуполь, 28 листопада 2014); Міжнародній науковій конференції до Дня слов'янської писемності і культури «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку» (Київ, 21 травня 2015); II Міжнародній науково-практичній конференції «Архів. Історія. Сучасність» (Одеса, 3-4 вересня 2015); Міжнародній науковій конференції «Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур» (Київ, 24 травня 2016); Третьому міжнародному славістичному колоквиумі до 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України П.С. Соханя та до 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, 18 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (Київ, 16-17 березня 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Європа – Україна – Тернопільщина: міжнародні відносини, співпраця, безпека» (До Дня Європи в Україні) (Тернопіль, 19-20 травня 2017); Міжнародній науковій конференції до Дня слов'янської писемності і культури «Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень» (Київ, 24 травня 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (Одеса, 13-14 вересня 2018); XVI Міжнародному з'їзді славістів (Белград, 20-27 серпня 2018); Міжнародному «круглому столі» «Розпад Австро-Угорської монархії та проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі. До 100-річчя утворення ЧСР, УНР, ЗУНР та відродження Польської держави» (Київ, 7-8 листопада 2018); Міжнародній конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 17-18 травня 2019); Міжнародному «круглому столі» «Україна і Болгарія: наукова співпраця заради взаєморозуміння» (Київ, 19 червня 2019);

Двадцятих джерелознавчих читаннях «Архівознавство в контексті історичної пам'яті та цифровізації суспільства» (Київ, 28 листопада 2019); Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній та європейській історії» (Одеса, 17-18 вересня 2020); Х Дриновських читаннях. «Балкани в міжнародних відносинах від доби Античності до глобалізації» (Харків, 30-31 березня 2021); Міжнародній науковій онлайн-конференції «Актуальні проблеми історії та міжнародних відносин» (Ужгород-Кам'янець-Подільський-Київ, 23 квітня 2021); Міжнародній науковій онлайн-конференції «XX Кирило-Мефодіївські читання, присвячені 175-річчю харківської болгаристики» (Харків, 26-27 травня 2021); «Круглому столі» «Здобутки музичної освіти України та особливості її інтеграції у європейський і світовий культурний простір» (Київ, 23 травня 2023).